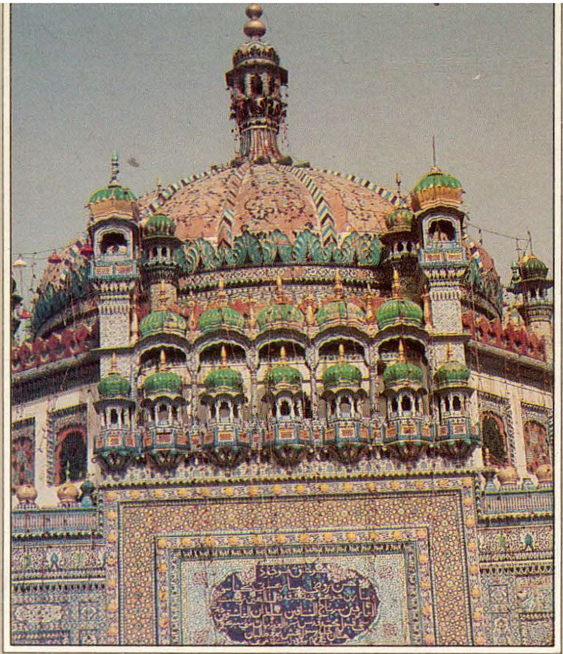

نينهن جا نعرا

ڊاڪٽر عطا محمد "حامي"

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو/ حيدرآباد

١٤١٢ھ/١٩٩٢ع

سچل سرمست جي ١٧٠ هين ورسي جي موقعي تي
شايع ڪيو ويو.

نينهن جا نعرا

سچل سرمست جي ساقي نامي ۽ فارسي مثنوين جو منظوم سنڌي ترجمو

پروفيسر ڊاڪٽر عطا محمد حامي (مرحوم)

سهيڙيندڙ ۽ سموهيندڙ

ڊاڪٽر نواز علي شوق

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ

١٤١٢ھ/١٩٩٢ع

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

(حق ۽ واسطا محفوظ)

چاپو پهريون: مارچ ١٩٨٣ع
چاپو ٻيو: مارچ ١٩٩٢ع
تعداد: ڀ هزار
ڇاپيندڙ: آزاد ڪميونيڪيشنز، ڪراچي.
ڇپائيندڙ: سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو.

ملهه: ٦٠ رپيا

ملڻ جو هنڌ
سنڌي ادبي بورڊ جو بوڪ اسٽال
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ.

فهرست

ناشر جو نوٽ	٥
ٻه اکر	٧
ديباچو	١٣
مقدمو	١٥
حسب نسب	١٥
خاندان	١٥
درزا، درگاه جو سلسلو	١٦
ميان عبدالحق	٢٠
سخي قبول محمد اول	٢١
زندگيءَ جو احوال	٢٢
پيشن گوئي، ننڍپڻ جي تعليم	٢٣
بيعت، شادي	٢٤
حليو ۽ لباس	٢٥
سير سفر، طالب، تصنيفات	٢٦
بيماري ۽ وصال	٢٧
سچل سائين جو زمانو	٣٠
سياسي حالتون	٣٠
مذهبي حالتون، فقراهي خانقاهون	٣١
ادبي ماحول	٣٢
ٻيا فاروقي شاعر	٣٣
صاحب ڏنو	٣٥
ميان عبدالحق	٣٦
سخي قبول محمد اول، محمد حيات 'حاتم	٣٧

گل محمد	٣٨
عبدالهادي	٣٩
محمد صالح، باغي علي	٤٠
محمد نشان، ٻيا شاعر	٤١
عالمن جا رايا	٤٢
اصناف سخن	٤٤
موضوع سخن	٤٦
ساقي نامو ۽ مثنوين جو مختصر تعارف	٥٨
ساقي نامو	٦٧
تار نامو	٧١
راز نامو	٨٧
گداز نامو	١٥١
عشق نامو	١٧٥
درد نامو	١٩١
رهبر نامو	٢٠١

پبلشر پاران

سنڌ جي صوفي بزرگن جو ڪلام ڪٺو ڪري شايع ڪرڻ سنڌي ادبي بورڊ جي پروگرام جو هڪ حصو رهيو آهي. هن سلسلي ۾ بورڊ پاران ڪجهه ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿي چڪا آهن. خاص طور سچل سرمست تي هن وقت تائين ٽي ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. سچل سرمست جو سنڌي ڪلام، سچل سرمست جو سرائڪي ڪلام ۽ سچل جو سنيهو.

سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرمين قبلہ سائين مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب جن جي هدايتن ۽ ارشاد موجب اسين هيءُ ڪتاب "نينهن جا نعرا" شايع ڪري رهيا آهيون. جيڪو مرحوم عطا محمد جو لکيل آهي. حامي مرحوم جي قبلہ سائين طالب المولىٰ صاحب جن سان نيازمندي هئي ۽ سائين ڪين گهڻو پيارو ڪهرندا هئا. ڪين حامي مرحوم جو هيءُ ڪتاب پسند آيو ۽ ارشاد فرمايائون تہ ڪتاب ميلي جي موقعي تي شايع ڪيو وڃي.

اپريل ١٩٩٢ع ع ۾ سچل بين الاقوامي سيمينار جي موقعي تي سچل سرمست جو سنڌي ڪلام ڇپائي پڌرو ڪنداسون.

سچل سائين جون مثنويون اڻ لپ آهن. پر جيڪڏهن اهي ڳولي تحقيق ڪري ڇپرايون وڃن، تڏهن بہ فقط فارسي ڄاڻڻ وارا ان مان فيض حاصل ڪري سگهندا. تنهن ڪري اهو ضروري هو تہ انهن مثنوين جو منظوم ترجمو ڪرائي اهي سنڌي ۾ ڇپرايون وڃن. وڏي خوشيءَ جي ڳالهہ آهي تہ اهو تمام ڏکيو ڪم ڊاڪٽر عطا محمد حامي مرحوم تمام سهڻي نموني سرانجام ڏنو.

مثنوين جي منظوم ترجمي وارو ڪتاب پهريون ڀيرو سنڌ جي سڄاڻ اديب ڊاڪٽر نواز علي شوق پنهنجي اداري ڪافي پبليڪيشن پاران ڇپائي پڌرو ڪيو هو. هنيئر ان جو ٻيو ڇاپو سندن اجازت ۽ ٿورن سان شايع ڪري رهيا آهيون. هن مثنوين ۾ تصوف جا باريڪ نڪتا بيان ڪيل آهن. مرحوم حامي مثنوين جو اهڙو تہ سهڻو ترجمو ڪيو آهي، جو اهي ترجمو نہ پر اصل معلوم ٿين ٿيون

اميد تہ پڙهندڙ هن ڪتاب مان فيض حاصل ڪندا.

محبوب سروري

سيڪريٽري

ٻه اکر

اها هڪ حقيقت آهي ته سنڌ جي صوفي شاعرن تي خاطر خواه ڪم ڪونه ٿيو آهي. ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز پاران، شاه لطيف تي جيڪو ڪم ٿيو آهي، سو هر لحاظ کان تعريف جي لائق آهي. باقي ٻين صوفي شاعرن خاص طور سچل سرمست جهڙي عظيم شاعر تي هن وقت تائين جيڪو ڪم ٿيو آهي، تنهن کي خاطر خواهه سڏي نه ٿو سگهجي. هن سلسلي ۾ سنڌي ادبي بورڊ، سچل سرمست يادگار ڪميٽي ۽ قاضي علي اڪبر درازي (مرحوم) جون خدمتون ساراهه جوڳيون آهن. جڏهن کان شاه لطيف يونيورسٽي خيرپور ۾ سچل چيئر قائم ٿي آهي ۽ سنڌي زبان جو مهان شاعر اديب عالم ۽ محقق ڊاڪٽر تنوير عباسي ان جو ڊائريڪٽر مقرر ٿيو آهي، تڏهن کان ٿوري ئي عرصي اندر هن چيئر هڪ مثالي ڪم ڪيو آهي. پر اڃا گهڻي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي.

منهنجو مهربان استاد سائين ڊاڪٽر عطا محمد حامي، جنهن کي مرحوم لکندي هٿ ڏڪن ٿا، قلم ڪنبي ٿو ۽ دل مان دانهن نڪري ٿي. جيڪو نه فقط هڪ وڏو اديب، عالم، شاعر، نقاد ۽ محقق هو، پر هڪ اعليٰ انسان واريون سڀ خوبيون منجهس موجود هيون. جنهن نه صرف بنده راقم تي مهربانيون ڪيون، پر هن هر ڪنهن سان ڀلائيءَ جا ڀيرا ڪيا سنڌ جي عظيم دانشور سائين راشدي مرحوم جي رحلت وارن ڦٽن اڃان ڪرنديون ئي نه ٻڌيون هيون، ته وري هن وڇوڙي ويل ڪري ڇڏيو!

سورن سانگهارو، ڪڏهن تان ڪونہ ڪيو،
آيل اوپارو، بائڙ پڌو پوڙ وهي! (شاهه)

استاد سائين ڊاڪٽر عطا محمد حامي مرحوم جون سڀ ادبي خدمتون ساراهه جوڳيون آهن. سندس ڪلام فڪر توڙي فن جي لحاظ کان افضل ۽ اعليٰ آهي، سندس تحقيقي مضمون ۽ مقالا پڻ سنڌي ادب ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. خاص طور سچل سرمست تي سندس مطالعو تمام وسيع هو. اهوئي سبب آهي جو سچل سائين جي فڪر جي کين وڏي ڄاڻ هئي. بنده ڪيترائي ڀيرا کين گذارش ڪئي، تہ پنهنجو ڪو ڪتاب ڏيو، تہ ڪافي پبليڪيشن پاران ڇپرائي پڌرو ڪيو وڃي. پر هر دفعي ائين چئي منهنجي ڳالهہ ٽاري ڇڏيندا هئا تہ "الله بس، باقي هوس" پر مان کين مڃڌ تي منٿون ڪندو آيس.

هڪ ڀيري کين گذارش ڪيم تہ، "چو نہ اوهان جو هڪ اهڙو ڪتاب ڇپرايو وڃي جنهن ۾ سچل سرمست جي فارسي مثنوين جي منظوم ترجمي سان گڏ هر هڪ مثنوي جو مختصر تعارف بہ هجڻ گهرجي ۽ پاڪستان پبليڪيشن پاران ڇپرايل اوهان جي ڪتاب منصور ثاني حضرت سچل سرمست وارو مقدمو پڻ ان ڪتاب ۾ شامل ڪيو وڃي" بنده راقم جي اها گذارش قبول ڪيائون. سچل سرمست جي هڪ مثنوي "رهبر نامہ" جو منظوم ترجمو ۽ ان سان گڏ مثنوين جو مختصر تعارف پهرين فيبروري ١٩٨٢ع تي موڪلي ڏنائون. اڳ ۾ ڇپيل مثنوين ۽ مقدمي جي فوٽو ڪاپي محترم محمد علي حداد مهرباني ڪري موڪلي ڏني.

مارچ ١٩٨٢ع ۾ سچل نيشنل سيمينار جي موقعي تي مون سائين واعدو ڪيو تہ انشاءَ الله سندن ڪتاب سچل سرمست جي ميڙي جي موقعي تي پڙهندڙن آڏو پيش ڪيو ويندو. الاجي ڇو ڏکويل انداز ۾ چيائون تہ "ظالم جلدي ڪر، ساهہ تي ويساهہ ناهي، ڪتاب منهنجي حياتيءَ ۾ ڇپجي، تہ جيئن مان پاڻ اهو ڏسي سگهان." مون کين چيو تہ، "سائين الله اوهان کي وڏي حياتي ڏيندو. اهڙيون ڳالهيون ڇو ٿا ڪريو؟ انشاءَالله ڪتاب اوهان پاڻ ڏسندؤ، پڙهندؤ، بس ميڙي جي

موقعي تائين مهلت گهران ٿو."

هڪ ڏينهن اوچتو اطلاع مليو ته: سائيجن جي طبيعت ٺيڪ نه آهي، جناح اسپتال ۾ داخل آهن. اهو ٻڌي ڏاڍو ڏک ٿيو اسپتال ۾ به اڪثر ڪتاب جي باري ۾ پڇندا رهندا هئا. هڪ ڀيري وري ڏکويل لهجي ۾ اهائي ساڳي ڳالهه ڪيائون، جيڪا سچل نيشنل سيمينار جي موقعي تي ڪئي هئائون. مون اهي ئي ساڳيا الفاظ دهرايا ته "سائين ڪتاب اوهان جي حياتي ۾ ڇپجي ويندو، اوهان پاڻ ڏسندؤ ۽ خوش ٿيندؤ." پر شايد ڪين ان ڳالهه جي پڪ نه هئي، نيٺ هڪ ڏينهن (۳ جون ۱۹۸۲ع) اسان سيني کي رئندو ڇڏي، پاڻ مرڪندي وڃي پنهنجي مالڪ حقيقي سان مليا.

سندن ٻاجهاري طبيعت ۽ پيار ڀريون ڳالهيون هر هر ياد اچن ٿيون. مرحوم ڪيڏو نه صحيح فرمايو آهي ته:

ياد ڪندين هن حامي کي اي يار مرڻ کان پوءِ گهڻو،
قرب جا گفتا جيڪو توکي ڪلجڳ ۾ به ٻڌائي ٿو.

ٻيو ته ڪجهه منهنجي وس ۾ نه آهي، بس سندن هن يادگار ڪتاب کي عقيدت طور سيني سان لائي، دردن ڀري دل کي آٿت ڏيڻ جي ڪوشش ڪريان ٿو. ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته اڄ استاد حامي اسان جي نظرن کان دور آهي، پر هو هزارن دوستن، عزيزن، مٽن مائٽن ۽ شاگردن جي دلين ۾ آباد آهي. جيئن پاڻ فرمايو اٿس ته:

حامي ٿياسون دور نظر کان ته ڇا ٿيو،
دل کان اسان کي دور رکي ڪير ٿو سگهي؟

فارسي ۾ سچل سائين جون ڪُل اٺ مثنويون موجود آهن. جن مان ستن مثنوين جو منظوم ترجمو ڏنو ويو آهي. افسوس جو حامي مرحوم کي موت مهلت نه ڏني، تنهنڪري مثنوي "وصلت نامه" جو ترجمو ٿي نه سگهيو.(۱) ڪن مثنوين جو منظوم سنڌي ترجمو

---

(۱) هيءَ مثنوي سڀني مثنوين کان ڊگهي آهي. هن ۾ ڪُل ۹۰۵ شعر آهن. منڍ ۾ حمد، بعد ۾ منقبت ۽ پوءِ اهلِ بيت جي شان ۾ شعر ڏنل آهن، هن مثنوي جو اهم عنوان تخليق آدم آهي. گهڻي ۾ گهڻا شعر هن موضوع تي چيل آهن. (ن- ش)

فقير هادي بخش ولد نذر محمد شڪارپوري ڪيو هو. جن مان فقط رازنامو بنده جي مطالعي هيٺ آئي. جيڪا محمد شريف ويٺل مڏ نزديڪ اميرپير سنہ ١٩١٤ع ۾ نقل ڪئي هئي. حامي مرحوم واري ترجمي ۾ جيڪا سلاست ۽ رواني آهي، سا هادي بخش واري ترجمي ۾ نظر نہ ٿي اچي. هادي بخش وارو ترجمو پنهنجي جاءِ تي هڪ سهڻي ڪوشش آهي، پر حامي مرحوم واري ترجمي جو مَٽُ ٿي نہ ٿو سگهي. ممڪن آهي تہ سچل سائين جي ڪنهن ٻئي عاشقن مثنوين جو منظوم ترجمو ڪيو هجي پر اهو بنده راقم راقم جي نظرن مان ڪونہ گذريو آهي.

سچل سائين جي دور ۾ سندن چاچو ۽ مرشد ميان عبدالحق هڪ وڏو صوفي بزرگ هو. تصوف جي رازن ۽ رمزن کان واقف هو. ڪيترائي ماڻهو سندن خدمت ۾ حاضر ٿي. تصوف جا نُڪتا سکڻ ۽ سمجهڻ لاءِ وٽن ايندا رهندا هئا. جيئن سچل سائين فرمايو آهي:

پير عبدالحق اسان جو رهنما،
جنهن اڳيان هڪ شخص آيو پارسا.
با ادب ٿي ان چيو اي شاهِ دين!
مون کي سمجهايو اوهان عين اليقين.

سچل سائين پنهنجي مثنوي ۾ ٻڌائي ٿو تہ پير عبدالحق ان شخص کي علم اليقين، عين اليقين ۽ حق اليقين ٽيئي مرحلا سهڻي نموني سمجهايا. سچل سرمست کي بہ پنهنجي چاچي عبدالحق وٽان ئي فيض مليو. اهو ئي سبب آهي جو ڪيترن ئي هنڌن تي پنهنجي چاچي (مُرشد) جي تمام گهڻي ساراهہ ڪئي اٿن.

اهو عام دستور آهي تہ پير فقير ورد وظيفن تي گهڻو زور ڏيندا آهن. جيڪو ڪنهن پير جو مريد ٿيندو آهي تہ ان کي ڪونہ ڪو وظيفو ڏسيو ويندو آهي. اڪثر پير طِب جفر ۽ رمل جي فن جا ڄاڻو هوندا هئا. پر اهي عشق واري علم کان اڻ ڄاڻ هوندا هئا. اهوئي سبب آهي جو سچل سائين فرمايو آهي:

علم يوناني سڄو مڪر ۽ فساد،
عاشقي جي علم ۾ ڪر اِجتهاد.
عاشقي جو علم آندو مصطفيٰ صہ،
پر ڪيو ظاهر زبانِ مرتضيٰ
فلسفو، جادو، طبابت يا رمل،
آهي هر ڪو علم شيطاني عمل.

سچل سرمست پنهنجي مثنوين ذريعي تصوف جا اونها اسرار چٽيءَ ريت کولي بيان ڪيا آهن ته جيئن ماڻهو ورد وظيفا ڇڏي، صوفياڻي تعليم حاصل ڪري. عشق جي فضيلت مانَ ۽ مرتبي کان واقف ٿئي. ڇاڪاڻ ته عشق جو درجو تمام مٿاهون آهي. سلطان باهُو رح فرمايو آهي:

ايمان سلامت هر ڪوئي منگي، عشق سلامت ڪوئي هُو،
جهڙي منزل عشق پڄاوي، ايمان خبر نہ ڪائي هو.

ايران يا هندستان جي شاعرن فارسي زبان ۾ جيڪي مثنويون چيون آهن، تن ۾ اڪثر بادشاهن جا قصا بيان ڪيا ويا آهن. پر سچل سرمست اها پراڻي وات ڇڏي، هڪ نئين راهہ روشن ڪئي، اهڙيءَ ريت مثنوين ۾ هڪ نواڻ پيدا ڪئي. بادشاهن جا ڏکيا قصا ڇڏي، ڪن مشهور شخصيتن جا مختصر مثال ڏيئي، ڪي حقيقتون ظاهر ڪيون آهن ۽ اها ئي نصيحت ڪئي آهي ته پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ گهرجي. پاڻ سڃاڻڻ کان پوءِ ئي پنهنجو رب سڃاڻي سگهبو. فرمائي ٿو:

هن ۾ ناهن بادشاهن جا قصا،
معرفت وارا تا سمجهن ماجرا.
جيڪڏهن پنهنجي حقيقت ڄاڻندين،
غير کان هر حال ۾ پاسو ڪندين.

بيشڪ سچل سرمست جون سموريون مثنويون اسان سنڌ واسين لاءِ فردوسي ۽ نظامي جي مثنوين کان مٿاهون درجو رکن ٿيون. ڇاڪاڻ ته اُنهن ۾ بادشاهن جا قصا ۽ قصيدا بيان ڪيل آهن. پر هِنن ۾ تصوف جا نڪتا نروار ڪيا ويا آهن، تنهنڪري هي مثنويون

محض شاعري نہ آهن، پر اهي آيتون آهن، جيڪي پڙهڻ، هيئين سان هنڊائڻ ۽ عمل ڪرڻ جي لائق آهن: جيئن پاڻ ئي فرمايو اٿن:

ناهي فردوسي نظامي جو جواب،
دُر يگانو آهي منهنجو هيءُ ڪتاب
هن سُخن کي شعر گوئي تون نہ ڄاڻ
آيتن وانگر مٿس ايمان آڻ

- نواز علي شوق

ديباچو

ديوان آشڪار کان سواءِ سچل سائين جو سمورو فارسي ڪلام ظني آهي، ڇو جو اهو ڪنهن به مستند نسخي تان حاصل نہ ڪيو ويو آهي. ڪجهہ سالن کان محترمي علي اڪبر درازي ڪجهہ فارسي ڪلام شايع ڪرايو آهي. پر اُن تي تنقيدي نگاهہ وجهڻ سان معلوم ٿيندو تہ اهو ڪلام ڪنهن تحقيق کان سواءِ ڇاپرايو ويو آهي. ڇو جو ان ۾ علم عروض ۽ زبان جون ڪافي غلطيون آهن. سچل سائين جهڙو عظيم شاعر اهڙيون ۽ ايتريون غلطيون ڪري نٿو سگهي. مان سمجهان ٿو تہ اهو ڪلام اهڙن ڪاتبن لکيو آهي، جيڪي فارسي زبان جا ڄاڻو نہ هئا، ۽ اهڙن ڪاتبن جي هٿان اُتارحي اُتارجي موجوده حالت تي پهتو آهي.

١٩٥۴ع ڌاري مون بہ سچل سائين جي مثنوين جو منظوم ترجمو ڪيو هو. انهن مان ڪجهہ مثنويون ماهنامہ "نئين زندگي" ۾ مختلف وقتن تي شايع ٿيون هيون. وري ١٩٦۴ع ۾ پاڪستان پبليڪيشن جي شايع ڪرايل منهنجي ڪتاب "سچل سرمست" ۾ "رهبر نامي" کان سواءِ سموريون مثنويون ڏنيون ويون آهن. مثنوي "رهبر نامو" منهنجي ڪتابن ۾ هيٺ مٿي ٿي وئي هئي، جيڪا هينئر هٿ آئي آهي ۽ نقل ڪري محترمي ڊاڪٽر نوازعلي شوق جي اصرار تي سندس حوالي ڪري رهيو آهيان.

مون انهن مثنوين جا ٻہ نسخا ڏٺا هئا: هڪ مرحوم محبوب علي چنا صاحب جو. جيڪو محترمي قاضي علي اڪبر صاحب جي نسخي سان ڀيٽل هو، ۽ ٻيو ڪرم علي فقير جو، جيڪو مرحوم محمد پناهہ سومري راڻيپور واري جي نسخي (١٢٦٠ هجري ۾ لکيل)

تان اُتاريل هو. انهن ٻنهي نسخن ۾ گهٽي ڦيرڦار ٿيل هئي. مون
ڪرم علي فقير واري نسخي تي گهڻو اعتبار ڪيو هو، ڇو جو اهو
تيرهين صدي هجري جي پراڻي ۽ مستند نسخي تان نقل ٿيل هو. ان
هوندي به مان پنهنجي ترجمي ڪيل مثنوين کي ايترو مستند نٿو
سمجهان، جيترو سمجهڻ گهرجي. انهن سڀني نسخن جي ادبي ۽
تحقيقي ڇنڊڇاڻ جي سخت ضرورت آهي.

- عطا محمد حامي

پهرين فيبروري ١٩٨٢ع

مقدمو

حسب نسب

خاندان

سچل سرمست عرب جي مشهور و معروف فاروقي خاندان سان تعلق رکي ٿو. سندس مورث اعليٰ شهاب الدين اول بن عبدالعزيز بن عبدالله بن عمر سنہ۹۳ هجري ۾ سنڌ جي فاتح محمد بن قاسم سان گڏجي سنڌ ۾ آيو. ان وقت سپه سالاري جا فرائض محمد بن قاسم انجام ٿي ڏنا، ته عباسي خاندان مان شيخ محمود بن محمد بن علي بن عبدالله بن عباس تي خطبي پڙهڻ جي ڊيوٽي هئي ۽ پيش امامي جو ڪم شيخ شهاب الدين کي سونپيل هو. سنڌ فتح ڪرڻ بعد محمد بن قاسم شيخ شهاب الدين فاروقي کي سيوهڻ جو حاڪم مقرر ڪيو. هي سنڌ جو پهريون مسلمان حاڪم هيو. هن کان پوءِ سندس ڇهه پيڙهيون لڳاتار ديني خواه دنيوي حڪومت جون واڳون سنڀاليندڙيون رهيون. آخرڪار سن ۲۱۷ هجري ۾ سلطان محمود غزنوي سنڌ فتح ڪري ان وقت جي فاروقي حاڪم محمد کي پينشن مقرر ڪري ڏني. جيڪا هو سال بسال وٺندو رهيو ۽ تاريخ ۲ رمضان ۲۲۱ هجري ۾ وفات ڪيائين. ان کان پوءِ زماني جي انقلاب سبب هن خاندان جي ٻانهن خداآباد جي ڀرسان نوريجن جو ڳوٺ ٻڌو، جتي ڪيترا فاروقي ٻه لڏي اچي ويٺا. آخرڪار محمد فاروقي

جي اولاد مان اٺوين پيڙهي مخدوم نورالدين بن وحيدالدين جا ٻه فرزند مخدوم ابوسعيد ۽ مخدوم بدرالدين سنه ٦٦٥ هجري ۾ غوث بهاءُالدين جي خليفي مخدوم شاه جمار جا مريد بڻجي صاحب ڪماليت ٿيا. ۽ مرشد جي قرب حاصل ڪرڻ لاءِ سيوهڻ ۽ نوريجن کي خيرباد چئي، گاگن واري پرڳڻي (گاگڙي) ۾ اچي سڪونت پذير ٿيا. مخدوم شاه جمار جو مقبرو گمبٽ تعلقي جي شهر گڏيجي جي پرسان آهي ۽ مخدوم ابوسعيد جو مقبرو ديهه راٽي پور مڪان مرسيجي ۾ آهي.

مخدوم ابوسعيد ۽ مخدوم بدزالدين مرشد کان فيض حاصل ڪرڻ بعد ڪافي رياضتون ۽ مجاهدا ڪيا، ايتريقدر جو جهنگ ۾ گاهه ۽ ڏڏ کائي پيٽ جو پورائو ڪندا هئا. شيخ بهاءُالدين ذڪريا ملتاني جڏهن سنڌ ۾ آيو، تڏهن ٻنهين ڀائرن کي ڏوتيئڙن جي لقب سان ياد ڪيائين. انهي مخدوم ابوسعيد جي نائين پيڙهي خواجه محمد حافظ عرف ميان صاحبڏنو درازن جي موجوده درگاه جو باني ٿيو.

درازا

درازن جي شهر تي اهو نالو فاروقين جي هڪ نوڪر جي نالي پٺيان پيو. اهو هئن جو فاروقين مان هڪ شخص ميان احمد نالي سرڪاري ملازمت ۾ هو، جنهن جي ايمانداري سان نوڪري ڏيڻ جي عيوض گمبٽ ۽ راٽي پور جي وچواري زمين فاروقين کي جاگير طور ملي هئي. فاروقين اها زمين پنهنجي ٻن نمڪ حلال نوڪرن دراز ونديرۡ ۽ ڪاجن وندير کي آبادي لاءِ ڏني، جتي هو پنهنجا ڳوٺ ٻڌي ويٺا، ۽ سندن نالن پٺيان دراز ۽ ڪاجن جا ڳوٺ مشهور ٿي ويا. انهن مان ڪاجن جو ڳوٺ ڦٽي ويو آهي. باقي دراز جي عمر هميشه دراز آهي.

درگاه جو سلسلو

درازن جي درگاه سچل سائين جي نالي کان مشهور آهي. پر انهي کي قائم ڪندڙ سچل سائين جو ڏاڏو خواجه محمد حافظ ولد ميان

عبدالوهاب آهي، جيڪو سنہ ١١٠١هجري ۾ مٽي جي ملڪ تي آيو. ڪيس صاحبڏنو موراڳي ۽ سوائي جي نالي سان بہ سڏيندا هئا. ان وقت جي رواج موجب عربي ۽ فارسي علوم ۾ تحصيل ڪري سرڪاري ملازمت ۾ داخل ٿيو. موره جي ديهہ ۾ ڪلهوڙن طرفان فصلي ضابطہ جو ممتاز عهدو ماڻيائين. هڪ دفعي جيئن گهوڙي تي سوار ٿي نوڪري تي وڃي رهيو هو، تيئن ڪوٽڙي ڪبير ۽ ڏيوٽي جي وچ تي هڪ مجذوبہ عورت گهوڙي جي واڳ جهلي، سندس رستو روڪي بيهي رهي ۽ ڪجھہ بيت ڏيئي چوڻ لڳي: "خدا توکي ٿو ڳولي، تون ڪنهن جي ڳولا ۾ آهين." مجذوبہ جي گفتگو ٻڌي،خواجہ صاحب تي حال پئجي ويو ۽ نوڪري وغيره ڇڏي ڪري، جهنگل وسائي چلہ ڪشي ڪيائين. چاليهن چلن ڪڍڻ بعد شاه عبيدالله جيلاني اچي کيس مريد ڪيو. اهو قصو سچل سرمست پنهنجي مشهور تصنيف "راز نامہ" ۾ هن ريت منظوم ڪيو آهي:

نام جدم مشتهر صاحبدنہ
هم محمد حافظ است در سلسلہ
روز يک مي رفت بيرون از شهر
بود خواجہ بر تماشائي دگر
درميانِ ڪوتري وِ ديونہ
ديد يک ديوانہ زن بُـد برهنہ
بيبي بصري بود ظاهر نام او
کس نمي دانست او را تارمو
ناگهان ديوانہ زن پيشش رسيد
گفت با آن خواجہ و آهي کشيد
بشنو از من راز اي مردِخدا
آن خدا در ڪار تو تو تا ڪجا
بيتها سندي بگفتا از زبان
آن به بيش تو همي سازم عيان.

۱- چري ڪري بصري، ڪري تان ڪرنانهن،
وئي پرائي، وهانءِ تنهنجو هينئڙو تا هئين ٿيو.
۲- جئان گهٽو جڳ ۾، پر جم نہ جيئڻ ڏئي،
باب نہ پڙهج بي، هج آلوده الف سان.
۳- ور سان وجهيو ڪانڌ، ڪر سان ڪليو سمهين،
آيل هي اهجانڻ، جو ڪڻ ڇڏي تہ ابهين.

از شنيدن خواجہ آن بيخود شده
باز پس گرديد عاشق خود شده
پارچہ عمامہ را از سر ڪشيد
جرعه از مي خانۂ الفت چشيد
آمده بشگافت جنگل گوشہ يافت
جز محبت هرچہ بُد روئي بتافت
چهل چلہ اندر آن بيشه ڪشيد
بعد مدت شہ عبيدالله رسيد
دستِ بيعت خواجہ را داد آن زمان
ڪشف بخشيد از مڪان تا لامڪان.

شاه عبيدالله شيخ عبدالقادر جيلاني جي اولاد مان هيو ۽ پنهنجي ڀن ڀائرن هر هڪ شاه ڪليم الله ۽ شاه عبدالملڪ سان گڏجي سنڌ ۾ آيو هو. شاه ڪريم بلڙي واري شاه ڪليم الله کان باطني فيض حاصل ڪيو هو ۽ شاه عنايت الله صوفي جهوڪ واري شاه عبدالملڪ جي مريدي اختيار ڪئي. شاه عبيدالله خواجہ محمد حافظ سان روح رچنديون ڪري اجمير شريف هليو ويو. سندس مزار بہ اتي خواجہ معين الدين چشتي جي درگاه عاليہ ۾ آهي.

خواجہ محمد حافظ جي چلہ ڪشي واري وقت ۾ شاه عبداللطيف ڀٽائيؒ بہ ساڻس ملاقاتي ٿيو هو. اهو مخدوم محمدي جو زمانو هيو ۽ نہ مخدوم احمدي جو، جيئن مرحوم مولانا محمد صادق

راڻيپورائي سچل سرمست جي سرائڪي ڪلام ۾ لکيو آهي. انهيءَ ملاقات جو ذڪر تذڪره مخاديم ڪهڙا ۾ هن ريت آيل آهي: ”شاه صاحب سير و سفر ڪندي اتفاقاً ڪهڙن جي ٻاهران چنيهه فقير جي کوهه تي اچي منزل انداز ٿيو ۽ مخدوم صاحب وٽس دعوت لاءِ ماڻهو موڪليو. شاه صاحب مخدوم صاحب ڏانهن هيٺيون بيت چورائي موڪليو.

”اڄ نہ آيس آءُ، صبح ايندس سپرين،
توتي جنهنجو نانءُ، ڪٿي بار ڪهين جو.“

صبح سان شاه صاحب مخدوم صاحب جو مهمان ٿيو ۽ پورو هفتو مخدومن سان رهاڻيون ڪري درازن ۾ اچي خواجہ محمد حافظ سان ملاقات ڪيائين. چون ٿا تہ شاه صاحب جي اچڻ وقت خواجہ صاحب هڪ غار ۾ معتڪف هو. شاه صاحب غار جي مٿان بيهي چيو: ”هتي پڪل گدري جي بوءِ ٿي اچي.“ پوءِ اندر وڃي خواجہ صاحب سان مليو ۽ چيائين، ”يار ڪي لڪائڻ نہ گهرجي، ساٽس روح رچنديون ڪري ٻاهر لوڙهي ۾ آندائين. تذڪره مخاديم ۾ اهو بہ لکيل آهي تہ شاه صاحب خواجہ صاحب کي امانت جي صاحب ٿيڻ جي نشاني ڏني ۽ اتي ساٽس گڏجي کوهي بہ کوٽيائين. والله اعلم بالصواب.

درحقيقت هي اها کوهي هئي جنهن متعلق متواتر روايتون آهن تہ جڏهن شاه صاحب ۽ خواجہ صاحب اندر هئا تڏهن ڪنهن کي بہ اندر اچڻ جي اجازت ڪانہ هئي. مگر چنيهه فقير اچڻ شرط اچي ٽپو ڏنو. جنهن تي شاه صاحب کيس چيو: ”تنهنجي ’چ‘ ڪڏي نسورو ئي ”نينهن“ ٻڌائي ٿا ڇڏيون. فقيري جو ويس اسان ٿا ڏيون ۽ طلب صاحبڏني کان وٺ.“ انهي وقت کان وٺي چنيهه فقير ۽ سندس خاندان جو ويس نيرو هلندو ٿو اچي. اهو چنيهه فقير مخدوم عبدالرحمان شهيد جي دعا سان ڄائو هو ۽ مخدوم صاحب ننڍپڻ ۾ ئي فرمايو هو: ”هن ڇوڪر کي طريقت جي امانت فاروقي خاندان مان

حاصل ٿيندي."

خواجہ محمد حافظ کي شاھ عبيدالله جي نظر فيض اثر ذري مان آفتاب بڻائي ڇڏيو. ٿوري صحبت ۾ ئي طريقت جا سمورا مرحلا طئي ڪري حقيقت ۽ معرفت جو صاحب بڻجي پيو. مرشد کان خلافت جو خرقو حاصل ڪري درگاھ جو سلسلو جاري رکيائين.

شاھ عبيدالله موڪلائڻ وقت خواجہ صاحب کي فرمايو تہ: درگاھ جو سجاده نشين لوڙهي ۾ رهي خاندان جو هر فرد سجاده نشين جي بيعت ڪري ۽ ٻيو ڪوبہ بيعت نہ وٺي. انهي حڪم تي تعميل اڄ تائين ٿيندي رهي ٿي. ڪتاب "دولهہ درازي" ۾ قاضي علي اڪبر صاحب لکيو آهي تہ: گمبٽ ۽ راڻي پور ۾ اڳ ۾ ئي جيلاني بادشاهن جون ٻہ مشهور گاديون هيون. ٻئي بادشاھ (خواجہ محمد حافظ جي) ايتري رجوعات ڏسي تعجب ۾ پيا تہ هي ڪير فقير آهي، جنهن اسان جي وچ ۾ اچي ديرو دمايو آهي. اها روايت بلڪل غلط آهي ڇو تہ خواجہ محمد حافظ جي درگاھ جو بنياد مخدوم محمدي جي ڏينهن ۾ پيو، جڏهن ساڻس شاھ عبداللطيف جي ملاقات بہ ٿي هئي. گمبٽ ۽ راڻيپور جون ٻئي درگاهون مخدوم احمدي جي وقت سنہ١١٧١ هجري کان پوءِ محمد شاھ ۽ احمد شاھ جيلانين اچي قائم ڪيون. صاحبڏنہ سائين جي درگاھ انهن جي اچڻ کان اڳ ۾ ئي قائم دائم هئي.

خواجہ صاحب ٩١ سال ناسوتي ملڪ جو سير ڪري ١١٩٢ هجري ۾ ابدي وصال ماڻيو. کيس ٻہ فرزند هيا: ١- ميان صلاح الدين ٢- ميان عبدالحق- ملفوظات پير محمد راشد ۾ ذڪر آهي تہ پاڳارن جي درگاھ جو باني پير محمد بقا شاھ مخدوم محمد اسماعيل جي وفات بعد ميان صاحبڏني وٽ روحاني فيض جي اضافي لاءِ آيو هيو.

ميان عبدالحق

ميان عبدالحق خواجہ محمد حافظ جو ننڍو فرزند هو. مگر شاھ

عبيدالله مسند نشيني جي سلسلي ۾ وڏي فرزند ميان صلاح الدين جي بدران سندس ئي نالو لکيو هو. تنهن ڪري خواجہ عبدالحق مسند نشين ٿيو. مرزا علي قلي بيگ جي اها روايت غلط آهي تہ جڏهن ميان صاحبڏنہ وفات ڪئي، تڏهن سندس وڏي پٽ خوشيءَ سان ننڍي ڀاءُ کي هٿن سان گاديءَ تي ويهاريو. ڇو تہ ميان عبدالحق جي گادي نشين ٿيڻ کان گهڻو اڳ ميان صلاح الدين وفات ڪري ويو هو.

ميان عبدالحق ١١٢٠هجري ۾ هن مٽي جي ملڪ تي آيو ۽ پنهنجي والد بزرگوار جي وفات بعد خلافت تي ويٺو. هو پنهنجي زماني جو هڪ وڏو عارف ۽ جيد عالم ٿي گذريو آهي. سندس ديني فتويٰ کي حرف آخر ڪري ڄاتو ويندو هو. ڪيترائي روحانيت جي فيض جا پياسي ڏورانهن ڏيهن تان پنڌ ڪري وٽس اچي پنهنجي پياس پوري ڪندا هئا. سچل سرمست وٽ جيڪڏهن ڪوبہ ماڻهو مريد ٿيڻ ايندو هو تہ کيس پنهنجي مرشد ميان عبدالحق ڏانهن رجوع ڪندو هو ۽ سندس گهڻي عزت رکندو هو. رازنامہ ۾ سندس تعريف ڪندي آخر ۾ چئي ٿو ڏئي:

مدح او از مانمي گردد تمام
هرچہ گفتم آن بود بس والسلام.

ميان عبدالحق دنيا کان بي نياز رهي حقيقت ۽ معرفت جو ملڪ وسائي آخرڪار سن ١٢١٣هجري ۾ برقعو مٽايو. کيس پنج پٽ هئا، جي پڻ وڏا عارف ٿي گذريا آهن. سندن نالا مبارڪ هي آهن: ١ـ قبول محمد ٢ـ زين العابدين ٣ـ دين محمد ۴ـ ولي محمد ۵ـ خدا داد.

سخي قبول محمد اول

ميان عبدالحق کان پوءِ سندس وڏو فرزند سخي قبول محمد اول مسند نشين ٿيو. هو سن ١١٨١هجري ۾ ڄائو ۽ ١٢۴۵ هجري ۾ وفات ڪيائين. انهي سخي قبول محمد جي وصال کان ٽي سال اڳ سچل سرمست برقعو مٽايو. هو هڪ وڏو پرهيزگار متقي ۽ متوڪل

درويش تي گذريو آهي. جيڪي هٿ ايندو هوس اهو في سبيل الله ڏئي ڇڏيندو هو. تنهن ڪري ڪيس هرڪو سخي جي نالي سان پڪاريندو هو. ڪيس ڇهه فرزند هئا:

١ـ خواجه نظرمحمد ٢ـ خواجه محمدحافظ ٣ـ خواجه محمدسعيد
٤ـ خواجه سرورعلي ٥ـ خواجه موجودعلي ٦ـ خواجه محمد غوث.

سخي قبول محمد اوّل کان پوءِ هيٺيان بزرگ فقيري جي خلافت کي رونق بخشيندا رهيا آهن.

خواجه نظرمحمد	ولادت ١٢٠١ هجري	وصال ١٢٥٢ هجري
خواجه نجم الدين	ولادت ١٢٣٩ هجري	وصال ١٢٧٢ هجري
سخي قبول محمد ثاني	ولادت ١٢٦١ هجري	وصال ١٣٤٣ هجري
خواجه صاحبڏنه ثاني	ولادت ١٣٠٧ هجري	وصال ١٣٥٠ هجري
خواجه قبول محمد ثالث	ولادت ١٣٣٢ هجري	وصال ١٣٧١ هجري

هن وقت خواجه عبدالحق ثاني مسند نشين آهي. سندس تاجپوشي ٢٥ جنوري ١٩٥٢ع تي ٿي هئي.×

زندگيءَ جو احوال

ولادت ۽ نالو

سچل سائين جي ولادت باسعادت سن ١١٥٢ هجري مطابق ١٧٣٩ع ۾ ٿي. هو خواجه محمد حافظ جي وڏي فرزند ميان صلاح الدين جو هڪڙو ئي پٽ هو. سندس نالو پڙڏاڏي جي نالي تي عبدالوهاب رکيائون. مگر هو سچل، سچيڏنو ۽ سچو جي نالي سان مشهور آهي. سندس چاچو ۽ مرشد ميان عبدالحق ڪيس پيار مان انهن نالن سان پڪاريندو هيو. پاڻ به سنڌي سرائڪي خواه اردو ڪلام ۾ تخلص طور اهي ئي نالا ڪم آڻيندو هيو. باقي فارسي ۾ سندس تخلص آشڪار ۽ خدائي آهي.

×استاد حامي هيءُ مقدمو گهڻو اڳ ۾ لکيو هو. خواجه عبدالحق ثاني وصال ڪري ويو آهي. هينئر قبول محمد سائين گادي نشين آهن. (ن.ش)

پيشن گوئي

سچل سائين جي ٻالپڻ وقت ئي شاه عبداللطيف خواجہ محمد حافظ سان ملاقات ڪئي هئي. ان وقت سچل سائين جي پيشاني ۾ ولايت جا آثار ڏسي خواجہ صاحب کي چيو هئائين: "اسان جيڪا عشق جي ديگ چاڙهي آهي، ان جو ڍڪ هي ٻار لاهيندو." اها اڳڪٿي حرف بحرف صحيح نڪتي. مرزا علي قلي بيگ ۽ مولانا محمد صادق راڻيپوري پنهنجي ڪتابن ۾ لکيو آهي تہ: شاهہ صاحب اها پيشنگوئي ان وقت ڪئي هئي جڏهن ميان عبدالحق جي پنجن پٽن سان گڏ سچل سائين ڏٺو هئائين. مگر حقيقت ان جي برعڪس آهي، ڇو تہ ميان عبدالحق جي مسند نشين ٿيڻ کان اڳ ۾ ئي شاهہ صاحب رحلت ڪري چڪو هو ۽ ميان عبدالحق جو وڏو فرزند ميان قبول محمد ئي شاهہ صاحب جي وفات کان پوءِ سن ١١٨١ هجري ۾ ڄائو هو. شاهہ صاحب صرف خواجہ محمدحافظ جي وقت ۾ درازن ۾ آيو هو ۽ سچل سائين سان گڏ ميان عبدالحق کي ڏٺو هوندائين، جنهن جي عمر سچل سائين جي ولادت وقت ٻٽيهہ سال هئي.

نُنڍپڻ ۽ تعليم

سچل سائين اڃا ڇهن سالن جو مس هيو تہ سندس والد بزرگوار برقعو مٽائي ويو ۽ هن دُر يتيم جي سنڀال خواجہ محمدحافظ ۽ ميان عبدالحق ڪئي.

سچل سائين انهيءَ ماحول ۾ پرورش پاتي جيڪو ديني خواه دنيوي لحاظ سان اُتم هو. خواجہ محمد حافظ خواه سندس جاءِ نشين ميان عبدالحق پنهنجي وقت جا وڏا ولي ۽ جيّد عالم هئا. وٽن رات ڏينهن ظاهري خواه باطني علوم جي محفل گرم هوندي هئي. انهي ئي فيض جي چشمي مان سيراب ٿيل حافظ عبدالله قريشي صديقي کي سچل سائين جي پڙهائڻ جو ڪم سونپيو ويو. ڪامل استاد وٽ فهيم طبع واري ذهين شاگرد ڪافي پرايو ۽ ٿوري عرصي ۾ ئي قرآن ڪريم حفظ ڪري ورتائين. عربي ۽ فارسي علوم جي تڪميل ميان

عبدالحق وٽ ڪيائين. قرآن، حديث، فقہ، منطق، فلسفہ ۽ تصوف جون رمزون بہ پنهنجي چاچي وٽان سکيو.

ڪتاب "دولهہ درازي" ۾ قاضي علي اڪبر صاحب هڪ عجيب روايت پيش ڪئي آهي تہ سچل سائين کي سندس استاد عبدالله قريشيءَ نہ پڙهڻ ڪري چماٽ هنئي، جنهن ڪري سندس ٻانهن سڪي پئي، جيڪا بعد ۾ سچل سائين جي هٿ گهمائڻ سان ٺيڪ ٿي وئي. اوّل تہ حافظ عبدالله قريشي جهڙو فاضل ۽ ڪامل استاد، جيڪو ميان عبدالحق جهڙي عارف وٽان ظاهري خواه باطني فيض حاصل ڪري چڪو هو، سو سندس ڀائٽي کي چماٽ ڪيئن هڻندو، پر جيڪڏهن خدا نخواستہ هن چماٽ هنئي بہ هجي تہ بہ انهيءَ ۾ سندس نيت نيڪ هوندي. اهڙي نيڪ نيتي جي ڪري ٻانهن جو سڪڻ عجيب ڳالهہ آهي.

ازانسواءِ انهيءَ عبدالله قريشي لاءِ سچل سائين جي تصنيف ڪيل قطع تاريخ موجود آهي. جنهن ۾ سرمست سائين کيس محرمِ راز، عارف باالله ۽ واصل بحر ذات الاالله تسليم ڪيو آهي. اها روايت ڪنهن بہ تذڪره ۾ آيل ڪانہ آهي. پتو ناهي تہ قاضي صاحب ڪنهن وٽان ٻڌي پنهنجي ڪتاب ۾ آندي آهي.

بيعت

سچل سائين فقيري جي سلسلي ۾ ميان عبدالحق جو دست بيعت مريد هيو. هن وٽان ئي طريعت جا مرحلا طئي ڪري حقيقت ۽ معرفت جو صاحب بڻيو. پنهنجي مرشد سان بيحد عقيدت هيس، ايتري قدر جو سندس آڏو ٻڙڪ بہ نہ ٻوليندو هو ۽ هميشه غلامي ۾ گذاريندو رهيو. مرشد جي اولاد جي بہ حد کان وڌيڪ عزت رکندو هو. ميان عبدالحق جي وفات کان پوءِ سخي قبول محمد اوّل جو خاص خليفو ٿي رهيو.

شادي

سچل سائين کي شادي بہ سندس چاچي ۽ مرشد ميان عبدالحق

پاڻ وٺان ڪرائي. بيبي صاحبہ بہ سال حيات هئي، مگر ڪوبہ اولاد ڪونہ ٿيو.

حليو ۽ لباس

مرحوم عثمان علي انصاري جي تحقيق موجب سچل سائين جو قد وچولو، رنگ صفا، پيشاني ڪليل ۽ ڀهڪندڙ ۽ وار ڏگها هيس. مٿي تي سائي رنگ جو تاج پائيندو هو ۽ بدن تي اڇو چولو.

سچل سائين ننڍپڻ کان وٺي نهايت بردبار ۽ مائـيٽي طبيعت وارو انسان هو. گهڻو ڪري صبر سانت ۽ فڪر ۾ گذاريندو هو. عيش ۽ آرام جو خيال دل ۾ ڪين ايندو هيس. ايتريقدر جو حياتي ۾ ڪڏهن کٽ تي نہ سمهيو. ڪاٺ جي صندل تي يا هيٺ ڌرتيءَ تي سمهندو هو. گهڻو ڪري بيراڳڻ جي ٽيڪ تي ذڪر فڪر ۾ رات گذاريندو هو. عمر ڀر نہ ڪنهن شڪار جي ويجهو ويو ۽ نہ ڪنهن جانور کي ذبح ڪيائين. نشيدار شين کان دور رهندو هو.

شيخ محي الدين، ابن عربي، فريدالدين عطار، احمد جام ۽ ٻين صوفي بزرگن جي تصنيفات جو مطالعو سندس خاص وندر هئي. راڳ ۽ ويراڳ جو ايترو شوق هيس جو ڪنهن ساز تي هٿ لڳڻ سان بيخود ۽ سرشار ٿي ويندو هو.

مٿين سڀنن ڳالهين جي باوجود درگاه جو انتظام سندس هٿ ۾ هو. سمورو ڪاروبار پنهنجن ٻالڪن جي معرفت پاڻ سنڀاليندو هو. پنهنجي چاچي ميان عبدالحق خواه سندس پٽ سخي قبول محمد ٻنهين جو خليفو ٿي رهندو هو. ۽ سندن پاران شادي غمي خواه ٻين ڪمن لاءِ پاڻ ويندو هو. وقت جي حاڪمن خاص ڪري مير سهراب خان ۽ مير رستم خان سان سٺا تعلقات هيس. راڻيپور، گمبٽ، کهڙا، پيرڳوٺ ۽ ٻين درگاهن سان چڱا لاڳاپا هيس. ڪن سڄڻن لکيو آهي تہ: کهڙن جا مخدوم برخلاف هيا. پر اها ڳالهہ حقيقت جي برعڪس آهي. ان لاءِ تذڪره مخاديم جو هي حوالو ڪافي آهي تہ: هڪ دفعي مخدوم محمدعاقل اوّل سان سندس ڀاءُ مخدوم محمد جو

جاگيرن جي سوال تي تڪرار ٿي پيو ۽ هو مير سهراب خان وٽ پڪاري پڪاري ٿڪجي پيو. پر سندس ڪجهہ بہ نہ وريو. آخرڪار هو سخي قبول محمد ۽ سچل سائين وٽ دانهن ڪٽي ويو. سچل سائين مخدوم محمد عاقل وٽ سفارش لاءِ آيو. تہ مخدوم صاحب پنهنجي مهر ڪٽي سچل سائين جي حوالي ڪئي. جنهن فيصلو ڪري ملڪيت جو مناسب حصو مخدوم صاحب جي ياءَ کي ڏياري ٻنهين کي کير کنڊ ٻٽائي ڇڏيو. اهو مخدوم محمد عاقل مخدوم محمد اسماعيل پريالوءِ واري جو داماد هو.

سير سفر

سچل سائين درگاه جي خلافت سبب دور دراز ملڪن جو سير ڪونہ ڪيو. البت مرشدن جي ڪم ڪار سان سکر، روهڙي شڪارپور ۽ لاڙڪاڻي تائين ڪڏهن ڪڏهن ويندو هو.

طالب

سچل سائين ڪنهن بہ طالب کي پنهنجو دست بيعت مريد نہ ڪندو هو. جيڪو وٽس طلب وٺي ايندو هو، ان کي پنهنجي مرشد ڏانهن رجوع ڪندو هيو. سندس مرشد وري اهڙن طالبن کي ذڪر ڏئي سچل سائين جي صحبت ۾ رهڻ جو حڪم ڪندو هيو. سندس اهڙن طالبن مان هيٺيان مشهور آهن.

١- فقير نانڪ يوسف اڳڙن وارو ٢- فقير محمد صالح قادري لاڙڪاڻي وارو ٣- فقير محمد صلاح دونهين وارو ۴- فقير گهرام جتوئي ٥- فقير شير خان ٻنيرو ٦- جانو فقير شڪارپوري ٧- سيد خير شاه ٨- سيد پير شاه ٩- حاجي عثمان چاڪي ١٠- سيد حسن شاه ١١- فقير محمد صديق ١٢- فقير شير علي ١٣- حيدر شاه.

تصنيفات

سچل سائين وڏو پرگو ۽ بلند پرواز شاعر ٿي گذريو آهي. سنڌ

جو ٻيو ڪوبہ شاعر ڪونهي جنهن مختلف ٻولين ۾ ايترو ڪلام چيو هجي. عام روايت آهي تہ سچل سائين پنهنجي آخري عمر ۾ پنهنجو اهو ڪلام ضايع ڪري ڇڏيو، جيڪو شطحيات تي مبني هيو. مرزا علي قلي بيگ جي تحقيق موجب هو پنهنجي انتقال وقت جيڪو ڪلام ڇڏي ويو ان جو تعداد نو لک ڇٽيهہ هزار ڇهہ سو ڇهہ بيت هيو. هن وقت سندس مطبوعہ ۽ غير مطبوعہ ڪلام جو تفصيل هي آهي:

١ـ سنڌي ۽ سرائڪي ڪافيون ۽ دوهڙا
٢ـ اردو غزل
٣ـ مرغ نام سنڌي
۴ـ وحدت نام سنڌي
٥ـ قتل نام سنڌي
٦ـ جهولڻا ۽ گهڙوليون
٧ـ سنڌي مرثيا
٨ـ ديوان آشڪار فارسي
٩ـ رازنامو فارسي
١٠ـ وحدت نامو فارسي
١١ـ رهبرنامو فارسي
١٢ـ عشق نامو فارسي
١٣ـ گدازنامو فارسي
١۴ـ وصلت نامو فارسي
١٥ـ تارنام فارسي
١٦ـ ساقي نامو فارسي
١٧ـ بحرطويل فارسي

بيماري ۽ وصال

سچل سائين جي صحت هميشہ سالم رهندي هئي. مگر پڇاڙي ۾ خوني اسهال سبب بيمار ٿي پيو. ڪيترن ئي پرت جي

پانديئڙن ڪي معرفت جي منزل تي پهچائي تاريخ ۱۴- رمضان ۱۲۴۲ هجري مطابق ۱۸۲۹ع ۾ انتقال فرمايائين. بيدل فقير سندس وفات جون تاريخون هڪ سنڌي ۽ ٻه فارسي ۾ چيون آهن. جي ذيل ۾ ڏجن ٿيون.

سنڌي

عشق جو يارو درازن ۾ عجب اسرار هو
مست سالڪ شهه سچل عاشق اتي اظهار هو
برهه جي برسات جو تنهن وير تي وسڪار هو
ظاهر ۽ باطن تنهين وٽ درد جو ڏڌڪار هو
وجد وحدت جو سدا خاصو تنهين خمّار هو
مرد سو منصور وانگر عشق جو اوتار هو
منجهه سخن ان جي الوهيّت سندو آثار هو
جنگ جذبهٔ جوش مستي ۾ مثل عطار هو
پانهنجي رائي پرين نوي ورهيه نروار هو
پوءِ وصل جي موج ماڻي ذوق ڪان ذخّار هو
سن ٻارهن سو ٻائيتاليهه ۾ تيّار هو
چوڏهين رمضان جي هادي اهو هسوار هو
قربدارن جي ڪٽڪ ۾ مرد منصبدار هو
در تهين داتا جي "بيدل" پرت جو پينار هو.

قطعهٔ تاريخ فارسي

در بيعنائي ازل ترڪيد شد مخروج عشق
ڪف ز دريائي محبت ڪرد بيرون موج عشق
از خدا بودي صديق و پيش احمد شد سچو
از علي صادق يقين و پيشوا مخروج عشق

سال اورا مَنشيء بر لوحِ تقدير اين نوشت
بود بر برج هدا و آفتاب اوج عشق.
١٢۴٢

قطعہ تاريخ فارسي

چون سالک سچو زين طلسم مجاز
سوي آشيان رفت چون شاهباز
زهي صاحب وجد منصور وقت
کہ بي مثل بوده بہ سوز و گداز
بہ هنگام سرجوشيء حالتش
نگاهش همي بود طالب نواز
بہ نيم التفاتي کزو يافتند
بہ يک لحظہ طي گشتہ راه دراز
ز هر دو جهان دست شست آن کسي
کہ شد محرم راز آن عشق باز
چون شد جان او عازم وصلِ اصل
شنيد ارجعي با هزار عزّ و ناز
دلم جست سالِ وصالش ز جان
بگفتا: کہ درياي ذخّار راز.
١٢۴٢

سچل سائين جو زمانو

سياسي حالتون

سچل سائين انهي زماني ۾ پرورش پاتي جيڪو سياسي لحاظ کان پرآشوب هيو. سياست ساندي وانگر سٽئي رنگ ظاهر ڪري رهي هئي. شاه عنايت جهوڪ واري ۽ مخدوم عبدالرحمان کهڙن واري جي شهادت جي ياد پراڻي نه ٿي هئي. ڪيترا ماڻهو جيئرا هيا، جيڪي مٿين واقعن وقت موجود هئا. ميان غلام شاه ڪلهوڙي ۽ سندس پاءُ عطر خان جي ويڙهه، مير بهرام خان جو پنهنجي پٽ مير صوبدار خان سميت بي دردي سان قتل ٿيڻ، ميان سرفراز خان جو شهيد ٿيڻ، ۽ مير بجار خان جو دغا سان قتل ٿيڻ وغيره سمورا واقعا سچل سائين جي وقت ٿيا. انهن کان سواءِ ڪلهوڙن جي ڪمال جو سج لهڻ ۽ ٽالپرن جي اقبال جو آفتاب ايرڻ سچل سائين پنهنجي اکين سان ڏٺا. هي اهو زمانو هيو، جڏهن مدد خان پٺاڻ سنڌ ۾ اچي پنهنجي قهر جو طوفان کڙو ڪيو هو. مير سهراب خان جو پاءُ مير غلام محمد خان عمرڪوٽ جي قلعي وٽ راجپوتن هٿان مارجي چڪو هو. مير صاحبان راجپوتن، سکن ۽ دائودپوٽن جي بچاءُ کان حربي قلعن

ٺهرائڻ ۾ مصروف هئا. مطلب ته ملڪ ۾ جابجا خوف و هراس جي باه ڀڙڪا کائي رهي هئي. هوڏانهن فرنگي سياست جو چار هندستان مان هلي سنڌ ۾ شيطان جي آنڌي وانگر ور وڪڙ کائي رهيو هو.

مذهبي حالتون

سياسي بي اعتدالين سان گڏ مذهبي حالتون به نراليون هيون. ڪهڙن جي مخدومن جو ايڏو زور هو، جو ٿوري گهٽي ڳالهه تي هندن کي زوري مسلمان ڪندا هئا. ان وقت جا حاڪم خواه پير ۽ عالم انهن جو ساٿ ڏيندا هئا. مخدومن جي فتويٰ حاڪمن خواه رعايا وٽ حرف آخر جي حيثيت رکندي هئي. انهن ڳالهين جي ڪري اقليت وارا هميشه حڪومت ۽ مخدومن جي خلاف سازشون سٽيندا رهندا هئا. اهوئي سبب آهي جو هو انگريزن جي اچڻ وقت سندن ٻانهن ٻيلي ٿي بيٺا.

فقراهي خانقاهون

سچل سائين جي وقت ۾ سياسي خواه مذهبي ماحول اطمينان جوڳو نه هو. تڏهن به فيض وارن فقيرن جون خانقاهون امن ۽ آرام سان طريقت جي طالبن کي معرفت جي مئي سان مست ڪري رهيون هيون. گمبٽ ۽ راڻيپور ۾ ابراهيم شاهه ۽ صالح شاه قادري وڪر وهائي رهيا هئا ته ڪهڙن ۾ محمد ذاڪر ۽ رازقڏنه فقير درازن جي درگاه ڪان ورتل نينهن جو نعرو هنيون ويٺا هئا. هنگورجن ۾ سيد محمد عطا ولد سڪيل شاه حسيني فيض ٿي ڏنو ته دونهين (ٻبرلوءِ) ۾ سيد ابراهيم شاه الاهي درد جو دونهون دکايون ويٺو هو. تجل ۾ شاهه عنايت شهيد جي فرزند مخدوم سلام الله ترڏٽي جي گادي مخدوم سلطان علي شاه وسايو ويٺو هو ته ڪندڙيءَ ۾ وري روحل فقير جا فرزند بر ۾ بره جي بازار لڳايو ويٺا هئا. روهڙي ۾ سيد جان الله شاه ثاني ۽ بيدل بادشاه عشق جو آڪاڙو لاتو هو ته نوشهري ۾ پير شهاب الدين ۽ پير عبدالحي نقشبندي نالو نروار ڪري رهيا هئا. پيرڳوٺ ۾ وري پير محمد راشد روزه ڌڻي ۽ سندس فرزند پير

صبغت الله شاه تجرڏني قادري ۽ نقشبندي ٻنهين سلسلن جو ميثاق ڪري ويٺا هئا. ان وقت درازن ۾ ميان عبدالحق سجاده نشين هو ۽ سندس خليفو سچل سرمست الاهي موج ۽ مستي سان شعر و شاعري ذريعي وحدة الوجود جو پرچار ڪري رهيو هو. مٿين سيني درگاهن جو پاڻ ۾ سهڻو سلوڪ هو ۽ وقت جا حاڪم خواه عالم ۽ عام ماڻهو سندن گهڻو خيال رکندا هئا.

ادبي ماحول

سچل سائين وارو زمانو ادبي لحاظ کان سونهري زمانو هو. اڳ ۾ ڪلهوڙن ۽ پوءِ مير سهراب خان ۽ رستم خان جي حڪومت هئي. انهن درٻارين ۾ علم و ادب جو چرچو لڳو پيو هوندو هو. حاڪم پاڻ شاعر ۽ شاعر نواز هئا. تنهنڪري پري پري جا اديب اچي پنهنجا جواهر پارا پيش ڪري خراج تحسين حاصل ڪندا هئا. مير رستم خان جا بيت ۽ ڪافيون سوز ۽ گداز جي ساک پريندا هئا. ازانسواءِ مير عالي خان ۽ مير مبارڪ خان ٻئي سٺا شاعر ۽ سخندان هئا. انهن سيني وٽ بيتن بازيون ۽ ادبي معرڪا ٿيندا رهندا هئا. آخوند محمد حيات حاتم، محمد نشان فاروقي، قاضي محمد ڪامل لقماني ۽ خان محمد پيرزادو گڏيجي وارو فارسي جا قادرالڪلام اديب ۽ شاعر هئا. پيرڳوٺ ۾ پير محمدراشد ۽ پير صبغت الله شاه جي ادبي محفل پنهنجو مٽ پاڻ هئي. خليفو محمود نظاماڻي، آئل فقير، ابوبڪر ۽ عبدالله ڪاتيار سندن درگاه سان منسلڪ هئا. گمبٽ ۽ راڻي پور جا پير ابراهيم شاه جيتوڻيڪ پاڻ شاعر نہ هئا تڏهن بہ وڏا فيض وارا ۽ ادب نواز بادشاه هئا. پير غلام محي الدين شاه جو استاد آخوند چتو چاچڙو، شير خان ميساوو ۽ پير محمد شاه ثاني انهن درگاهن سان واسطو رکندڙ شاعر ۽ اديب هئا. ڪهڙن ۾ مخدوم احمدي، مقيم مولودي، محمد ذاڪر اجڻ ۽ رازقڏنہ اجڻ وڏا مداح، مولود خوان ۽ اهل دل شاعر هئا. سگهڙن مان صادق شاه گامبٽو، خير شاه پنجابي، الهرڪيو مير بحر ۽ بچو فقير پنهنجو مٽ پاڻ هئا. ازانسواءِ صوفي

شاعرن مان محمد شريف فاروقي، عبدالرحيم گروهڙي، پير عبدالحق خاڪي، جان الله شاه عاشق، مراد فقير، غلام علي فقير، دريا خان ۽ ٻيا ڪيترا درويش درد جا دفتر کولي رهيا هئا. مطلب ته شعر و شاعري جو ميدان تمام وسيع هو ۽ جتي ڪٿي علم ادب جو چرچو هوندو هو.

ٻيا فاروقي شاعر

ادبي دنيا ۾ سنڌ جو فاروقي خاندان فقط ميان صاحبڏني، پير عبدالحق ۽ سچل سائين جي ڪري مشهور آهي. مگر جيڪڏهن ڳوڙهي نظر سان تاريخ جي ورق گرداني ڪبي ته معلوم ٿيندو ته هن خاندان ۾ ٻيا ڪيترائي عالم فاضل اديب ۽ شاعر ٿي گذريا آهن، جن تي سنڌ جيترو فخر ڪري اوترو بجا ٿيندو. ڪلهوڙن خواه ٽالپرن جي ڏينهن ۾ وقت جا امير پنهنجا خواه پنهنجي ٻارن جا اتاليق گهڻو ڪري هن خاندان جي ماڻهن مان مقرر ڪندا هيا، ڇو ته هن خاندان ۾ علم فضل ٻين جي نسبت ۾ گهڻو هوندو هو. هن خاندان مان جيڪي شاعر ٿي گذريا آهن، تن مان پهريان ذوقي ۽ حقيري فاروقين جا نالا اچن ٿا. افسوس آهي جو فقط سندن تخلص ۽ ذات جو پتو پوي ٿو. باقي سندن نالن ۽ زندگي جي احوال جي ڪا خبر ڪانهي. سندن ڪلام قلمي بياض عرف ديوان عجائب مؤلف محمد ابراهيم عشق باز مان ڪافي انداز ۾ ملي ٿو. سچل سائين خود پنهنجي مشهور تصنيف ديوان آشڪار ۾ ڪين ياد ڪيو آهي: "بسي شاعر نهان شد آشڪارا، ڪجا ذوقي ڪجا رفته حقيري." هتي ذوقي ۽ حقيري جو هڪ هڪ غزل نموني طور پيش ڪجي ٿو.

غزل ذوقي

نڪتهٔ اسرار حق يا ساغر صهبا است اين
يا دهانِ دلستان يا گوهر يڪتا است اين

پرتو خورشيد و مه يا شمع بزم افروز دل
لالۂ گل ياسمن يا عارض زيبا است اين
سنبل گلزار حسن و سلسلۂ مستان عشق
زلف زنجير حزن يا رهزن دلها است اين
خازن گنجينۂ گل يا دانۂ دام مراد
زنگيءِ در گلستان يا خال پر سودا است اين
عقد پروين است يا گوهر خوش آب پرتگال
يا در دندان او يا لؤلؤي لالہ است اين
بلبل دستان سرا يا مست مجنون صفا
عندليب دلڪشا ذوقيءِ ليليٰ است اين

غزل حقيري

از ازل دل درخمر ابروي جانان بستہ ام
تا ابد بر خاڪ راه يار خود بنشستہ ام
غمزه مثرگان او تاجان من بر بوده است
خاڪساري حاصلمر شد از خودي وارستہ ام
خال رخسارش بسي موزون و دلڪش شد ولي
زلف مشڪينش چنين بيتاب ڪرد آهستہ ام
نيمر جاني خود بہ شب ميخواستمر قربان ڪنمر
تا بپرسد گويمر اينڪ هر دو دستت بستہ ام
مصرع خسرو حقيري دل ز دستمر برده است
گر بپرسد ڪيستي گو هيچ اينجا ستہ ام

ذوقي ۽ حقيري ڪان پوءِ آخوند عبدالقوي جو نالو اچي ٿو. سندس تخلص طالع ۽ قويطالع هئا. هو ميان نورمحمد ڪلهوڙي جو درباري شاعر هو ۽ ميان نورمحمد جي وفات تي هڪ وڏو مرثيو لکيائين، جنهنجو ذڪر صاحب تڪملہ مقالات الشعراءِ بہ ڪيو آهي. آخوند عبدالقوي ميان صاحبڏنہ جي سلسلي ۾ ستين ڪڙي مخدوم

شهاب الدين جي ناني جي اولاد مان شيخ علاءُ الدين جو فرزند هو. کيس ڇهه پٽ هئا. ١- مير گولو ٢- صبغت الله ٣- محمد زاهد ۴- فيض محمد ٥- محمد حيات ٦- محمد تقي. سندس ڪلام مان هڪ غزل پيش ڪجي ٿو.

دل ز من رنجيد چون آن دلستان رنجيد رفت
طفل را مڪتب بود ماتم چو روز عيد رفت
هر ڪہ سر افراخت بر درياي دوران چون حباب
از طلاطم شور شر گرداب وش پيچيد رفت
خوش نفس آن ڪس ڪہ بهر رنگ و بوي اين جهان
دل نہ بستہ در چمن مانند گل خنديد رفت
گر رهِ ليليٰ روي مجنون صفت بگذر ز هوش
گرچہ اين صحراي چون ريگ روان غلطيد رفت
اي "قويطالع" بہ پيش هر ڪہ گفتم درد دل
گوش خود را ڪرد ڪرو حال ما نشنيد رفت

صاحبڏنو

قويطالع کان پوءِ درازن جي درگاه جي باني خواجہ محمد حافظ عرف صاحبڏنہ سائين جو نالو ٿو اچي. هو هڪ بيظير عالم ۽ باڪمال بزرگ هجڻ سان گڏ پنهنجي زماني جو هڪ وڏو شاعر بہ هيو. شعر ۾ ڪٿي صاحبڏنہ ڪٿي حافظ نالو آندو اٿس. سندس ڪلام اسلامي اخوت ۽ مساوات جو آئينہ دار آهي. جنهن ۾ ذات پات جي ڀيد ۽ فرقہ پرستي جي بوءِ بہ ڪانهي. سنڌ جي هڪ وڏي عارف پير محمد راشد روزه ڌڻي جي ملفوظات ۽ بيدل فقير روهڙي واري جي سندالموحدين ۾ سندس ڪلام کي سند طور ڪم آندو ويو آهي. ڪتاب دولهہ درازي ۾ قاضي علي اڪبر صاحب جيڪو ڪلام ڏنو آهي تنهن مان اڌ کان گهڻو صاحبڏني شاه بلڙي واري جو آهي. ڪلام جو انتخاب هيٺ ڏجي ٿو.

١- آدم آهي چوڻ ۾، پر آهي پاڻ الله،
سريرئون ساهہ، صاحبڏني صحيح ڪيو.
٢- الله سجاڻڻ سترو، پاڻ سجاڻڻ ڏک،
تيتر پاڻءِ مر سک، جيتر سر سجاڻين نہ پنهنجو.
٣- ڪنين جو نينهن نهر سان، ڪنين دٻايا درياهہ،
صاحبڏني جي ساهہ، سارو سمنڊ سمائيو.

٤- ڪي ٻڌڻ سان ٻتجي ويا، ڪي چريا منجهہ چاهہ،
صاحبڏنہ جي ساهہ، سارا ورق ورائيا.
٥- پاڻ پنهنجو پاڻ ۾، جن پسيون پيهي،
صاحبڏنا صورت جي، ڪل تنين ڪيهي
تن وهامي ويئي، چپ چٽيندي راتڙي.

ميان عبدالحق

صاحبڏنہ سائين ڪان پوءِ ميان عبدالحق پنهنجي زماني جو چڱو شاعر ٿي گذريو آهي. شعر ۾ ڪٿي پنهنجو سچو نالو ۽ ڪٿي پنهنجو تخلص "خاڪي" آندو اٿس. سنڌي ۽ فارسي ۾ ڪافي مداحون چيون اٿس. ڪڏهن ڪڏهن غزل جي زمين ۾ بہ طبع آزمائي ڪري همہ اوست جو سر آلاپيو اٿس ۽ بين الاقوامي برادري جي دعوت ڏني اٿس. انتخاب طور سندس فارسي مدح مان ڪجهہ شعر هت ڏجن ٿا:

اي سرور دو عالم
يا مصطفيٰ مدد شو.
اي برگزيده آدم
يا مصطفيٰ مدد شو.
بر عرش حق رسيدي
حق را پديد ديدي
قولِ خدا شنيدي

يا مصطفيٰ مدد شو.
روشن جهان ز رويت
خوشتر ز خلد کويت
ظلمت شبي ز مويت
يا مصطفيٰ مدد شو.
دل از فراق ريشم
بردار پرده پيشم
بنما لقائي خويشم
يا مصطفيٰ مدد شو.
در گور در قيامت
خواهم ز تو شفاعت
مارا توئي حمايت
يا مصطفيٰ مدد شو.

سخي قبول محمد اول

ميان عبدالحق کان پوءِ سندس وڏو فرزند ميان سخي قبول محمد اول ڪڏهن ڪڏهن سالڪن کي سلوڪ جا سبق سمجهائيندي في البديهه شعر به چئي ويندو هيو.

سندس ڪلام ناياب آهي. بيدل فقير پنهنجي ڪتاب "سندالموحدين" ۾ هيٺيون شعر ڏنو آهي، جو پيش ڪجي ٿو:

جامن تي جامان، "پرين" پهري آئيو،
ڪامان ڙي ڪامان، ڪيڏو لِڪ ڪريم ڪيو.

محمد حيات "حاتم"

قوي طالع جو پڙ پوٽو محمد حيات ولد محمد واسع هڪ وڏو اديب ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. سندس تخلص حاتم هيو. هو مخدوم نورمحمد بوبڪائي جو همعصر هو. هڪ دفعي مير ڪرم علي خان جي دربار ۾ وينو هو ته مخدوم نورمحمد به ايو. ادبي محفل گرم

هئي. مخدوم صاحب فارسي شاعر هلالي جي شهادت جو واقعو بيان ڪيو، جنهن تي مير صاحب ڪيس هڪ لونگي عطا ڪئي. وري جڏهن محمدحيات جو وارو آيو ته مخدوم صاحب جي ذڪر ڪيل بيان مان ڪجھ غلطيون ڪڍي صحيح واقعو پيش ڪيو. جنهن تي سڄي دربار ۾ واه واه جو شور برپا ٿي ويو ۽ ڪيس خلعت سان گڏ ٻه لونگيون مليون. مخدوم صاحب پڻ پنهنجي لونگي ڪيس ڏئي ڇڏي. اهو ذڪر محمد ابراهيم فاروقي جي قلمي بياض تان نقل ڪيو ويو آهي.

آخوند محمدحيات ان وقت عالم خان نظاماڻي جي فرزندن جو اتاليق هيو. ان کان پوءِ هو مير سهراب خان اول جي فرزند مير مبارڪ خان جو استاد ۽ درباري شاعر ٿي رهيو. هو ميان عبدالحق جو مريد هيو ۽ سن ١٢٥٥ هجري ۾ وفات ڪيائين. سندس هڪ غزل انتخاب طور ڏجي ٿو.

تار محبت است ڪہ بسيار نازڪ است
از تار جان نزاڪت اين تار نازڪ است
ساقي بہ جام جم چہ مئي ناب مي دهي
مل را بگل فگن ڪہ لب يار نازڪ است
ور تار مويءِ رشتۂ جان بس نزاڪت است
ليڪن از اين ميان ڪمر يار نازڪ است
دلهاي خلق جمع بہ طاق دو زلف تست
هشدار بار شيشہ بہ اين تار نازڪ است
مشڪن دل رقيب خدا را بڪوي دوست
فهميده پاگذار ڪہ اين خار نازڪ است
آخر سوال ما بہ جوابي نمي رسد
با تندخو مناظره بسيار نازڪ است

گل محمد

آخوند محمد حيات جو وڏو پاءُ گل محمد بہ هڪ وڏو اهل دل

۽ درويش صفت شاعر ٿي گذريو آهي. سندس شعر ۾ جا بجا تصوف جو رنگ نظر ايندو. فارسي مدح ۽ غزل ۾ طبع آزمائي ڪئي اٿس. سن ١٢٦٨ هجري ۾ وفات ڪيائين. سندس هڪ غزل پيش خدمت آهي.

يار من آمد با نقش نگاري عجبي
سرمہ سا نرگس سرمست خماري عجبي
برخ آويختہ ازان زلف بلند آغشتہ
هر سر تار سيہ مار قطاري عجبي
تاختہ آورد بہ صد ناز تجمل جولان
اشهب شوخ عجب شاهہ سواري عجبي
ڪرد يغما دل من آن بہ نگاهي ناگاهہ
چشمہ سالاس نما شعبده ڪاري عجبي
گل محمد همہ تن ڪاسہ شد اندر عشقت
سر خود ڪرد فدا در ره ياري عجبي

عبدالهادي

گل محمد کان پوءِ عبدالهادي ولد صادق علي فاروقي جو نالو اچي ٿو. هو سچل سائين جي وفات جو صدمو سهي نہ سگهيو ۽ ٻئي ڏينهن تاريخ ١٦ رمضان ١٢٤٢ هجري ۾ وفات ڪري ويو. سندس هڪ غزل هيٺ ڏجي ٿو.

در وصف نگنجد کہ چہ سيمين ذقن است آن
بگذشت ز گلبرگ کہ نازڪ بدن است آن
رويش همہ نور است چون روشن مہ تابان
مويش همہ مشڪ است ويا آهو ختن است آن
آن زلف کہ آراست خم اندر خم جانان
ماريست سيہ يا ز ڪمند رسن است آن
يا من بہ مقالات بجز تلخ نہ گويد

با مردم بیگانہ چو شیرین دهن است آن
آن تلخ جوابي ز زبانش کہ بر آید
راحت دل و جان است کہ بس خوش سخن است آن
هادي بہ در خدمت تو سیر شد اکنون
دورش مکن از خویش کہ یار کهن است آن

محمد صالح

عبدالهادي جو سؤٽي سئوٽ محمد صالح ولد محمد اسماعيل بہ هڪ چڱو شاعر هيو. سندس هڪ غزل هت ڏجي ٿو.

گر دورم از تو باتو سوال و جواب چیست
ور با توام همیشہ مرا اضطراب چیست
گر دورم از تو جان مرا راحت از کجا است
ور با تو ام در آتش هجر و عذاب چیست
از راه معنیٰ ار آمده درمیان جان
و از راه ظاهرت سبب اجتناب چیست
گفتي کہ صالح از الم عشق فارغ است
از سینۂ پر آتش چشم پر آب چیست

باغ علي

عبدالهادي سان گڏ سندس هڪ عزيز باغ علي فاروقي جو نالو شاعرن جي قطار ۾ اچي ٿو. سندس ناصحانہ ڪلام مان هڪ غزل پيش ڪجي ٿو.

هر کسي صاحب نظر دیدم
بهر لقمہ اي در بدر دیدم
مرد دل هلاک بهر سیز
کیسہ نادان پر از گهر دیدم

مسخره هم دروغ گوئي سخن
نزد شاهد عزيز تر ديدم
جهلا را به سيم زر دستاز
عالمان را برهنه سر ديدم
هر ڪسي هوشمند با دانش
او به غم سوخته جگر ديدم

محمد نشان

ان ڪان پوءِ محمد نشان ولد گل محمد فاروقي پنهنجي زماني جو وڏو عالم اديب ۽ شاعر ٿي گذريو آهي. سن ١٢٦٩ هجري ۾ وفات ڪيائين. سندس ڪلام ناياب آهي. فقط به قطع تاريخون ملن ٿيون. جيڪي هن مير سهراب خان ۽ مرثيه گو شاعر محمد عالم اوّل جي وفات تي لکيون هيون. سندس تصنيفات مان هڪ فارسي لغات (قلمي) راقم الحروف وٽ محفوظ آهي.

ٻيا شاعر

اِنهن ڪان سواءِ هيٺين فاروقي شاعرن جون تصنيف ڪيل قطع تاريخون ملن ٿيون.

١ـ خوش محمد ولد محمد ذاڪر وفات ١٢٣٦ هجري.
٢ـ آخوند خان محمد ولد محمد ضياءُ الدين وفات ١٢٥٨ هجري.
٣ـ نورعلي ولد مسعودعلي وفات ١٢٧٦ هجري.

جيڪڏهن ڪوشش ڪري سندن ڪلام هٿ ڪيو وڃي ته جيڪر ادب جو وڏو خال پرجي وڃي.

عالمن جا رايا

١ـ منجهہ سخن تنهنجي الوهيت سندو آثار هو
جنگ جذبي جوش مستي ۾ مثل عطار هو.
(بيدل)

٢ـ سچل سائين تي هميشه الاهي عشق جو غلبو هوندو هو ۽ حال ۾ اچي ڪلام چوندو هو.

ـ مخدوم الله بخش عباسي، مؤلف تذڪره مخاديم ڪهڙا

٣ـ سندس ڪلام تصوف جي متن تي آهي ۽ مضمون رڳو معرفت ۽ حقيقت بابت آهي.

ـ مرزا علي قلي بيگ

٤ـ شاهہ درازي جي شعر ۾ گهڻو ڪري سندس عشق جا اوچتا آلاپ ۽ الفت جا الست امنگ آهن.

ـ آغا غلام نبي صوفي مؤلف سچل سرمست

٥ـ سچل جي ڪلام ۾ واڪا ڪري سوليءَ کي سڏيو ويو آهي.

ـ جيٺمل پرسرام، مؤلف سنڌ ۽ صوفي

٦ـ جهڙو جوش ۽ جلال، جواني ۽ جمال سندس باڪمال هستيءَ ۾ هميشه نمايان هو. اهوئي جوش جذبو، جمال ۽ جلال سندس شعر ۾ ظاهر آهي.

ـ عبدالرزاق ميمڻ رفعت، مؤلف گلزار نظم

٧ـ سچل جي ڪلام ۾ عرفان، حق ۽ تصوف ڪان سواءِ واردات

عشق، هجر و وصال جو ذڪر ۽ عاشقاڻ پيار الفت جون ڳالهيون ٻ ملن ٿيون.

- اردو شاعر نسيم امروهوي

٨- سچل سرمست دين ۽ بي ديني، ڪفر ۽ اسلام جي وچ وارا پردا عشق حقيقي جي آتش ۾ ڦٽا ڪري ڇڏي ٿو.

- محمد صديق ميمڻ، مؤلف سنڌي ادبي تاريخ

٩- سچل جو ڪلام معرفت جو شراب آهي، جنهن سان دل مست ٿيو پوي.

- رحيم داد خان مولائي شيدائي

١٠- سندس ڪلام عين بي باڪي جو آئينو آهي ۽ منجهانس رندي ۽ مستي پيئي بکي. ائين پيو ڀانئجي ته گويا وجد ۾ اچي نچندي شعر چيو اٿس ۽ ذوق مان پڙهندڙن جي دل تي ٻ اهڙي ئي ڪيفيت طاري ٿئي ٿي.

- ڊاڪٽر دائود پوٽو

١١- ڪلام چوڻ وقت فقير صاحب حق جي سير ۾ مشغول هوندو هو، جتي فقط مستي ۽ محويت آهي.

- نماڻو فقير هندستاني

١٢- سچل جو ڪلام توحيد ۽ معرفت الاهي جو وسيع ۽ بي نظير خزانو آهي.

- رحيم بخش ميمڻ

١٣- سچل جي ڪلام ۾ بي ڊپائي بي ڌڙڪي موجود آهي.

- سنڌي ادبي سنگت، ڪراچي

١٤- سندس شعر اعليٰ خيال ۽ جذبي وارو آهي.

- ميران محمد شاه، مؤلف گلزارخيال

١٥- سچو ڪلام عشق و محبت جي سرمستين ۽ تصوف جي باريڪين سان معمور آهي.

- رشيد احمد لاشاري

١٦- (سچل سائين) مدهوشي ۾ هوش جون ڳالهيون ڪندو ٿو رهي ۽ هوش ۾ مدهوشي جا راڳ الاپيندو ٿو رهي.

- عثمان علي انصاري

١٧- ڪٿي ڪٿي شطحيات بہ آهن، ورنہ سموري ڀي تصنيفات سوز گداز، درد ۽ غم سان ڀرپور آهي.

- مولوي محمد صادق رانيپوري

١٨- سندس ڪلام جي خاص خوبي اها آهي جو نهايت آساني سان هر خاص و عام جي فهم ۾ جلد اچي سگهي ٿو.

- قاضي علي اڪبر، مؤلف دولهہ درازي

اصناف سخن

سچل سائين کان اڳ سنڌي شاعري اوائلي ڪبت- دوهڙي ۽ ڪافي يا وائي تي مبني هئي. ڪبت ۾ فقط فقه جا مسئلا، معجزا ۽ مداحون وغيره چيا ويندا هئا جي اڄ ڪلهہ متروڪ ٿي چڪا آهن. وايون يا ڪافيون گهڻو ڪري ٻہ ٽيپون هونديون هيون جن ۾ مولود، مناجات يا محبوب جي سراپا وغيره جو بيان ٿيندو هيو. انهن جو مضمون هن وقت جي شاعري جي لحاظ کان اڻپورو هيو. باقي دوهڙو پنهنجي ترقي جا ڪافي مرحلا طئي ڪري چڪو هيو. سچل سائين مٿين سيني صنفن ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. ڪبت ۾ سندس وحدت نامو مخدوم محمد هاشم جي زادالفقير، مخدوم عبدالله جي ڪنزالعبرت خواهہ مخدوم عبدالرحيم گروهڙي جي حقيقت محمدي يا تفسير وغيره کان گهڻو اڳيرو آهي ڇو تہ ان جي زبان وڌيڪ سليس سلوڻي ۽ صاف آهي. ازانسواءِ منجهس روزمره جو بہ گهڻو خيال رکيو ويو آهي. ساڳي ريت قتلنامو ۽ جهولڻا وغيره سنڌي شاعري ۾ پهرين ڪوشش هجڻ جي باوجود اڄ ڏينهن تائين پنهنجو مٽ پاڻ آهن. انهيءَ طرز ۾ ڪوبہ شاعر اچا ايترو ڪامياب ڪونہ ٿيو آهي.

مرثيہ جي ميدان ۾ سچل سائين سنڌ جو پهريون شاعر آهي. هن کان اڳ دوهڙن ۽ بيتن جي زمين ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، احسان

فقير ۽ ٻين ڪن شاعرن سر ڪيڏارو آلاپيو آهي. مگر مرثيه جي صنف سخن جو موجد اسان جو سچل سائين آهي، جنهن کان پوءِ ثابت علي شاهه عالم ڪربلائي ۽ ٻين شاعرن هن فن ۾ پنهنجي قلم جا جوهر ڏيکاريا آهن. سنڌي دوهڙي جي زمين شاهه عبداللطيف اڳ ۾ ئي هموار ڪري ڇڏي هئي، باقي ان جي آبياري ۽ گلڪاري جو ڪم سچل سائين اچي پورو ڪيو. هيررانجهو ۽ روجهن جا داستان جيڪي اڳ ۾ ڪنهن به سنڌي شاعر بيان نه ڪيا هيا، تن کي سچل جي زبان حق ترجمان بيان ڪري سنڌي ادب ۾ اضافو آندو. ازانسواءِ سنڌي خواه سرائڪي دوهڙن ۽ بيتن ۾ حسن و عشق جي راز و نياز جون اهي موشگافيون ڪيائين، جن جي تقليد مولوي لطف علي ۽ خواجه غلام فريد جهڙن شاعرن کي ڪرڻي پئي. بيدل، حمل ۽ ٻيا ڪيترا سنڌي شاعر سچل سائين جي ڪلام کان متاثر ٿي شعر چوڻ لڳا.

سنڌي ڪافي ۾ سچل سائين جو مقام سنڌ جي سيني شاعرن کان مٿي آهي. هن صنف ۾ سچل سائين ساخت خواه مضمون ۽ معنيٰ جي لحاظ کان جيڪي ايجادون ڪيون تن ۾ اڄ ڏينهن تائين ڪوبه اضافو ڪري نه سگهيو آهي.

سنڌي موزون ڪلام ۾ اوليت جو سهرو هالن جي شاعر مخدوم عبدالرؤف ڀٽي جي سر تي آهي، مگر سندس ڪلام صرف قديم مولودن ۽ مداحن تائين محدود آهي. سچل سائين جون ڪيتريون ڪافيون ۽ غزل به علم عروض جي قاعدن موجب آهن. ازانسواءِ زبان جي صفائي، خيال جي گهرائي خواهه مضمون آفريني ۾ سچل سائين جي ڪلام جو درجو بلند آهي.

سچل سائين اردو ۾ به ڪجهه غزل چيا آهن جي ان وقت جي لحاظ کان هڪ معجزي جي حيثيت رکن ٿا. ڇو ته ان وقت اردو شاعري پنهنجون ابتدائي منزلون طئي ڪري رهي هئي. سراج الدين خان آرزو جي وفات وقت سندس عمر سترهن سال هئي. اردو زبان جو هڪ وڏو عالم ۽ شاعر نسيم امروهوي پنهنجي رسالي ۾ سچل سائين

جي ڪلام تي تبصرو ڪندي لکي ٿو ته: سچل سائين ان وقت به اردو غزل ۾ اهڙا صوفيانه ۽ اخلاقي مضمون نظم ڪيا، جيڪي اڄ به انقلابِ ذهنيت جي باوجود هر طبقي ۾ مقبول آهن.

فارسي ۾ سچل سائين غزل، مستزاد، قطع ۽ مثنوي ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. انهن سيني صنفن ۾ مثالن ذريعي وحدت الوجود جي وضاحت ٿيل آهي. خيال جي بلندي ۽ معنيٰ جي گهرائي سان گڏ صنايع ۽ بدايع به چڱا استعمال ٿيل آهن، مگر زبان جي بندش ۽ صفائي اهڙي نه آهي جهڙي هڪ اهل زبان شاعر جي ڪلام ۾ هئڻ گهرجي. ممڪن آهي راوين ۽ ڪاتبن جي غلطين سبب ڪلام جي اصلي صورت سالم نه رهي هجي. بهرحال سندس قادرالڪلامي ۾ ڪوبه شڪ ناهي.

موضوع سخن

سچل سائين پنهنجي زماني جو هڪ بي نظير شاعر ٿي گذريو آهي ۽ اڄ ڏينهن تائين ڪانئونس پوءِ سنڌ سندس درجي جو شاعر پيدا نه ڪري سگهي آهي. هو هڪ مجذوب سالڪ ۽ الاهي اسرار جو عارف هيو. تصوف جو ڪو اهڙو نڪتو ڪونهي جو سچل سرمست نروار نه ڪيو هجي.

هو بڌائي ٿو ته هي جهان اصل عدم جي اوڙاهه ۾ هيو، مگر جڏهن ذات الاهي پنهنجي صفات جي مظهر کي ظاهر ڪرڻ چاهيو تڏهن "ڪن" جي اشاري سان ڪائنات جو ڪتاب جڙي راس ٿي پيو ۽ هي سموري هنگامه آرائي نيستي مان نڪري نروار ٿيل هستي واري نئين چيز مان پيدا ٿي پئي. سچل اهو سمورو مضمون هيٺين بن سٽن ۾ هن طرح ادا ٿو ڪري:

ز ناچيز شده يک چيز پيدا
که او در هر دو عالم شد هويدا.

وري جڏهن وحدت جي وادي ۾ اها ڪثرت جي ڪچهري

لڳي، تڏهن هن ساري ڪچهري جو مير مجلس ۽ روح روان حضرت انسان کي ئي قرار ڏنو ويو ۽ تخليق جو سمورو راز ان جي سيني ۾ سمايو ويو.

ندیدمر سر از انسان بیرون
همر ملک خدا گر دیده ام.

صورت سڀ انسان جي، اتي عشق اصل،
خلق الله آدمر عليٰ صورته، جزو تهڙو ڪل،
الانسان سري و اناسره، سچ سچا پيو سل،
ٻول نہ ٻي تون ٻل، هتي هتي هڪ ٿي.

انسان کي ڪائنات جو جوهر ۽ اشرف المخلوقات بڻائي ساري خدائي جون واڳون سونپيون ويون، مگر انسان وري ٻي مخلوق تي حڪمر هلائڻ بدران انسانن تي حڪومت هلائڻ شروع ڪري ڏني. ذات پات جو ڀيد، ننڍ وڏائي جا درجات ۽ دوئي جا طلسمات ان کي ويڙهي حقيقت جي نقطي تان هٽائي ويا. سچل سائين اها حالت ڏسي هڪ همدرد ناصح جي صورت ۾ هن طرح هدايت ٿو ڪري:

اۓ سالڪ ڪر صحيح تون هن طلسمات کي،
ڀڃ دوئي تان ڪل پوئي دور ڪر درجات کي.

دوئي جا بند ڀڃي ڪثرت جي طلسمر ٽوڙڻ بعد وري ساڳيءَ وحدت جي وادي ۾ قدمر ٿو پوي ۽ هيڪڙائي جو عالمر نظر ٿو اچي. سچل اها هيڪڙائي واري هستي پنهنجو پاڻ ۾ ٿو پسي ۽ سڀ ڪجهہ پنهنجو ئي مظهر تصور ڪري بيانگ دهل پڪاري ٿو:

پاڻ پنهنجو پاڻهي، صورت منجهہ سجاڻ،
الله الله چو چوين، پاڻ ئي الله جاڻ،
ناهي شڪ گمان، سچو سائين هيڪڙو.

انهيءَ مثئين منزل ماڻڻ لاءِ ڪيس ڪنهن بہ اڪتسابي علمر ۽ هنر جي ضرورت نٿي پوي. اها شيءِ شيخن مشائخن وٽان نٿي ملي

چو ته اها امانت فقط الاهي عشق جي عطا آهي جنهن لاءِ ڪوبه ٻيو جو ناهه ڪارگر نٿو ٿي سگهي.

بزرگ شيخ مشائخ يارو، نا مخدوم ٿياسي،
نڪي قاضي، نڪي ملا، معلم پير ٻڌاسي،
نڪي ناهه ٻيو جا ناهي، رنگ رساءَ رکياسي،
سچا پاجهئون عشق الله جي، ڪوئي هنر نه سکياسي.

سچي ۾ الاهي عشق لاءِ عقل ۽ اختيار جو ڪم ناهي. اتي محبت جي ميخاني مان بيخودي جي شراب جي ضرورت آهي، جنهن جي پيئڻ سان خدائي خمار چڙهي ٿو ۽ ان مدامي مستي سان ئي الستي عشق حاصل ڪري الاهي اسرار جو راز حاصل ڪري ٿو سگهجي.

مست رهي ميخاني اندر، منگ وتي سي مستي،
مستي سان نا سر سڃاڻي، تنهن جو ڪم ڪم بختي،
ٻيون سڀ ڪوڙيون ڳالهيون، سچا! سچو عشق الستي.

الاهي عشق حاصل ڪرڻ سان سالڪ کي پنهنجي هستي جي سموري حقيقت معلوم ٿي وڃي ٿي. هو عبديت جي اولي ڪان ٻاهر اچي خدائي رنگ ۾ رنگجي ٿو وڃي. اهڙي حال حاصل ڪرڻ بعد ئي سچل سائين پنهنجي وقت جي غلامانه ذهنيت خلاف صداءِ احتجاج بلند ڪئي هئي ۽ علامه اقبال کان هڪ سؤ سال اڳ خودي جو نعرو بلند ڪيو هيو. سندس ڪلام ۾ اها هڪ اهم خصوصيت آهي جو هو تقليدي رسم و رواج جا بند ٽپي تحقيقي مرحلن طئي ڪرڻ جي تلقين ڪري ٿو.

تون ئي مالڪ ملڪ جو، ٻانهو ٻانءِ م پاڻ،
لا خير في عبيدي، اهو اٿئي اهڃاڻ،
صورت منجهه سڃاڻ، پاڻ پنهنجو پاڻهي.

◉

تـوڙ رواج ۽ رسمون ساريون، مرد ٿئين مردانو،
پاڻ بيگانو مول نہ ڄاڻين، آهين يار يگانو،
ونفحت فيه من روحي، بلڪل ڇڏ بهانو،
وهم سچل ڪڍ ٻانهپ وارو، شملو ٻڌ شهانو.

◉

طبل وڄائج وحدت وارو، غازي ڇڏ گدائي،
هيڏي هوڏي تون ئي آهين، ڪانهي جاءِ جدائي،
الانسان سري و انا سره، آهين خاص خدائي،
بر بحر ۾ تنهنجو، سچا آهي سير سدائي.

◉

ڇوڙ گمان گدائي والا شملا ٻڌ چا شاهي دا.

هو وحدت جو طبل وڄائيندي انساني برادري جي وسيع پيماني تي دعوت تـو ڏئي. خواه مذهب جي فروعي ۽ منجهيل مسئلن کان سندس منزل مٿي آهي. ڪابہ گروه بندي ڪانہ آهي، هو هرڪنهن جي صورت ۾ پنهنجي محبوب جو مشاهدو تو ماڻي:

نہ بي ديني بندي ۾، نہ اسم اسلامي،
هندي سنڌي ناهي، هو شاهہ نا شامي،
نڪا حرڪت هن ڪي، نڪي آهي آرامي،
خواجہ خدامي، پنهنجي ڪري پاڻ تـو.

ايتري فراخ دل ۽ بين الاقوامي برادري جي مبلغ هجڻ جي باوجود سچل سائين ائين ڪڏهن بہ نہ ٿي چاهيو تہ ڪا هڪ قوم دغا ۽ دولاب سان ٻي تي غابو حاصل ڪري وڃي. سندس زماني ۾ جڏهن فرنگي سياست جو ڄار سڄي هندستان ۾ پکڙجي چڪو هيو، جابجا سندس عياري ۽ مڪاري پنهنجو ڪم ڪري رهي هئي ۽ خود ملڪ کي حريص نگاهون پنهنجي آماجگاهہ بڻائڻ لاءِ سوچي رهيون هيون،

تڏهن فقط هن شاعر جي دوربين ۽ موقع شناس نظر پنهنجي وطن واسين کي ايندڙ خطري کان خبردار ڪري رهي هئي ۽ هو وقت جي تقاضا موجب هندو- مسلم اتحاد تي زور ڏئي بار بار پڪاري رهيو هو:

وقت اها تي ويل، دوئي دور ڪرڻ جي،
ڪڏ مذاهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل،
متان ٿئي اويل، اولهه سج نه الهي.

◉

اولهه سج نه الهي، متان ٿئي اوير،
ميڙي ويندءِ مغربي، تاريڪيءَ ۾ تير،
ڇڏي ويندئي ڇپرين، ڊوندين سدا ڏير،
مرد ڏين تا مام ۾، ماتيڪي متير،
وَجهه اتي وِجهه پاڻ ۾، هيڪڙائي جي هير،
ناسودي ناخير، نپٽ پوءِ نابود ڪر.

نه فقط ايترو مگر فرنگين جي دريائي تماشي ۽ هنرمندي ۾ خلوص نه ڏسي مٿن اکيون ٻوٽي ويساهه رکڻ جي خطرناڪ نتيجن کان به قوم کي کولي کولي واقف ڪري ويو آهي.

مکڙي ڏنم موج ۾، تنهن ۾ مير ملاح،
مڃيون مارن اوچتي، بانڪا بيپرواهه،
لهر بحر جا حاڪم ڄاڻي، شوريا وتن شاهه،
وائڙا رکن تن مٿان، ويچارا ويساهه،
آسرا اڙين جا، آهن منجهه الله،
ڏئي پاند پناهه، رکي وئندو راج کي.

مٿين بحث مان معلوم ٿيندو ته هو هڪ بي نظير قومي ۽ بين الاقوامي شاعر آهي ۽ قدم قدم تي انساني برادري ۽ مساوات جي تبليغ ڪندو ٿو رهي.

ان ڪانسواءِ حسن و عشق جون سموريون ڪيفيتون سندس ڪلام جو حصو آهن. مجاز ۽ حقيقت جون اهي موشگافيون ڪيون اٿس، جتي ڪنهن عام شاعر جي رسائي مشڪل ۽ محال ٿيندي. حسن جي حملي جو منظر ڏسو.

چالي چشم چٽڪ، ماريو محبوبن جي،
قاتل فوج حسن جي، آئي ڪاهون ڪاهه ڪٽڪ،
اچي وڏائون اوچتي، سيني سيف سٽڪ،
عاشق ٽپي آئيا، اٽڪجي اٽڪ،
جهٽ پٽ سان جهٽڪ، سر ستيائون سٽ ۾.

ساڳي نموني مجازي محبوب جي سراپا بيان ڪندي ان جي ڪندن جي وصفن جي تصوير ٺو ڪڍي. سندس منهن کي مصحف سمجهي تلاوت ٿو ڪري ۽ برهه جا سمورا باب ختم ڪري ٿو ڇڏي.

ابرو ڪنديا قرب جا، وار ڪنديا ڪارا،
اکين ڪنديون عجيب جون، ماٽڪ موچارا.

◉

محرابي مرغول، ڪنديا پيشاني پارا،
مٺا موچارا، سدا منهنجا سپرين.

◉

ڪجا ڪج محراب، منهن تي محبوبن جي،
ڏنگا ونگا ورهه، مصحف جا اعراب،
سٺون سيپارن جون، پڙهڻ ٿيون ثواب،
برهه سندا باب، سڄل سڀ ختم ڪيا.

اهو ساڳيو مضمون ٻئي هنڌ ٻئي پيرائي سان بيان ٿو ڪري.

مصحف پاڻ چوان، منهڙو محبوبن جو
آيتون منجهه عشق جون، مطالع ڪيان،

قاري اچي ڪو پڙهي، هجي هي روان،
حرف سڀ سنوان، ڏنگو ڏسان ڪونہ ڪو.

محبوب جي ابروءِ خمدار کي قوس قزح سان تشبيھ ڏئي نيهن جي نظاري کي ڪيئن نہ خوش اسلوبي سان بيان ٿو ڪري.

قوس قزح ڪمان، ابرو عجيبن جا،
ضرب ظلم جي زور سان، اچلن الامان،
سل هٽن تا سيني ۾، پنبڙين جا پيڪان،
نيزا نيهن نشان، سچل سر سهائيا.

محبوب جي منهن تي پگهر جي پاڻي جي تصوير ڪڍڻ لاءِ ڪهڙا نہ رنگين لفظ استعمال ٿو ڪري.

قطرا آب عرق، سونهن سجڻ منهن تي،
جرڪن جهلڪن تا ائين، جئن پني ماڪ مرڪ،
داٽا ڪن درڪ، دل ۾ درديلن جي.

وري محبوب جي منهن تي زلفن جي پکڙجڻ جون تشبيهون ملاحظہ ڪيو.

مو پکيڙيا منهن تي، چپيلن چلا،
سنبل چڻ کي سلا، صبح ڪڍيا ساجهري.
مو پکيڙيا منهن تي، چپيلن چلا،
واسينگن ولا، ورهہ وارن تي ڏٺا.

◉

چپيلن چلا، مو پکيڙيا منهن تي،
نيم شبي مهتاب جان، منهن ٻرن مشعلا،
تاريڪي ۾ تيجارا، تڪا ڏين تجلا،
عاشق ات اجهلا، سر ڏين تا ست ۾.

يار جي رخسار تي ڪاري تر جو منظر جيئن سچل سائين ڏيکاريو آهي تيئن سپ ڪو شاعر ڏيکاري نٿو سگهي. سندس حسن بيان ۾ حسن تشبيهه جو انداز لڳايو.

حبين حبشي، پهرو رکيو پاڻ تي،
اندر اچڻ ڪان اڳي، ڪاتي تنهن ڪشي،
رخ انهيءَ رشي، ڪروڙين قتل ڪيا.

مجازي محبوب جي سراپا بيان ڪرڻ ڪان پوءِ هن جي مرغنامي ۾ عاشقانه خط و ڪتابت جا راز ونياز به عجيب نموني سان آيل آهن جن ۾ زبان جي سلاست سان گڏوگڏ نازڪ خيالي ۾ بلند پرواز جا اهڙا مثال ملن ٿا، جي سپ ڪنهن جي ڪلام ۾ نه ليندا. سندس پرت جي پني جون تمثيلون ڏسو.

پني ۾ پيغام، لکي مڪا سڄڻين،
سي نه سمجهن عام، جي آهن منجهه اشارتين.

◉

الوهيڙو عشق جو، ساتي ساڻ نيو،
ڪامي پاڻ پيو، خوني خط پرينءَ جو.

◉

منجان ڪئين لکي، ڪتابت قريب ڏي،
ساتي وات سکي، پڌائي نه بين کي.

◉

اجا عبارت، لکڻ لڳس پرينءَ ڏي،
روئندي پريون رتِ، اوتڻ بئي اکيون.

◉

جارون لکيم جو، ڪاغذ قريب ڏي،
حقيقت جا حال جي، واچڻ وينو ڪو،

پڙهندي پنو سو، تنهن کي آنديون آئيون.

◉

پينر ڪئين پنو، هي جو نامو نيهن جو،
خط خمار ڏنو، جيڪس پڙهندي پرينءَ کي.

سوز و گداز سچل سائين جي رگ رگ ۾ سمايل هيو. سندس عقيدي موجب بي درد نامرد آهي ۽ محبت جي مرحلن طئي ڪرڻ لاءِ درد کان سواءِ ٻيو ڪوبه رهبر ڪونهي.

درد در دل هر ڪه باشد مرد اوست
حرف بيدردان موثر نيست نيست.

◉

ورتم دگ درد جو، تنهن سڀ ڪا وات وساري،
چنڊ ايري آئيو، وئي سڀ انڌاري.

◉

گوندر جن گذاريو، آءُ تنين گولي،
هينئڙي ۾ هولي، هوندي ڏکن وارئين.

سچل سائين هڪ عارف ۽ عاشق شاعر هجڻ سان گڏ فطرت جو به وڏو نقاش آهي. هو قدرت جي نظارن کي اهڙي نموني سان چٽي ٿو وجي جو اهي نظارا جڻ اسان جي اکين جي سامهون اچي ٿا بيهن. سر سارنگ ۾ سندس منڌائتي مينهن جو منظر ڏسو-

ٻهه ٻهه ڪندا آئيا، ٻيهر ٻڪروال،
ڪڪرن جي ڪڙڪاٽ کان ويا ٿهي مال،
آهن ۾ اچي پئي، چونگن سني چال،
منڌائتي منڊل ڪيا، جر اٿا جال،
پلر سان پُسي پيا، پنهوارن پلال،
جهري پيون جهوپيون، جهانگيئڙن اجهال،

ننگو ڪج نہ نڌر ڪي، نماڻن ننگ پال،
جن جا هھڙا حال، تن پرور پت رکيج تون،

◉

هڪ وسڻ پيو وڄڻ، تيون لھي پيو سيءُ،
جھوري وڏئين جھوپيون، ڇن وڏائين ڇيءُ،
رنن جو رڻ ۾ والي وسيلو تيءُ،
حال جنين جو هيءُ، تن پرور رک پناهه ۾.

مٿين ٻن بيتن ۾ مينھن وسڻ وقت هڪ واهڻ ۾ جيڪو ماحول پيدا ٿئي ٿو ان جي هوبهو تصوير اسان جي سامهون آهي ۽ اها تصوير اهڙن دلڪش مناسب ۽ موزون لفظن ۾ ڪڍي وئي آهي جيڪي سندس نيچرل شاعري جي ساک ٿا ڀرن. ازانسواءِ سندس روجھن جو داستان پڙهبو تہ سندس مضمون آفريني ۽ جدت جو اندازو لڳائي سگھبو. مثال طور ٻن بيتن تي اڪتفا ٿي ڪجي.

ڦوڙائي جون ڦٽيون، ڦٽيون ٿيون ڦولھين،
ابر سندي آسري، ٽڪر ٿيون ٽولين،
ڳوليو ٿيون ڳولين، ترايون تر ڀريون.

◉

پاندوڙيون پهاڙ جون، رٽين ڪوهہ رهن،
لوچي سي لهن، جن سچو ٻڌو سندرو.

سچل سائين جي ڪلام جو گھري نظر سان مطالعو ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ ڪيس زبان تي وڏي دسترس ۽ عبور حاصل آهي. الفاظ جي نشست، بندش جي چستي، بيان جو جوش ۽ زبان جو زور سندس قادرالڪلامي جو ڪلمو ڀريندا نظر ايندا. الفاظ سندس حڪم موجب زبان جي صفائي سان فرمانبردار نوڪرن وانگر پنھنجي پنھنجي مناسب جڳھہ تي ازخود ايندا ويندا، محاورا، ضرب المثل ۽ اصطلاح بلڪل روزمره جي مطابق هوندا. مجال آهي جو هڪ حرف بي مهل استعمال

تيل هجي. مطلب تہ هر شيءِ منديءَ جي تڪ وانگر پنهنجي جاءِ تي جڙيل نظر ايندي. ڪمال اهو آهي جو زبان جي صفائي سان گڏ صنايع بدايع جي سرخي بہ شامل هوندي آهي ۽ ان ۾ ڪوبہ ڪو ناصحانہ پهلو بہ موجود هوندو، مثال طور سندس محبت جي باغ من بہ چار عقيدت جا گل پيش ڪجن ٿا.

مون ۾ آهين تون، تو ۾ آهيان مان،
بجلي بادل سان، آهي جيئن سپرين.

◉

هڪ جوءِ ٻي جوءِ، ڇڏي ڪين جوان،
اهي سي انسان، ننگن تان نثار ٿيا.

◉

سر سنواريو سر ڪي، سر سنواريون سر،
جو آهي سورٺ ور، سو ڏيڻ ڪان ڪٿي ڏري.

◉

مور نہ محبت ڪان مڙان، هتي اچي هاڻ،
ڪاڻ ڪني جي ڪاڻ، ڳئون چاريندس ڳوٺ جون.

◉

ڪچو سچو ڪين ٿئي، توڙي اچي رنگ،
سچي سندي سنگ، ڪچا سچا ٿي ويا.

◉

حرف حلال هيڪڙو، ٻيا سي حرف حرام،
عاشقن انجام، اهو آهي عجيب سان.

◉

ڪاتي ريءَ ڪهي ڇڏيو، راڻا تنهنجي رنج،
سڪون سي سهنج، سوڍو ساڻ ڪٿي ويو.

◉

سوڍا هن سڙيءَ جو، لهي وڃ سماءُ،
ويرين وڏو وچ ۾، آهي وير وڏاءُ،
مون تي لڳندو ڪونه ڪو، پيارا پاڻي پاءُ،
هيڪر هيڏي آءُ، ته پير لوي پڌري ٿئي.

مطلب ته سچل سائين جي ڪلام ۾ فصاحت ۽ بلاغت جو درياه ڇوليون ماريندو نظر ايندو. خيال جي گهرائي، فڪر جي بلندي، ٻولي جي سلاست ۽ بيان جي خوش اسلوبي سندس ڪلام جون اهم خصوصيتون آهن. حاصل ڪلام شاهه عبداللطيف ڀٽائي رح کان سواءِ سنڌ جو ڪوبه شاعر ڪنهن به لحاظ کان سندس مد مقابل ٿي نه سگهندو.

ـ حامي

ساقي نامي ۽ مثنوين جو مختصر تعارف

ساقي نامو

هن ۾ ڪل ايڪويهه قطعا بحر رمل جي ٻن وزنن تي آهن. پهريان ٻارهن فاعلاتن مفاعلن فعلن تي ۽ باقي نَوَ فاعلاتن فاعلن (يا فاعلات) تي آهن. انهن قطعن ۾ ازل جي ساقي کان معرفت جي شراب ۽ حقيقي عشق جي درد حاصل ڪرڻ جي صدا ڪئي وئي آهي. شاعر وڏي واڪئين انگوري شراب کان عاري ٿـو بڻجي ۽ عرض ٿـو ڪري، ته اهو شراب مثل دل کي زندگي بخشي نه سگهندو، تنهن ڪري سندس التماس آهي ته کيس اهڙو شراب عطا ڪيو وڃي، جيڪو هن کي مٿيءَ جي هيٺان به هميشه لاءِ زنده رکي.

راز نامو

هيءَ هڪ ڊگهي مثنوي آهي، جيڪا بحر رمل مسدس محذوف تي چيل آهي. هن ۾ ڪل اٺ سؤ اٺونجاهه شعر آهن. هن مثنوي متعلق شاعر جو پنهنجو قول آهي ته:

ناهي فردوسي نظامي جو جواب،
دُر يگانو آهي منهنجو هي ڪتاب
هن ۾ ناهن بادشاهن جا قصا،
معرفت وارا ٿـا سمجهن ماجرا،
ڪين آهي هي مسائل جو ڪتاب،
منهنجي مرشد جي اڳيان ٿيو مستجاب.

تار نامو

هيءَ هڪ سؤ ڇائيتاليهه شعرن جي مثنوي آهي جيڪا بحر رمل مسدس محذوف (فاعلاتن فاعلاتن فاعلن) تي ڇيل اهي. هن ۾ هڪ طنبوري جي تار جي زباني معرفت جون رمزون بيان ڪيون ويون آهن. تار پنهنجي حقيقت بيان ڪندي ٻڌائي ٿي ته: ڪيس ڪاڻ مان ڪڍي، ڪوري ۾ پچائي، وڏاٽن ۽ متر ڪن جون مارون ڏنيون ويون آهن. ۽ موجوده صورت ۾ آٽي ڪاٺ جي طنبوري سان ملايو ويو آهي. طنبوري واري ڪاٺ کي ٻه ڪوري، تڪليفون ڏئي، موجوده صورت ۾ آندو ويو آهي. طنبورو ۽ تار وڄائڻ واري آڱر جا محتاج آهن، ۽ ان جي اشاري سان وڇوڙي جا ورلاپ ڪري درد وارن کي سوايو سوز بخشين ٿا. آخر ۾ مرشد شاعر کي سمجهائي ٿو:

جسم طنبورو ته تار آهي زبان،
ٿي ڪري اسرار موليٰ جا عيان.
قلب طنبورو ٿيو ۽ تار جان،
آهي ڪاريگر جي آڱر جو بيان.
درد دل جي سان لکيم هي ماجرا،
خود قلم کي حڪم فرمايو خدا.
رازنامو آهي منهنجو هي ڪتاب،
جو ٻه پڙهندو سوئي ٿيندو ڪامياب.
عشق جي غم جو منجهس آهي بيان،
جو زبان مان ناهي آهي دل منجهان.

هن مثنوي ۾ خدا تعاليٰ ۽ رسول مقبول صہ جي تعريف کان پوءِ سڪندر ۽ نوشابه جي تمثيل ۾ ابن عربي جي مشهور وحدة الوجود واري فلسفي جي اپٽار ڪئي وئي آهي. ۽ چيو ويو آهي، ته حقيقي محبوب احد مان احمد جي اوٽ ۾ سفير بڻجي آيو آهي، اهو آقا عبد بڻجي، پنهنجي صفتن جا مختلف روپ ظاهر ڪري رهيو آهي. انهيءَ حقيقت جي خبر عشق جي درد کان سواءِ ڪنهن کي نٿي پوي. تنهن

ڪري سالڪ لاءِ ضروري آهي ته هو قيل ۽ قال وارا مسئلا ڇڏي، عشق جي جذب ۽ حال واري منزل ۾ اچي ۽ لامڪاني سير ڪري.

ان کان پوءِ مختلف تشبيهن جي ذريعي همہ اوست جو سبق سمجهايو ويو آهي. اهو سبق سمجهائيندي ننڍيون ننڍيون حڪايتون بيان ڪيون ويون آهن، ۽ اناالحق جي رازن ۽ رمزن جي اُپٽار ڪري، منصوري ۽ فرعوني دم جو فرق ٻڌايو ويو آهي.

آخر ۾ معرفت جا نڪتا بيان ڪندي، درازن جي درگاه ۽ فقيري سلسلي جو احوال قلمبند ڪيو ويو آهي.

گداز نامو

هيءَ مثنوي بحررمل مسدس محذوف تي چيل آهي. هن ۾ ٻہ سؤ چوويهہ شعر آهن. هن مثنوي ۾ ٻہ وحدة الوجود جي تبليغ ڪئي وئي آهي. شاعر چوي ٿو ته: "پنهنجي هستي کي فنا ڪري، حق جي هستيءَ ۾ قائم رکڻ گهرجي." هو برف جي تمثيل ۾ سمجهائي ٿو ته: جڏهن برف ڳري ويندي، تڏهن پاڻي ٿي ويندي، جنهن مان نرالا ڪم پيدا ٿيندا ۽ گل ڦل ٽڙي گلزار ٻڻجي پوندا. اهڙيءَ طرح جيڪڏهن سالڪ پنهنجي جسماني هستي کي فنا ڪندو، تڏهن ئي حقيقي بقا ماڻي سگهندو. جڏهن عبد، معبود سان گڏبو، تڏهن غير فاني ٿي ويندو ۽ معبود جي هستي وڃي ٻچندي.

هو ٻڌائي ٿو ته: هن جسماني ڪائي ۾ روح جو نوراني ڏيو وشن ٿو رهي. مگر انهيءَ ڪائي جي ڪري اُن جي روشني ظاهر ٿي ٿئي. اهو ڪائو ڀڄندو، ته روحاني ڏئي جي روشني ظاهر ٿي وندي.

اڳتي هلي شاعر چوي ٿو ته: حقيقي محبوب پاڻ کي عبد سڏائي ٻانهپ جي ٻولي ٿو ٻڌائي. اها سندس پنهنجي مرضي آهي ته ڀلي پاڻ عبد سڏرائي، پر اسان سندس شان کي سڃاڻون ٿا. اسان کي کيس ٻانهي سڏڻ جي ڪا مجال ناهي. وري ڪڪڙ جي آني جي تمثيل ۾ ٻڌائي ٿو ته لاهوتي پکي آني ۾ لڪل آهي، پرواز ڪري نٿو سگهي.

ڪيس اهو جسماني ڪوٽ پيجي ٻاهر وڃڻو ۽ اڏامڻو آهي.

آخر ۾ پنهنجي مرشد جي مهرباني مجيندي ٻڌائي ٿو ته: سندس فيض واري نظر سان "مان ۽ اسان" وارا سمورا حجاب دور ٿي ويا ۽ هر طرف حق ئي حق نظر اچڻ لڳو.

مون ڪي مرشد راهه ڏيکاري ڇڏي،
دل وئي سڀني خيالن تان کڄي.
هي خدائي دم غلامي جو پڙي،
اُن جي در جي خاڪ سرمو ٿو ڪري.

عشقنامو

هيءَ مثنوي بحر رمل مسدس محذوف تي آهي. هن ۾ هڪ سؤ ايڪونجاهه شعر آهن. هن مثنوي ۾ انسان جي عظمت جو بيان ڪيو ويو آهي. عارف سچل سائين ٻڌائي ٿو ته: ڪيس پنهنجي پير عبدالحق وٽان ان حقيقت جي پتو پيو آهي، ته در اصل آدم جو گهر حق جي گهر آهي. هو جو ڪجهه ٻولي يا ٻڌي ٿو. اهو حقيقت ۾ حق آهي. ظلم ۽ جهل ٻيئي سندس ئي فعل آهن. ظلم مان سندس مراد پنهنجو نفس ڪهڻ ۽ جهل مان مراد پنهنجو پاڻ کان پاسي ٿيڻ آهي. هو الستي عهد ۽ قالوابليٰ ٻنهي کي عشق جا گفتا ٿو سمجهي. حق جي ذات انسان ۾ لامڪان جا راز ۽ رمزون رکي عشق آگ لائي ڇڏي آهي، جنهن جي نتيجي ۾ هو لامڪان جو شهباز بڻجي پيو آهي. پوءِ انسان کي جنت جا سير ڪرائي، زندگيءَ جون نعمتون عطا ڪيون ويون. ان کان پوءِ هن کي مٽيءَ جي ملڪ تي آندو ويو، جتي ڪيس محنت ۽ محبت جي مڪان ۾ رهڻو پيو.

مٿي ذڪر ڪيل حقيقت بيان ڪرڻ کان پوءِ عشق ۽ عقل جو بحث ڇيڙي، عقل کي عشق جو دربان ثابت ڪيو ويو آهي. پڇاڙيءَ ۾ ٻڌايو ويو آهي ته:

عقل اٽڪيل ٿو رهي تقليد ۾،

عشق هردم ٿو رهي توحيد ۾.
عقل سان دنيا جو درشن ٿو ڪجي،
عشق سان پسجي ٿو حق جي ذات کي.

درد نامو

هيءَ مثنوي بحر رمل مسدس محذوف ۾ چيل آهي، هن ۾ ڪل ڇهاسي شعر آهن. هن ۾ پنهنجي مرشد وٽان ورتل درد جو سبق دهرايو ويو آهي ۽ عارف سچل جي قول موجب درد کان سواءِ ماڻهو ڪنهن به ڪم جو ناهي. جيڪڏهن هو درد واري بيخوديءَ ۾ رهندو، ته فنا جو ماڳ ماڻي بقا جو حال حاصل ڪندو، اهوئي وحدت جو سچو رستو آهي. اصل ۾ ساري ڪائنات وهم ۽ خيال کان وڌيڪ ڪا هستي نٿي رکي. هستي هڪڙي حق جي هستي آهي، جنهن ۾ "مان اسان" وارا ٻيائي جا ٻول ختم ٿي وڃن ٿا.

رهبر نامو

هن مثنوي ۾ شاعر شرح غوثيه ۽ منطق الطير تان مثال وٺي 'وحدت الوجود' جي اپٽار ٿو ڪري ۽ همه اوست جو نعرو هڻي ٿو. هو ٻڌائي ٿو ته: جهڙي طرح چنڊ گرهڻ وقت چنڊ آسمان جي برج ۾ اچي پردي ۾ ٿو رهي، تهڙيءَ طرح انسان به پنهنجي هستيءَ جي ڪکر ۾ گم ٿي ٿو وڃي ۽ نظر نٿو اچي. سندس عقيدي موجب روحاني نور ڪجهه وقت لاءِ جسماني ڪوٽ ۾ گم ٿي ٿو وڃي. ان کي انهيءَ خاڪي پڃري کان ٻاهر ڪبو، ته ڪثرت جا سمورا ڪوٽ ڊهي ويندا ۽ وحدت وارو هڪ وجود باقي وڃي بچندو. اهڙي منزل تي پهچڻ لاءِ عشق جي درد جي ضرورت آهي. انهيءَ درد سان معرفت جو در کلي ويندو ۽ عشق جو اعليٰ مرتبو حاصل ٿيندو. انهيءَ درد جي دولت سان طالب ذري مان آفتاب ٿي ويندو. هن مرتبي حاصل ڪرڻ لاءِ دنيا جا سمورا واسطا ٽوڙي، جسماني ناتن کان منهن موڙڻو پوندو، ۽ اهڙو درجو حاصل ڪري سگهبو، جو هر شيءِ حق ٿي ويندي. حق کان سوا ٻي ڪابه شيءِ نظر نه ايندي. ٻيو ته

چڏيو پر آدم ع، جبرائيل ع، ابليس ۽ حوا ٻه انهيءَ ذات جا مختلف روپ نظر ايندا.

جيڪي آهي سو فقط الله آه،
هر جڳھ تي پاڻ بيپرواهه آه.

هن مثنوي ۾ لطيفا بيان ڪري، توحيد جي تبليغ ڪئي وئي آهي. جنهن موجب وحدت ۽ ڪثرت جي ٻيائي کي ٻوڙي، حقيقي وحدانيت ثابت ڪئي وئي آهي، ۽ ڏيکاريو ويو آهي ته ذات ۽ صفات ۾ ڪو فرق ڪونهي. خالق ۽ مخلوق جو ٻه هڪڙوئي وجود آهي. دنيا ۽ ان ۾ جو ڪجھ آهي، سو فقط الاهي ذات جو عڪس آهي. مثال طور انسان سان ان جو پاڇو هلي ٿو، ته اهو سندس تابع آهي. ان پاڇي کي ٻيو ڪوبه وجود ڪونهي.

هن مثنوي ۾ 'قدري' ۽ 'جبري' فرقي جو ذڪر پڻ ڪيو ويو آهي ۽ ڏيکاريو ويو آهي، ته قدري پنهنجي مختياري واري عقيدي ۾ خوار ۽ خراب آهي، ته جبري کي وري پاڻ تي ڪوبه اختيار ڪونهي، ان هوندي به 'جبري' کي 'قدري' تي ترجيح ڏني وئي آهي، ڇو جو 'قدري' پنهنجي پاڻ ڀروسو ٿو رکي، ۽ 'جبري' پاڻ کان بيزار ٿي خدا ۾ اعتقاد ٿو رکي، ان لاءِ پاٽيءَ تي ڪک جي ترڻ جو مثال ڏنو ويو آهي، ۽ سمجهايو ويو آهي ته ڪک کي ترڻ جي ڪا به طاقت ڪانهي. هو پاٽيءَ جي زور تي ئي تري رهيو آهي. ان کان پوءِ ٻڌايو ويو آهي ته اڳي پوءِ قدري ۽ جبري ٻنهي فرقن کي هڪڙي ڳالھ جاڻڻ گهرجي ۽ سمجهڻ کپي ته:

تنهنجي هستي ناهي سڀ ڪجھ يار آھ،
تون نه آهين جا بجا دلدار آھ.

-عطا محمد حامي

۱- آگسٽ ۱۹۸۱ع

خيرپور ميرس

مثنوين جو وچور

ساقي نامو
تار نامو
راز نامو
گداز نامو
عشق نامو
درد نامو
رهبر نامو

ساقي نامو

ساقيا، ڏي پري کو جامِ شراب
ميٺجي جيئن وڃن گناه ثواب
اهڙي مئي ڏي هن زماني ۾
دل ٻري ۽ هجي اکين ۾ آب.

معرفت جو شراب ڏي ساقي،
منهنجي "مان مان" وڃي رهان باقي.
ان طرح پاڻ کان ڏي آزادي،
جو فنا مان ملي بقا باقي.

ساقيا، ڏي شراب وحدت مان،
جي ڏسان کنهن ڏي مان ته عبرت سان،
سير مون کي ڪرائي ڪثرت جو،
بيخودي بخش بحرِ حيرت کان.

ساقيا، هي شراب ڪين کپي
تنهنجي وحدت جي مئي ملي مون کي،
ذوق ۽ شوق جو پيالو پر،
پنهنجي درگاه جي ڪتي کي ڏي.

ساقيا، ٽوڙ قيدِ هستيءَ کي،
آڻ شب و روز مون ڏي مستيءَ کي.

بيخبر ڪر پنهي جهانن کان،
ڪڍ بلنديءَ کي توڙي پستيءَ کي.

زندگي ٿي خراب، اي ساقي،
ٿيو نه حاصل شراب، اي ساقي،
عشق جي مئي بغير جا گذري،
هئي حياتي عذاب اي ساقي.

بيخوديءَ جو شراب ڏي ساقي،
خود نمائي کي ڪر پري ساقي،
نيڪ يا بد ٻڌاءِ جيئن چاهين،
پنهنجي در جي غلام کي ساقي.

جام مئي جو پيار اي جاني،
دور ڪر دل جي هي پريشاني،
عمر گذري ٻڏو ٿيس ساقي،
رات ڏينهن آهي بس پشيماني.

ڏي نه ساقي شراب انگوري،
آهي ان کان اسان کي صد دوري،
لازوال آهي جام وحدت جو،
جنهن جي پيتي وڃي ٿي مهجوري.

ڏي ڪو مستيءَ جو حال اي ساقي،
دور ٿئي قيل و قال اي ساقي،
هي وظيفا ۽ ورد ڪين کپن،
گهرجي تنهنجو خيال اي ساقي.

مون کي شيشي جي جام ۾ مئي ڏي،

دم ۾ ساقي ھي درد چڏ لاھي،
پـل "براين جي ماءُ" چئي زاھد،
سج نظر ڪين ايندو انڌي کي.

ساقيا، کول پنھنجو مئخانو،
ڏي ڀري مون کي منھنجو پئمانو،
مست بيخود ٿيان شراب چکي
ھوڏ ھڻ کان وڃان ٿي بيگانو.

ساقيا، مون کي ٻڌائي راز دار
ڪر خدا را خود نمائي کان ٻه ڌار،
سڀ کو پـل بيدين ۽ ملحد سڏي،
آھي دو عالم ۾ عاشق آشڪار،

ساقيا! اڄ عيد ڪئي آھي اسان،
پنھنجو نالو پيش ٿيو ان جي اڳيان،
حاضري ٿي جنھن جي سا دل تي قبول،
عارفن مون کي ٻڌايو ھي بيان.

ساقيا، ڏي ان جي رمزن جو پتو،
جيڪو واتھڙو فنا جڳ مان ٿيو،
ھڪ ۾ ھڪ ٻئجي ھميشه ھو رھيو،
چاڻندڙ ھڪ جي عيوض ڇاتو نہ ٻيو.

ساقيا ھن عشق کان آگاھ ڪر،
سور سان ۽ سوز سان ھمراھ ڪر،
بيڪس آھيان تنھنجي آڏو حال ڏس،
درد ۽ الفت جي مون کي شاھ ڪر.

ساقيا، ڪر مات منهنجو ننگ نام،
مهر مان مون ڪيٰ پري ڏي مئي جو جام،
ٻن جهانن ۾ رهان جيئن مست تي،
غرق ڪر وحدت جي وادي ۾ مدام.

ساقيا، ڏي جام مئي جو پُر ڪري،
جنهن جي خوشبو سان طبيعت تر ٿئي،
يار جي دوري جو درد آهي گهٽو،
شمع جهڙي ديد سان دلبر ملي.

اڄ هيئر محفلِ ۾ هل ساقي سڌو،
گل جي موسم آهي ڇڏ سستي سگهو،
هڪ مثان ٻيو جام مئي گلفام جو،
ڪيترو هن مند ۾ ڏئي ٿو مزو.

تي نه ساقي محتسب کان خوفناڪ،
مئي مثل دل کي ڪندي ڇا تيڪ ناڪ،
ڏي پيالو زندگي جي آب مان،
جيئن رهان زنده هميشه زير خاڪ.

جام مئي جو ساقيا پڏرو پيار،
زاهدن واري ريا کان آهي عار،
ڪوڙ يا ٻئي جي پچر کان مئي ڀلي،
پنهنجو منهن مئخاني ڏي ڪر اشڪار.

تار نامو

مان ٻڌايان ٿو ٻيو هڪ داستان،
محو ٿين جنهن جي ٻڌڻ سان جسم جان.

يار فرمائي ٿو ڇئو هڪ مثنوي،
راز وارا بيت ٿورا معنوي.

پاڻ اشارو ٿو ڪري هو پاڻ ڪي،
ان جي ڳجهه جي ڳالهه ڪر سستي ڇڏي.

پاڻ ٿو ٻولي نٿا ٻوليون اسان،
پاڻ ٿو ڳولي نٿا ڳوليون اسان.

جيئن ويس هڪ رات جو مئخاني ڏي،
اوچتو پئي ديد هڪ ديواني تي.

هئي هٿن ۾ ڪيس هڪ سهڻي ستار،
جنهن جي نغمن ۾ هيو هو مست يار.

مست هو مدهوش هو رقصان هيو،
بيخوديءَ جي ماڳ تي بيجان هيو.

پئجي ويو گردش ۾ ميخانو سڄو،
مون ڪي هن "هئي هئي" ڪري ياڪر وڌ،

ويڇوڙو جيئن جو ڪيائين پاڻ سان،
محو ٿيا ان وقت منهنجا جسم و جان.

جان و دل کي اهڙي مستي ٿي عطا،
دين دنيا جا سيئي پولا لٿا.

پنهنجي آڱر سان وڄايائين ستار،
راڳ سان مون کي ڪيائين بيقرار.

ڏوڙ منهن کي مون ملي دستار وئي،
ٿيو گريبان چاڪ ۽ سڌ سار وئي.

مون کي ان حالت ۾ آندو هن صدا،
جو گهڙي کن حوصلا ٿي ويا خطا.

بعد مدت جيئن جو آيس هوش ۾،
اوچتو ڀيهر ٻه آيس جوش ۾.

تار کان هي حال ورتم سربسر:
"ڪيئن سياڻن کي ڪرين ٿي بي خبر.

هيترو هي درد ڪنهن کان تو وٺيو،
يا ته ڪنهن آڱر هٿي توکي ڦٽيو.

مون کي بيخود ٿي ڪري تنهنجي صدا،
دل کي سؤ موجون ٿي بخشي برملا.

تنهنجو هر آواز مستي ٿو ڏئي،
ڪنهن کي تنهنجو ڳجهه نٿو حاصل ٿئي.

رقص ۾ آواز آئي ٿو ڪڏهن،
لامڪان تائين اماڻي ٿو ڪڏهن.

تنهنجي رڙ ماتم مچائي ٿي ڪڏهن،
دانهن ديوانو بنائي ٿي ڪڏهن.

ساري محفل کي چريو چٽ ٿي ڪرين،
دور دانائي کي جهٽ پٽ ٿي ڪرين.

دل ۾ درد و غم وڌائي ٿي ڇڏين،
هٿ قلم جو سر ڪٽائي ٿي ڇڏين.

ڪاش توسان ڪم پيو آخر اچي،
جابجا مون سان رکين شل دوستي.

اڳ ۾ ئي جيئن تنهنجو واڄو ٿو وڄي،
غير جو هر وهم دل تان ٿو ڪڄي.

ننگ ۽ ناموس واري ٿي ڇڏين،
جام مئي مان جيئن پياري ٿي ڇڏين.

جس هجيئي تون ٿي وڌائين حال کي،
مرحبا تون ٿي مٽائين قال کي.

هيءَ صدا تنهنجي پريشان ٿي ڪري،
ڇا پريشان بلڪ بي جان ٿي ڪري.

ڏي ٿي دل جي ديگ کي جولان جوش،
ٿي کٽي صبر و قرار آرام هوش.

منهنجي دل ورد و وظائف کان پڳي،
جيئن وٽس تنهنجو ترانو ويو رسي.

ڪنهن وٽان مون لاءِ آندئي ورد ڪي،
تنهنجي رڙ تي جان و تن ٻاري ڇڏي.

دوستي هاٺي تي توسان ڏينهن رات،
منهنجي دل مان دور تي غيرن جي تات.

هن جڳهه تي تنهنجي آمد تي ڪٿان،
آئي آهين ڪنهن مٿاهين ملڪ تان؟

ماجرا ماضيءَ جي سڀ مون کي ٻڌاءِ،
صاف ڏس اڳ ۾ ڪٿي هئي تنهنجي جاءِ؟

ڪهڙي حالت توتي نازل تي وئي،
تنهنجي رڙ مون لاءِ قاتل تي وئي.

تون هلي آئين غمن جي ملڪ تان
يا وري عشاق جي مجلس منجهان؟

ڪنهن پريشان حال ماٺهوءَ کي ڏنئي،
يا ڪو گفتو عارفن وارو ٻڌئي؟

تن جي حالت کي ڏسي پر درد ٿئين،
درد ان جي ۾ برابر فرد ٿئين؟"

تار تنهن دم رڙ ڪري ڪئي قيل و قال:
"ٻڌ ته مان توکي ٻڌايان پنهنجو حال.

کاڻ اگ ۾ مان هيس پٽرن ۾ پال،
ڪٽ چڙهيل بي رنگ ڌاتوءَ جي مثال.

پيرسن استاد آخر اوچتو،
مون کي پٽرن مان ڪڍي ٻاهر ڪيو.

پاڻ پالڻ لئي جبل جي پاڙ مان،
مون کي هٿ آندائين منهنجي ملڪ تان.

پوءِ ڪوري ۾ وڌائين اي جوان،
غير جيڪي هو ڪڍيائين مون منجهان.

اُت رجي ۽ خشڪ ٿيس آڙاهہ ۾،
شڪل ڪرسيءَ جهڙي ورتم باهہ ۾.

لوهرن جي هٿ ۾ آيس هڪ جٽي،
آگ ۾ اڇليو ٿي جن هرهر ڪٽي.

پئي جليس ڪيئي ڏهاڙا باهہ ۾،
مار ڪاڍي مون گهٽي آڙاهہ ۾.

ڏک ڏکن تي صبر سان مون پئي سٺا،
موچڙا اهڙا نہ ڪنهن ٻئي کي لڳا.

اگ جبل ۾ ٿولهہ مون کي هئي گهٽي،
هٿ اچي هيٺي ٿيس جاٽي ڏٽي.

گوشمالين ۽ ڏکن ۾ دائما،
حال ڪان نڪتس هزارين ڦٽ ٿيا.

پوءِ پرندڙ باهه مان پاهر ڪڍي،
اڻ ڳڻيا ڏک مون کي مارئون وري.

ڪيترن ماڳن تي تيو منهنجو مڪان،
پر نہ ڪا پولي پڌي ڪنهن مون وٽان.

پوءِ هر پاڪيزه تن ڊوٽي ڏکي،
نيٺ هن صورت ۾ آندائون چڪي.

هاءِ هن ڪان اڳ ۾ سؤ صدمان سٺم،
زخم کاڌم، ڏک جهليم ۽ غم ڏٺم.

بار غم جا پئي سٺا مون بار بار،
جيستائين پنهنجي هٿ ۾ آندو يار.

مون هزارين ڏک ڏٺا آهن جڏهن،
يار جي هٿ ۾ پڳي آهيان تڏهن.

يار جي هٿ ۾ رسڻ جو تيو سبب،
جيڪو مون کي تو وڄائي روز شب.

هٿ ۾ آندائين حياتي تي عطا،
منهنجي جان آهي سندس هٿ ۾ سدا.

در حقيقت مون ۾ هئي سختي گهڻي،
هن جي هٿ، اي مهربان، نرمي ڏني.

هو تو ڳائي ۽ وڄائي، مان ڪٺي!
هو تو چوري ۽ چوائي، مان ڪٺي!

حال کان بي حال ٿي آهيان جڏهن،
ٻين کي بيخود ٿي ٻڌايان مان تڏهن.

هڪ ڏهاڙي پور پيو استاد کي،
درد پهچايان کو هن بي درد کي.

جڳ ۾ هرهڪ جنس جو نر ماد آ،
هيءَ اڪيلي ڇو سدا ناشاد آ.

ڪيس ساٿي ڏيان ته هم صحبت ٿين،
پاڻ ۾ گڏجي غم ۽ راحت وٺن.

حال محرم پاڻ ۾ هردم هجن،
يڪ تن و يڪ جان ۽ همدم هجن.

مون ٻ ويچاريو ته راحت ناهه ڪا،
ويو پڪڙجي درد مون کان جا بجا.

هاءِ جن کان رنج و غم مون کي رسيو،
عيش ۽ آرام جن مون کان کسيو.

هڪ سڪل وڻ مان انهن ڪاٺي ڪپي،
جنهن کي چلجڻ ۾ گهٽي زحمت رسي.

اڳ ۾ سا چيري ڪيائون چاڪ چاڪ،
پوءِ وري ويهي ڳنڍيائون ڦاڪ ڦاڪ.

پيٽ ڦاڙيائونس ٿي سالم صفا،
غير کان ٿي وئي سندس رڳ رڳ رها.

سل ڪڏي ميخون هنيائون ان ۾ ڪوڙ،
قرب سان قابو ڪيائون جوڙ جوڙ.

ان جي رڳ رڳ جي مٿان ميخون هٽي،
رنج و غم وارو قدم ويئا ڪٽي.

هڪ ٻه ڇا ان کي مليون سؤ زندگيون،
حال ڇاڻن ٿيون دليون عشاق جون.

ان جي خالي پيٽ اندر پيو شراب،
ويجهڙي ٿي يار وٽ ڪائي عذاب.

ان ۾ اوتي عشق واري مئي گهٽي،
منهنجي خاطر جاءِ جوڙيائون ڪٽي.

منهنجي غم سان هن جو غم همراز هو،
ٻن دلين جي درد جو آغاز ٿيو.

هاءِ هن ڪان اگ ۾ ڪاڏم غم هزار،
مون تي هر ڪنهن ڪئي تي هئي بار بار.

پوءِ هڪ غمناڪ سان گڏجي رهيس،
درد جي درياهه ۾ داخل ٿيس.

هم وطن ٻنجي ٿياسون هم ڪنار،
پاڻ ۾ گڏجي رهياسون رازدار.

منهنجي هن جي دوستي تي وئي گهٽي،
مان ٿيس مجنون ته هوءَ ليليٰ ٻٽي.

مان ۽ هو گڏجي رهيون سين آس پاس،
پئي نہ ميلي ۽ وڇوڙي جي شناس.

منهنجو توڙي هن جو نالو گم ٿيو،
مان ڪٿي ۽ هو ڪٿي هرڪو ويو.

ٻئي گڏيون سين پاڻ ۾ آرام ويو،
ڪاٺ ۽ فولاد وارو نام ويو.

هرڪو طنبوري جو نالو ٿو وٺي،
ٻن منجهان هڪ، هڪ منجهان ٿو هل ٿئي،

اگ هو ٻاتو پوءِ ٻوليندڙ ٿيو،
هر ڪو عاشق ٿيو سندس آواز جو.

گڏ رهياسون غمزده ٻئي غمگسار،
پاڻ ۾ هڪ ٿي وياسون آشڪار.

هو ڪٿي هئي ۽ ڪٿي منهنجو مڪان،
مان جبل جي پاڙ مان هوءَ جهنگ مان.

مان ۽ هوءَ آيونسين ڪهڙيءَ جاءِ تان،
هت پتو ناهي پڳيون آهيون ڪٿان.

پاڻ ۾ الفت رکيسون دم بدم،
نينهن جي ناتي ڪيو پنهنجو هي ڪم.

ٻن منجهان هڪ تن ٿيو ويراڳ ۾،
وحده واحد ٿو ٻولي راڳ ۾.

ڇا خبر آواز هي آيو ڪٿان،
مون وٽان آهي يا ان ڪاٺي وٽان؟

پيو پتو آخر تہ ان ۾ راز آهہ،
منهنجو يا ڪاٺيءَ جو هي آواز ناهہ.

منهنجو ناهي يار جو آواز آهہ،
هو وڄائي ٿو هي سڪٽو ساز آهہ.

يار جي هٿ ۾ اچان ٿي بار بار،
سؤ صدائون ٿي ڪيان اي آشڪار.

تار طنبوري جي بخشيو هي فراق،
دل ۾ يارن لئي وڌي ويو اشتياق.

سچ تہ مون سان تار اهڙي ڪار ڪئي،
ڪفر ۽ اسلام ۾ سڌ سار وئي.

تار جو اهڙو اثر ٿيو مون مٿان،
جيڪو ٻڌندو دل وڃائيندو هٿان.

جان و تن ڳاري ڪيائين دل ڪباب،
تار آندو شوق وارو اڪ ۾ آب.

تار ڪان دل ۾ سوين موجون چڙهيون،
سر تي سورن جون سوين فوجون چڙهيون.

تار سان دل ميڻ وانگر نرم ٿي،
جان و تن ويا سوز ۾ سرگرم ٿي.

تار دل کي ميڻ جيئن ماري چڏيو،
جسم توڙي جان کي ڳاري چڏيو.

تار چانديءَ مثل دل کئي پاڪ صاف،
روز شب پئي تي ڪري پنهنجو طواف.

تار سان غم جون سوين موجون چڙهيون،
دل تي غمزن جون سوين فوجون چڙهيون.

ديڳ دل واري تپائي تار وئي،
عقل و دانش کي گهٽائي تار وئي.

تار منهنجي تن جي قاتل تي پئي،
ان جي دانهن تي چري دل تي پئي.

تار آندو مون تي بي حاليءَ جو حال،
بعضي ليليٰ بعضي مجنون جي مثال.

ڪل نتي پئي ڪنهن جو هي آواز آ،
ڪجهه ته سوچ ۽ سمجهه، ڪهڙو راز آ.

مست و بيخود تي بنائي هيءَ صدا،
هوڏ هستي تي هٽائي هيءَ صدا.

هيءَ صدا ڪيئن تي ڪري بي اختيار،
ٻن اکين مان تا وهن ڳوڙهن جا نار.

هن صدا ۾ سوز ساڙو سور آ،
سربسر منصور جو مذڪور آ.

عارفن لئي هيءَ صدا بهتر ٻٽي،
جيڪي سوريءَ تي وڃن تا سر ڪٽي.

هيءَ صدا سوري چڙهائي تي چڏي،
دم اناالحق جو هٽائي تي چڏي.

هيءَ صدا ڳالهيون ڪري تي عشق جون،
عاشقن تي جي اچن ٿيون آفتون.

تار جي رڙ جوش ۽ جولان ڏنو،
ٻن اکين ۾ موجزن طوفان ڏنو.

تار جي رڙ درد لائي تي چڏي،
دربدر ناچو ٻٽائي تي چڏي.

تار جي هي رڙ رسائي تي اتي،
جسم سان گڏ جان تئي تي گم جتي.

تار جي رڙ کان مليا غم بيشمار،
رنج ڪائي گنج ورتم باربار.

تار جي رڙ کان ملن تا غم هزار،
رمز جاڻيندڙ ئي ٿيندو رازدار.

تار جي رڙ سان هليو آرام ويو،
ڪفر ويو ۽ دين ويو، اسلام ويو.

تار جي رڙ آهه دردن جي دوا،
ڪنهن يگاني کي ئي پوندي ڪل اها.

تار جي رڙ سان تـو اوريان پنهنجو حال،
زهر غمر جو تـو پيان شربت مثال.

تار جي رڙ کان عطا تي بيخودي،
هي خودي گمر تي تہ آئي هو خودي.

جو خودي کان مرد زنده تـو رهي،
توڙي بندو آهہ شاهي تـو ڪري.

تار چئي تـي مون تہ ڪجهہ ناهي ڏنـو،
ڪو پتو ناهي انهي آواز جو.

هي وڄائيندڙ جي هٿ جي آهہ ڪار،
يار کي پيغامر ڏئي تـو پاڻ يار.

جيئن وڄائيندڙ چوي تـو مون کي چئو،
تيئن چوان تـي من چڱو توڙي مٺو.

ڪير آهي جيڪو دانهون تـو ڪري،
هجر ۽ غمر کان جو آهون تـو ڪري.

ڪو پتو ناهي اچي تـي رڙ ڪٿان،
مون کي حيرت تي اچي مان ڇا چوان.

هن سبب مون کي تعجب ۾ وڌو،
منهنجو ڪو آهي وڄائيندڙ ٻيو.

مان هجان جيڪر تہ ٻئي کي پڻ ڏسان،
جيڪو ڳائي تـو اهو آهي نہ مان.

جيئن متي تي هٿ رکي تو منهنجو يار،
سؤ صدائون تي وجن تيون آشڪار.

جيستائين يار جو هٿ هو پري،
رڙ نٿي نڪتي رهيس تي چپ ڪري.

ڪي ڏهاڙا توڙي ڪوري ۾ رهيس،
پڙڪ پولڻ کان سواءِ ان ۾ جليس.

حرف مون کان ڪين نڪتو هاءِ هاءِ،
دم ڪڍڻ جي ڪين هئي مون لاءِ جاءِ.

وصل ۾ افسوس ايڏو اشتياق،
حيرت آهي ڪيئن ته آئي تو فراق.

وصل سان تئي تو وڇوڙو ڪيئن ڪنو،
حيرت آهي درد هي ڪهڙو ٿيو.

هجر ۾ آواز هرگز ڪين هو،
ڪو ادب ۽ ناز هرگز ڪين هو.

پوءِ ڇا لئي وصل ۾ چيخ و پڪار،
درد جون دانهون ٿين ٿيون بيشمار.

مئي جي منشا ۾ لڪل آهي نشو،
ان جو آواز آهي ناهي ساز جو.

پير پنهنجي کان پڇيم آخر خبر،
جيڪو ڪولي تو بڌائي دل جو در:

"وصل ۾ ڇا لئي وڇوڙي جي پُڪار،
جا ٻڌائي ٿي ڇڏي بي اختيار.

"وصل ٻڌجي ويو وڇوڙو ڇا سبب،
ڇو وڇوڙو ٿيو وصال آهي عجب؟"

پاڻ فرمايائين، "ظاهر ڇا ٻُجهو،
تون نہ آهين آهي هو ڇاڻين نٿو.

غور ڪر خاموش ٿي مون ڏي نهار،
دل جي ڪن سان ڳالهہ ٻڌ اي آشڪار.

تار مان آواز ڪافي ٿو اچي،
پر نٿو سيکو سجاڻي راز ڪي.

جسم طنبورو تہ تار آهي زبان،
ٿي ڪري اسرار مولا جا عيان.

قلب طنبورو ٿيو ۽ تار جان،
آهي ڪاريگر جي آڱر جو بيان"

تار جي ساري حقيقت ٿي تمام،
ماڻ ۾ آئي زبان بس والسلام.

راز نامو

مون هينئر پنهنجا غزل پورا ڪيا،
دل ۾ ليڪن راز ڪجهه رهجي ويا.
تنهن ڪري هڪ مثنوي ٻيهر لکان،
جنهن کي پوئين وقت ۾ ظاهر ڪيان.
حڪم اُن جي سان لکان تازو ڪتاب،
راز رمزن سان ڀريل خاصو ڪتاب.
عزم ناهي منهنجو آهي يار جو،
تنهن ڪري معنيٰ جو دروازو کليو.
هي ڪتاب آخر زماني ۾ لکيم،
پنهنجي مخفي راز کي ظاهر ڪيم.
حال وارو کو ڏسي منهنجو ڪتاب،
جو پئي توحيد جو خاصو شراب.
هن رسالي جي خبر ڇا خام کي،
علم عارف کان سوا ڇا عام کي.
حڪم ٿيو مان رازنامي کي لکان،
پنهنجي پوئين وقت ۾ ڪجهه ڪم ڪيان.
جو پڙهي سو هٿ کڻي اسلام تان،
دور ٿئي هر مذهب ۽ ايمان کان.
راز رحماني هتي ظاهِر ڪري،
هي "سچو" خود کي "خدائي" ٿو سڏي.
حال واري کان سواءِ منهنجو ڪتاب،
جو بہ پڙهندو سو وڃائيندو رباب

هن رسالي کي سڄڻ ڄاڻي خدا،
ڪير پڙهندو حال واري ڪان سواءِ.
هر ڪو اهڙو راز مخفي تو رکي،
شابس آهي ان کي جو ظاهر ڪري.
عشق سان تمثار آهي هي ڪتاب،
ڏس منجهس معنيٰ جا موتي بي حساب.
جيڪو واقف ٿيندو منهنجي حال ڪان،
حال ڪان بيحال ٿيندو بي گمان.
غير واقف ٿي نہ پڙهہ منهنجو ڪتاب،
پر پڙهڻ سان راز حاصل ڪر شتاب.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

راز رمزن سان ڀريان تو هي ڪتاب،
ڪيئن ڪيان تو دل جي شيشي مان شراب.
ڪيئن نہ قدرت سان خدا آهي ڪريم،
حي ۽ قيوم، رحمان ۽ رحيم.
پاڻ مولا آهي قادر ڪارساز،
شاهہ مالڪ ملڪ جو ۽ بي نياز.
تون زبان سان اڳ ۾ بسم الله ڪر،
پوءِ محمد شاهہ جي ساراهہ ڪر.
جيئن خدا مان ٿيو عيان نامـ رسول،
تيئن رسالت ۾ اچي سو پيو قبول.
ويس بدلائي سڪندر ٿيو سفير،
پاڻ نوشابہ اڳيان آيو امير.
خود چيائين، ”موڪليو مون کي امير،
مان سڪندر شاه جو آهيان سفير“.

نيٺ نوشابہ سچاتو شاهہ کي،
با ادب بيهي رهي ان جاءِ تي
خود چيائين، ”تنهنجي ٻانهي مان ٿيان،
روز و شب تو شاهہ جي خدمت ڪيان
جو تو پردي ۾ چيائين پاڻ کي،
جو تو رنجن ۾ رهائين پاڻ کي“.
در حقيقت پاڪ مرسل ۽ خدا،
جيڪڏهن جاڻين تہ ٻئي آهن ڪنا.
ناهي احمد ۽ احد ۾ ڪوئي فرق،
ميم آهي عشق جي مستي ۾ غرق.
جيڪي پيدا ٿيا زمين و آسمان،
يا منجهن سج چنڊ آهن نور سان.
آهي سيني ۾ سدا حق جو حضور،
ظاهر و باطن انهيءَ جو آهي نور.
آهي موجودات ۾ مولا جي ذات،
جو ڏسين تو آهي سا ان جي صفات.
هر وکي ۾ هو رهي موجود تو،
پٽ ڪڏهن پهري، ڪڏهن ويڙهي ڪتو.
مختلف رنگن جو هڪ خيمو هٽي،
شاهہ وينو آهي ماري چانوٽي.
اندران سئو حڪم جاري تو ڪري،
پاڻ تو نعرو اناالحق جو هٽي.
آهي بيرنگي هميشهہ رنگ ۾،
پاڻ آهي صلح ۾ چا جنگ ۾.
هو ڪڏهن فرعون يا موسيٰ ٿيو،
هو ڪڏهن مريم، ڪڏهن عيسيٰ ٿيو.
پاڻ ئي دنيا تي شاهي تو ڪري،
پاڻ ئي خود کي سپاهي تو ڪري.

خود سميع آهي سدائين خود بصير،
خود عليم آهي ڪليم آهي قدير.
درد سان پوندي سموري هي خبر،
درد ڌاران بي خبر آهي بشر.
عشق وٽ ڇڏ پاڻ پيريءَ جي پچر،
درد ريءَ آهي اجايو شور و شر.
عشق ۾ اچ دين ۽ اسلام ڇڏ،
عشق ۾ اچ پنهنجو ننگ ۽ نام ڇڏ.
عشق ۾ اچ سڀ وساري ڇڏ سبق،
تو مٿان روشن ٿي ويندا نو طبق.
عشق ۾ اچ ڇڏ مسائل جي پچر،
ڇو ٿو ويڳاڻو وتين پڇ بي خبر.
عشق ۾ اچ ڇڏ حڪايت جو حصو،
ڪر نه دارا ۽ سڪندر جو قصو.
پاڻ کي ڇڏ ڪر اميري عشق جي،
آهي شاهي ڇا وزيري عشق جي.
عشق آهي ذات حق جي سربسر،
درد ڌاران ڪين پوندي هي خبر.
عشق وٽ ۽ ترڪ ڪر تدبير کي،
جان و دل سان ڏس انهيءَ تاثير کي.
عشق وٽ ڇڏ پاڻ پيريءَ جي پچر،
رند ۽ سرمست ٿي ره بي خطر.
عشق ۾ اچ ڇڏ گناه ۽ ڇڏ ثواب،
تنهنجي دل ڪاري ڪندا تنهنجا حجاب.
عشق جو شهباز جنهن کي ٿو وٺي،
نيڪ و بد ڪان ان کي واري ٿو ڇڏي.
دور آهي عشق جي منزل ڪٺن،
ڪيترائي بحر وچ تي ٿا وهن.

عشق جي منزل پسائي لامڪان،
عشق واري ڪان پري سود و زيان.
عشق جي سنئين راهہ ۾ طالب ٿي شاد،
آهي بي هر راهہ ۾ مڪر و فساد.
دوجهان ۾ عشق شاهي تو ڪري،
لامڪان تائين رسائي تو ڇڏي.
درد آڏو عقل جي ڪهڙي مجال،
درد وارو مرد آهي باڪمال.
مرد بڻجي درد سان ٿي همڪنار،
عشق وارو ٿي وظيفن کي وسار.
عشق وٽ اي يار اهلِ درد ٿي،
جي پڇين مون کان تہ ڪامل مرد ٿي.
عشق وٽ ۽ پنهنجي هستي کي وسار،
يار جي رستي ۾ جان ۽ تن کي ٻار.
عشق وارو بحر آهي بي ڪنار،
دل کي لهرين ۾ تو لوڙهي باربار.
عشق جو هي بحر آهي موجزن،
ان جي موجن جو شمار آهي ڪنن.
عشق آهي حق جو رستو بي گمان،
"لي مع الله" آهي مرسل جو بيان.
عشق "سبحاني" جي خاصي قيل و قال،
عشق ۾ چوغو جنيدي حق جو حال.
عشق ظاهر ڪئي "انا احمد" جي حد،
"ميم" جو پردو هٽائي ٿيو احد.
"لوڪشف" جي گفتگو ڪئي مرتضيٰ،
عشق جون رمزون ٿيون ان کان عطا.
اوّل ۽ آخر اهو موجود آهہ،
باطن ۽ ظاهر اهو موجود آهہ.

هيءَ حقيقت عشق جي آهي ڪري،
سر ڏئي حاصل ڪري وٺ سروري.
ڪر مصلّي کي ۽ چوغي کي تباهہ،
پهلوان ٿي ڪوٽ هستي جي کي ڊاهہ.
خود پرستي ۾ برابر بند ٿئين،
ڪفر جو پاٿي جٽيو خورسند ٿئين.
خاص مردن جو يقين آهي اهو،
ڪفر توڙي دين کي ڪن ٿا ڦٽو.
سڀ کي ناهي عشق جي رستي جي ڄاڻ،
جيڪو عاشق آهي سو ڄاڻي ٿو پاڻ.
عشق جو مهراڻ آهي موجزن،
جنهن ۾ ڪارونيار ڪن ڪڙڪا ٿا ڪن.
جي وڃي مسجد پڇين يا خانقاهہ،
عشق ريءَ حاصل نہ ٿيندي حق جي راهہ.
درد دل سان پڙهہ ڪلام ۽ ڪر نہ لڄ،
جيڪڏهن بيدرد آهين تون تہ ڀڄ.
جيڪڏهن ڪجهہ درد آهي تو ۾ يار،
ڪن ملائڪ تو مٿان موتي نثار.
پاڻ سان جي درد کي شامل ڪرين،
من گهڙئي محبوب سان محفل ڪرين.
عشق جي دوجڳ ۾ آهي سروري،
عشق سان حاصل ٿئي ٿي برتري.
عشق هرڪنهن کان رهي ٿو بي نياز،
مان ڏسيان ٿو توکي پنهنجي دل جو راز.
انت ناهي عشق جو ڪنهن کي ادا،
ان کي ناهي ابتدا ۽ انتها.
عشق جي نااهل کي ڪهڙي خبر،
ان کي عارف ٿا سڃاڻن سربسر.

بي دليا ڇا عشق جي غم سان رهن،
عشق وارا سر مٿس قربان ڪن.
هڻ ڪٽي وحدت جي دريا ۾ ٽٻي،
"مان ۽ تون" کان جلد وٺ آزادگي.
جي اجايو "مان ۽ تون" ۾ ٽڙڪندين،
عشق جي رمزن کي حاصل ڇا ڪندين.
سئو ڪتابن جا پنا ڇو تو پڙهين،
علم منطق ۾ اجايو تو ڪڙهين.
ڇو رهين تو مست مڪتوبات ۾،
پاڻ کي ڇو تو وجهين آفات ۾.
عشق جي ڪانهي ڪتابن ۾ هوا،
آهي ان جي عشق جو رستو جدا.
هر ڪتابي بحث کي تون باه ڏي،
عشق پهچائيندو تو وٽ يار کي.
پيٽ وارو علم شيطاني ٿيو،
علم منطق جو پريشاني ٿيو.
ظاهري علم آهي سارو قيل و قال،
جنهن ۾ حاصل ڪين ٿيندو حق جو حال.
ظاهري علم آهي يوناني سڄڻ،
ڇو پڙهين ٿو جنهن ۾ ناهي ڪو لڇڻ.
عاشقيءَ جو علم پڙهه ڪر عاشقي،
ٻيو سمورو علم آهي فاسقي.
عاشقي جو علم پڇ تون سربسر،
پر نہ پڇ مون کان ڪو منطق جو اکر.
جيئن هتان آيس هلي هن جاءِ تي،
جيڪي آندم سو وڃايان ٿو ڪٽي.
پاڻ مولا عشق جو تحفو ڏنو،
عاشقى جو علم سيني ۾ وڌو.

علم ظاهر جي ذري ظاهر نہ ٿيءِ
هجر واري باھہ ساڙيندي رهي.
عاشقي جو علم آندو هٿ سچوءِ
جو بچيو باقي سو شيطاني ٿيو.
علم ظاهر آهي بي حاصل سچوءِ
عاشق آهين تون تہ ڪر ڪجھ حوصلو.
پاڻ چئين ٿو عالم آهيان بي مثالءِ
علم ظاهر سان نہ هٿ ايندءِ ڪمال.
علم جون ڏاڙون هٽين ٿو بي حسابءِ
قاف تائين ناهي جڻ تنهنجو جواب.
هي سمورو علم يوناني ٿيوءِ
سربسر هي علم شيطاني ٿيو.
علم يوناني سچو مڪر ۽ فسادءِ
عاشقي جي علم ۾ ڪر اجتهاد.
علم اهڙي ڪان اسان پاسو ڪيوءِ
گرچہ سارو بوعلي سينا لکيو.
عاشقيءَ جو علم آندو مصطفيٰءِ
پر ڪيو ظاهر زبانِ مرتضيٰ.
مڪتب آهي علم يوناني جي جاءِءِ
ڇڏ انهيءَ کي وسوسا پنهنجا وڃاءِ.
علم ظاهر ۾ رڳو جهيڙو جهٽوءِ
علم عشاقيءَ ۾ ناهي ڪو ڦڏو.
فلسفو جادو طبابت يا رملءِ
آهي هرڪو علم شيطاني عمل.
عشق تيزيءَ سان اچي ٿو اوچتوءِ
علم ان ڪان ٿو پڇيءِ ترسي نٿو.
عاشقي جو علم چاتو صادقنءِ
پيو سچاتو عاشقن ۽ طالبن.

عشق ان جي ڪانسواءِ سڀ ڪجهه خراب،
فهم رک والله اعلم باالصواب!.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

ناهي فردوسي، نظاميءَ جو جواب،
دُر يگانو آهي منهنجو هي ڪتاب.
هن ۾ ناهن بادشاهن جا قصا،
معرفت وارا ٿا سمجهن ماجرا.
ڪين آهي هي مسائل جو ڪتاب،
منهنجي مرشد جي اڳيان ٿيو مستجاب.
درد دل جي سان لکيم هيءَ ماجرا،
خود قلم کي حڪم فرمايو خدا.
رازنامو آهي منهنجو هي ڪتاب،
جو به پڙهندو سوئي ٿيندو ڪامياب.
عشق جي غم جو منجهس آهي بيان،
جو زبان مان ناهي آهي دل منجهان.
تون خيال آهين وٺي ڇڏ هي خيال،
جيئن پئين توحيد جي مئي بي مثال.
عاشقن هن راهه ۾ ماريو مٿو،
ڪين سوچيائون ڪتابي مسئلو.
پاڻ کي پنهنجي نظر ۾ گم ڪري،
شاهه شاهن جو ڪري ڇڏ پاڻ کي.
مرد بڻجي اچ انهيءَ ميدان ۾،
"مان ۽ تون" کي ڇڏ انهيءَ چوگان ۾.
تڙ تڪڙ ۾ پاڻ کان بيزار ٿي،
عشق جي رمزن جو واقفڪار ٿي.

پاڻ ۾ هوندين ته حق هوندئي جدا،
پاڻ کان ويندين ته گڏ ٿيندئي خدا.
دور دوئي کي ڪري دلدار ٿيءُ،
هڪ رهي اي يار تون سردار ٿيءُ.
ڪنهن کي ڳوليندو وتين ٿو سچ ٻڌاءِ،
دربدر ڌوڙين ڌڪين ٿو ڪنهن جي لاءِ.
تو بگاڙي پنهنجي حالت پاڻ آهه،
توکي دوئي جي سڄي چڪتاڻ آهه.
جيڪڏهن پنهنجي حقيقت ڄاڻندين،
غير کان هر حال ۾ پاسو ڪندين.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

اي سڄڻ، تون عشق واري شمع ٻار،
ڪ ر ڪري وٺ اڄ، سياڻي کي وسار.
مڃ اها منهنجي نصيحت اي ادا،
پاڻ کان ٻاهر هجڻ جي گهر دعا.
وٺ سڌو رستو پري رهه پاڻ کان،
ورنه گمراهي ۾ ايندين بي گمان.
گمر نه ڪر رستو اهو توحيد جو،
هڪ رهي حق ساڻ هل، ڪر غم نه ڪو.
هَلُ هليو طالب متان ويهي رهين،
جيستائين راز سڀ حاصل ڪرين.
تون حباب آهين، حباب آهين، حباب،
پاڻ ماري بحر ٻڏجي وڃ شتاب،
بحر جو نالو پيو پاڻيءَ مٿان،
ان منجهان نهرن جا نالا ٿيا نوان.

موج ڪاڏي بحر سئو لهرون ٿيون،
سي وري ساڳيون منجهس گم ٿي ويون.
اول ۽ آخر اهو موجود آهه،
باطن ۽ ظاهر اهو موجود آهه.
پاڻ کي توحيد جي رستي ۾ ٻار،
پنهنجي هستي ٽوڙ "مان مان" کي وسار.
تنهنجي "مان مان" آهي ابليسي عمل،
ناهي ابليسي عمل جو نيڪ ڦل.
ڄاڻ دوئيءَ کي وڏي ڪافر جو ڪم،
هن طريقي سان هنيو شيطان دم.
ڄاڻ هردم پاڻ کي حق سان ڪٺو،
حق جو توسان، تنهنجو حق سان واسطو.
غير حق ناحق ٿو سمجهين پاڻ کي،
باهه ۾ وجهه هر ڪتابي ڄاڻ کي.
هن جو توتي تنهنجو هن تي ٿيو مدار،
واٽ وٺ "مان مان" جي وائي کي وسار.
آهي "مان مان" جو اهو پردو وڏو،
سچ پڇين مون کان ته سڀ آهي ڦڏو.
جسم توڙي جان و دل سڀ يار آهه،
وچ ۾ ناهي غير سڀ دلدار آهه.
هي سڄو ڪتراڳ ڇڏ موران متي،
پاڻ کان ڪر هي پريشاني پري.
هن پريشانيءَ کي تاري ڇڏ صفا،
پنهنجي هستيءَ کي وساري ڇڏ صفا.
هي نشاني آهي شيطاني قدم،
بيخودي ۾ آهي رحماني قدم.
راهه رحماني ۾ آهي بيخودي،
بيخودي ۾ تون به سڀ ڪجهه پاڻ ٿي.

پاڻ حق تي مار ”سبحاني“ جو دم،
آهي سبحاني ۾ سلطانيءَ جو دم.
هت هميشه آهي حيرت ۾ رهڻ،
هڪ هجڻ، دوئي ڇڏڻ، يڪتا ٿيڻ.
ڄاڻ هردم هڪ هميشه هڪ سڃاڻ،
هن عقيدي ۾ نه ڪوئي وهم آڻ.

ڪير آهيان ڪير آهيان ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان عجب ۾ ٿو رهان.

مصطفيٰ جي راهه وٺ دل صاف ڪر،
غير ڪان بيزار ٿي اچ بي خطر.
مصطفيٰ ڪان ٿي هدايت جي سخا،
مرتضيٰ ڪان ٿي عنايت جي عطا.
مصطفيٰ ٿيو انبيا جو پيشوا،
مرتضيٰ ٿيو اوليا جو رهنما.
مڃ يگانن ۾ يگانو مصطفيٰ،
ان جي رمزن جو خزانو مرتضيٰ.
سمجهندو رهه هڪ علي توڙي نبي،
ڪڙ نه احمد ۽ احد ۾ ڪا وٿي.
هيڪڙائيءَ سان رهيا اصحاب خاص،
دور دوئيءَ کان رهيا احباب خاص.
هڪ نه سمجهڻ آهي بس بيگانگي،
هڪ هجڻ سان ٿي رهي مردانگي.
هڪ ڄڻي جا روپ آهن ڪيترا،
هڪ گهڙي بدلائي ٿو ڪيڏا وڳا.
هي سخن منهنجو نه هرگز تون وسار،
مرد ٻڌجي حوصلو مردن جو ڏار،

مرد تي ڏيکار مرشيءَ جو مثال،
عشق جي رستي ۾ حاصل ڪر ڪمال.
عشق جي اسرار کان رهه باخبر،
عشق سان حاصل ڪندين حق جي نظر.
عشق در کولي ڇڏيو اسرار جو،
عشق سان هر راز پڌرو ٿي پيو.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

ڏس پڙهي تون حرف هڪڙو جسم جو،
جنهن ۾ خاڪو آهي حق جي اسم جو.
جيڪڏهن سمجهين ته سڀ ڪجهه اسم آهه.
درحقيقت اسم جملہ جسم آهه.
اسم ذاران جسم آهي ڪجهه به ڪين،
پاڻ حاصل ڪر اهو پورو يقين،
حرف جي معنيٰ کي حاصل ڪر سگهو،
عاشقن آڏو جي ماڻين مرتبو.
جو ڏسي ٿو آهي پوليندڙ اهو،
جو ٻڌي ٿو آهي چاڻيندڙ اهو.
حرف جي معنيٰ انهيءَ جي ذات آهه،
پاڪ وصفن جي منجهس اثبات آهه.
ڏس اکين آڏو سيئي اسرارِ حق،
هر ذرو پيو ٿو ڪري اظهارِ حق.
هر طرح سان يار چالا ٿو ڪري،
ڪيترا دلدار گفتا ٿو ڪري.
هر زبان تي آهي ان جي گفتگو،
جابجا دلبر جي آهي جستجو.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.
جسم توڙي جان و دل دلدار آهه،
هر طرح سان هوش وارو يار آهه.
ماهه ماهي عشق واري بحر ۾،
پئي جهان لوڙهي ڇڏيا جنهن لهر ۾.
عشق واري بحر ۾ ماري ٽٻي،
وڃ هميشه لاءِ هستيءَ کان ڇٽي،
پاڻ ڦوٽو آهي پاڻي بي گمان،
جو وڏائي تو ڪري پاڻيءَ مٿان.
پيو ڦسي ڦوٽو ته از خود اب ٿيو،
موج ٿيو درياهه ٿيو گرداب ٿيو.
نام ٿيو درياهه سيني جو يڪو،
ان ۾ آهي بي گمان مطلب اهو.
ڪيتريون چيزون ڪيون پيدا ڪمند،
جابجا ڏس ڳڙ مٺائي کنڊ قند.
ڪيئن ٿيو داڻي منجهان پيدا شجر،
جنهن ڪديا پن ڏار ٽاريون ۽ ثمر.
ڏس ڪٽي مان وڻ سندس وحدت ڪيو،
ڪيئن سمورو ڪم اهو قدرت ڪيو.
ميڻ مان ناهن ٿا ماڻهو مورتون،
اٺ ڳئون گهوڙي ڳڏهه هاٿي سنديون.
جي ملائي ميڻ ڀيهر مهٽبي،
مورتون وينديون سموريون ميٽجي.
ناهجن ٿا سون مان زيور هزار،
مختلف جن جا نمونا بي شمار.
هن مٽيءَ مان ٿانءَ ڪيئي ٿا ٺهن،

ڪنهن ڪي ڪونرو ڪنهن ڪي لوتو تا چون.
ٻج ٻٽائي ڪجھ ڪٽا تا پوکجن،
برگ و گل سرسبز بنجي تا ڦٽن.
مون ٻڌايو صاف گدڙي جو بيان،
آهي ان هڪڙي جو سارو داستان.
ڏس ته ڪڪڙي مان تي نڪري ڪيئن ڪپاهه،
رنگ ڪيڏا تو ڪڏي سبز ۽ سياهه.
ڪوٽ چوغو پوتڙو دستار ڏس،
توپ چولو يا اڳٹ سلوار ڏس.
ناهه ڪپڙي جي نمونن جو شمار،
جن سڀن جو آهي ڪڪڙي تي مدار.
هي سمورا ڄاڻ وحدت جا مثال،
وحدت ۽ ڪثرت جو هڪڙو آهي حال.
اصل ۾ وحدت منجهان ڪثرت ٻٽي،
سربسر ڪثرت وري وحدت ٻٽي.
پاڻ تي پنهنجي نظر تون پاڻ ڪر،
ڪين ڪجھ الله ريءَ ايندئي نظر.
مون ٻڌايو آهي وحدت جو بيان،
آهي وحدت ۾ ئي ڪثرت جو بيان.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ جا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

هيئن چيو ڪافور هيڪر فخر سان،
مان هوا کي تو وجي قابو ڪيان.
جيئن اٿيو تيئن پاڻ ٻڌجي ويو هوا،
پنهنجي هستيءَ کان هميشه ٿيو جدا.
ڏاڙ هنئي پاڇي ته سج جي روشني،

سيگهہ ۾ آٽي ڪيان ٿو هٿ ڪٽي.
پاڻ ليڪن روشنيءَ ۾ ٿيو فنا،
پنهنجي هستيءَ کان هميشه ٿيو جدا.
مرد هڪڙي کي مليو ماڻهو عجيب،
جنهن چيس، "اي يار اچ منهنجي قريب.
ڏي ڏيو ڀاري تہ ٻڄان ڪامياب،
جيئن ڏسان پنهنجي اکين سان آفتاب".
هن چيس، "درويش ديوانو نہ ٿيءُ،
بي خبر بي هوش بيگانو نہ ٿيءُ.
ڪير آهي جو ڏئي سان سج ڏسي،
سج فقط سج سان ئي ڏسجي ٿو سگهجي.
ڪنهن کي هستي سان نہ حق حاصل ٿيو،
جنهن ڇڏي هستي اهو حاصل ٿيو.
پاڻ کان ويندين تہ ٻڌين پاڻ حق،
تنهنڪري هر حال ۾ تون ماڻ حق.
ياد ڪر مون کان ٻڌي نڪتو اهو،
رهہ خدا جي راهہ ۾ صوفي سچو.
درد هٿ ڪر درد آهي دلپزير،
ورنہ رسوائيءَ ۾ رهندين اي فقير".
خود پرستن کي ملي ڪيئن دگ سڌو،
ڪڏ ۾ گهليائون ڏڏو شيطان جو.
غار ۾ ديرو دمائيندا رهيا،
خلق سان حيلا هلائيندا رهيا.
جو ڪري ٿو خود پرستيءَ جي نگاهہ،
سو ٿئي ٿو سخت رسوا ۽ تباهہ.
خود پرستيءَ جا لطيفا دور ڪر،
ڇڏ خودي اچ بي خودي ۾ سربسر.
آهي ذڪر ۽ فڪر وارن جو ڪمال،

جي هميشه ٿا رکن دم جي سنڀال.
عشق وارن عارفن جي راهه ڏس،
دم سنڀالڻ سان انهن جو چاهه ڏس.
درحقيقت دم سنڀالڻ دمبدم،
طالبن ۽ صادقن جو آهي ڪم.
دم سنڀالڻ جو ڪندو رهه انتظام،
پاڻ کان گم ٿي رهين جيئن تون مدام.
دم سنڀالڻ ساڻ ظاهر عشق ٿيو،
دم زدن ۾ ڪوٽ هستيءَ جو ڀڳو.
عشق جو مهراڻ آهي موجزن،
وٽ سڌو رستو ٻڌي منهنجو سخن.
ڪنهن مهل عاشق مقام- ذڪر ۾،
ڪنهن مهل آهي مقام- فڪر ۾.
ڪنهن مهل هن وٽ مقامات- شهود،
ڪنهن مهل هن وٽ مقامات- وجود.
جي سندس عظمت تجلي ٿي ڪري،
ذڪر ان جو ڪين باقي ٿو بچي.
جي وري عزت تجلي ٿي ڪري،
بس شهود ان دم نئو آڏو رهي
جي تجلي ڪبريائي ٿي ڪري،
بس گهڙيءَ ۾ فڪر فاني ٿو ٿئي.
جي تجلي ٿي ڪري خود پاڪ ذات،
ڪين باقي ٿي بچي هي ڪائنات.
"مان اوهان جو رب" ٿي ٻولايو خودي،
"مان سراسر حق" چوايو بي خودي.
پاڻ کي فرعون سڀ جو رب سڏيو،
پنهنجي هستي کان اهو نعرو هنيو.
دم "اناالحق" جو هنيو منصور شاهه،

بيخودي ۾ پاڻ آيو بادشاه.
هن خودي فرعون تي آندو عذاب،
نفس جي خواهش ۾ ٿيو خوار ۽ خراب.
بيخودي منصور کي برتر ڪيو،
دوجهان ۾ ان جو عشق اظهار ڪيو.
ديِنداري ۾ برابر شاهه هو،
قرب هو منصور تي الله جو.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

جيڪڏهن ڪو ٻار پيدا ٿو ٿئي،
ڪيئن نہ دائي جي هٿن ۾ ٿو پلي.
دم سنڀالڻ آهي دائي جي مثال،
جنهن منجهان حاصل ٿئي ٿو هر ڪمال.
فڪر وارو ٻار پلجي ٿو پوي،
نوجوان هڪ ڏينهن ٻڻجي ٿو پوي.
پالنا ۾ ٿي ڪري دائي ڪمال،
خود بلندي تي ٿي پهچائي خيال.
رهنمائي ٿي ڪري دم جي سنڀال،
جو خدا ڏي ٿو وڃي چڪجي خيال.
هن طرح هي ٻار ڪامل ٿو ٿئي،
ڪيس دائي جو نٿو اونو رهي.
ٻن ۾ آخر هيڪڙائي ٿي اچي،
گم ڪري ٿي جان، دل ۽ جسم کي.
سڀ وڃن ٿا يار باقي ٿو بچي،
دم اناالحق جو دمادم ٿو لڳي.
هر طرح هر حال ۾ حق ٿو رهي،

حق هڪالي تو ڇڏي هر غير کي.
راز وحدت جو کلي تو بي گمان،
هن حقيقت جو گهڻو آهي بيان.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

چنڊ جي چانڊاڻ آهي جابجا،
پر اهو پاڻي ۾ ڏسجي تو صفا.
جي پوي ٿي عڪس تي پنهنجي نظر،
هوبهو پاڻيءَ ۾ ڏسجي تو قمر.
آهي دل عارف جي پاڻيءَ جي مثال،
جنهن ۾ ظاهر ٿئي ٿي ذاتِ ذوالجلال.
ڇڏ وساري علم تون دعوات جو،
ڇو ته هن ۾ ناهي ڪو رستو سڌو.
ترڪ ڪر هي علم تسخيرات جو،
پنهنجي هٿ سان توڙ لالچ جو ٽڳو.
ڇڏ خدارا خلق ساري جي پچر،
يار جي زلفن ۾ دل کي قيد ڪر.
يار سان رهه غير جي هر ڪار ڇڏ،
غير سان هرگز نه رهندو يار گڏ.
ڪنهن جي هستي ناهي دلبر کانسوا،
آهي دلبر جا بجا جلوه نما.
اي سچڻ موليٰ جو طالب ٿي گذار،
پنهنجي دل جا وهم سارا تون وسار.
تنهنجي ڇوڏاري ٿيا ماڻهو ڪنا،
وهم شيخي جي ۾ آهين مبتلا.
اي سچڻ تون وهم شيطاني نه ڪر،

چڏ انھيءَ پيريءَ بزرگي جي پچر.
غير جي ھر ڳالھ کان بيزار ٿيءُ،
ھيڪڙائي ۾ رھي ھوشيار ٿيءُ.

ڪير آھيان، ڪير آھيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آھيان عجب ۾ ٿو رھان.

اي سڄڻ وٺ جلد مسڪيني جي راھ،
ٿي وڃين جيئن دوجھان جو بادشاھ،
راھ- مسڪيني خدا جي راھ ڄاڻ،
ٿي فنا توحيد جي رستي ۾ پاڻ.
پاڻ ٿي مسڪين مڃ منھنجي صلاح،
آھي مسڪيني جي انھيءَ ۾ فلاح.
جي ھلڻ چاھين خدا جي راھ سان،
من جو مطلب پاءِ مسڪيني منجھان.
راھ- مسڪيني نہ آھي راھ- عام،
ڄاڻ وارا ڄاڻندا ان جو مقام.
راھ- مسڪيني ٿي وحدت سان گڏي،
شاھ شاھن جو بڻائي ٿي ڇڏي.
وٺ خدا جي راھ مسڪيني منجھان،
خود کي روشن ڪر انھيءَ خورشيد سان.
مصطفيٰ مسڪين ڪوٺيو پاڻ کي،
پڌ سچي دل سان انھي اھڃاڻ کي.
پاڪ مرسل پاڻ کي مسڪين چئي،
خود فقيرن کي ھدايت ٿي ڪئي.
آھي مسڪينيءَ جو اعليٰ مرتبو،
جنھن ۾ آھي راز وحدت جو سچو.
ھر طرح ھر حال ۾ مسڪين ٿي،

اڄ خدا ڏي واٽ وحدت جي وٺي.
پاڻ مسڪيني جي منزل ماڻ تون،
هڪ احد احمد کي هردم ڄاڻ تون.

ڪير آهيان، ڪري آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان عجب ۾ تو رهان.

ڇڏ طلب جنت جي، موليٰ کي سنڀال،
پنهنجي دل مان دور ڪر ديگر خيال.
ڇو رهين تو غير جي فڪرات ۾،
پنهنجي دل کي ڇو وجهين آفات ۾.
خواب تو جنت جي حورن جو لهين،
حسرتن جا داغ دل تي تو سهين.
جنت ۽ دوزخ جو خالي آهي نام،
رند عاشق مست ٻئجي رهه مدام.
دوزخ آهي ڌار دلبر کان ٿيڻ،
جنت آهي يار سان يڪجا هجڻ.
ڄاڻ پڙدو راهه جو دوزخ جي باهه،
هن سخن تي ڪر حقيقت جي نگاهه.
جو نٿو محبوب جو منهن هت ڏسي،
سو هميشه هت به اندو تو رهي.
جو هتي هستي نٿو ماري سگهي،
سو هتي دوزخ ۾ داخل تو رهي.
رک يقيني طور هي خاصو خيال،
دور ڪر وهم ۽ گمان وارو خيال.
عشق ريءَ آهن سيئي ڪوڙا قصا،
راز ڄاڻن ٿا هي ديوانا پڪا.
هي ڪهاڻيون ڪوڙ وارا ٿا ٻڌن،

صدق وارا پاڻ پاسي ٿا رهن.
يار جو جلوو نٿا عامي پسن،
عشق وارا ٿا اهو ديدار ڪن.
عشق جي رستي ۾ ڇا بزدل جو ڪم،
معرفت وارا رکن ٿا هت قدم.
عشق جي دولت ڪيو دل کي غني،
سون چانديءَ سان نہ سا آباد ٿي.
درد دلبر جو وٺي ايثار ڪر،
صدق دل سان يار جو ديدار ڪر.
عشق بيشڪ تو بڻائي با ڪمال،
عشق سان وسري وڃي ٿي قيل و قال.
گفتگو سان ٿي وڃي ٿي دل سياهہ،
عشق ڏاران ناهي ٻي ڪا حق جي راهہ.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

رهہ يگانو معرفت رک دل جي پاڻ،
هن مٿيءَ مان دل جي رمزن کي سڃاڻ.
پاڻ کي ڄاڻي يگانو ٻڌ بيان،
معرفت جو راز ظاهر تو ڪيان.
موجزن دريا ۾ ڪشتيءَ جو مثال،
در حقيقت آهي هستي جو مثال.
واقعي احوال پنهنجي جي خبر،
پنهنجي مرشد کان لڌي مون سربسر.
چو طرف کان آهي بحر- بي ڪران،
جنهن ۾ هڪ ڪشتي ڦري ٿي بي گمان.
پاڻ کي سمجهي ٿي ڪشتي ڪوه قاف،

خودسري کان تـي هٽي لاف و گزاف.
پر اها ڪشتي تي پاٽيءَ ۾ ٻڏي،
بحر مان ٻيهر نڪتي ٻاهر اچي.
بحر ۾ ٻيڙي وڃي ٿي غرق ٿي،
ان منجهان موجون اٿن ٿيون هر گهڙي.
موجزن هڪ بحر ٻڌجي ٿو وڃي،
جو ڪجهه آهي جهڻ ۾ هڪ ٿي ٿو وڃي.
آهي ڪشتي مثل هن هستي جو حال،
گم ٿيڻ سان ٿو اچي مستي جو حال.
پنهنجي هستي کان فنا ڪر پاڻ تون،
"مان ۽ تون" ۾ هيڪڙائي آڻ تون.
حق ڇپايو "مان ۽ تون" واري حجاب،
ڪر هي پردو دور، وٺ راهه صواب.
عشق آيو، جنهن اهو لاٿو حجاب،
عشق آيو، جنهن بڻايو ڪامياب.
عشق آڻي پنهنجي آتش ۾ وڌو،
راز مخفي ڪي ڪٿي ظاهر ڪيو.
عشق پنهنجي راهه ڏيکاري ڇڏي،
خود بخود حاصل ٿي دولت عشق جي.
درد دل جي ڳالهه ٻڌ وٺ نيڪ راهه،
خود نمائيءَ سان مبادا ٿئين تباهه.
هن خودي کان خود ڪيو بيزار عشق،
دل بڻائي قابلِ ديدار عشق.
عشق ميٽي ٿو ڇڏي باطل خيال،
شير آڏو جانور جي ڇا مجال.
عشق جي پڻ شير وانگر آهي چال،
جو هڪالي ٿو ڪڍي هرهڪ خيال.
جانور ان جهنگ کان رهندا پري،

شير جنهن ۾ جاءِ پنهنجي تو ڪري.
حال جي هي ڳالهه آهي ڪر خيال،
قال جو ناهي قصو ڇڏ قيل و قال.
جنهن جي دل ۾ عشق خيمو تو هڻي،
پنهنجي هستي تان اهو هٿ تو کڻي.
عشق پوڙها تو بڻائي نوجوان،
ناتوانن کي ڪري تو پهلوان.
پنهنجي هستي کان ڇڏائي تو ڇڏي،
بينوا حاڪم بڻائي تو ڇڏي.
مان ٻڌايان تو تہ آهي عشق شاهہ،
عشق اڏو جاڻ هر هستي تباهہ.
هِن سخن کي شعر گوئي تون نہ جاڻ،
آيتن وانگر مٿس ايمان آڻ.

ڪپر آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

سر وڃي تنهنجو تہ ڏي ۽ شاد ٿي،
پنهنجي هستي کان، مگر آزاد ٿي.
راز وحدت جو سراسر کول تون،
هل سڏو حق پول ۽ حق ٻول تون.
عاشقن کي خاص آگاهي ملي،
عالمن کي ڇا خبر اسرار جي.
آهي موليٰ جو قسم هي حق جي راهہ،
ويجهڙو آهي انهي رستي ۾ شاهہ.
ڪين ملندي راهہ ٻي هن کان سواءِ،
هي سچو رستو ٻڌايو مصطفيٰ.
عشق پڌرو تو ملامت سان رهي،

شان و شوڪت ڪان سدائين ٿو ٿهي.
ڪين رهندي عشق جي هستي لڪل،
ڏس پڌر پٽ ۾ سندس خيمو لڳل.
ڪيئن پڌر پٽ ۾ اهو خيمو لڪي،
جو سڄي دنيا ۾ ظاهر ٿو رهي.
عشق بيشڪ هڪ تماشا گاهه آهه،
جنهن نه ڄاتو ان کي سو گمراهه آهه.
هر طرح ان ۾ ملامت ٿي رهي،
پڌ سخن ۽ سمجهه ساري راز کي.
ڪين ڇڏ هرگز ملامت جي پچر،
جو نه ٿيندين ان منجهان تون بهره ور.
ريءَ ملامت عشق رهندو ڪٿ به ڪين،
هن حقيقت ۾ بلاشڪ رک يقين.
عاشقن هر نيڪنامي ڪئي ڦٽي،
تنهن ڪري ڪونين ۾ وينا ڪٽي.
تن جي اڏو ڪجهه به ناهن پئي جهان،
هن حقيقت ۾ ڪندو ڪهڙو گمان.
تن جي آڏو آهي هي دم جو جهان،
آهي سو دم جو جهان غم جو جهان.
عشق وارن لاءِ جڳ آهي فنا،
ترڪ دنيا سان جي ماڻن ٿا بقا.
ڄاڻ حق جو نور سڀ ارض و سما،
اک پٽي ڏس ان جي قدرت جا لقا.
آدمي جي روپ ۾ بي روپ يار،
مصطفيٰ جي نام سان ٿيو آشڪار.
جنهن نه ڄاتو ان کي سو گمراهه ٿيو،
ڄاڻ واري سان خدا همراهه ٿيو.
”من رآني“، پاڻ فرمايو نبي،

جنهن سڃاتو ان کي، تنهن هستي ڇڏي.
بر فلک احمد، احد ٿيو عرش تي،
هت سڏايائين محمد فرش تي.
فرق احمد ۽ احد ۾ تون نه ڪر،
ڄاڻ ساڳيو ئي محمد سربسر.
مصطفيٰ جي راهه حق جي راهه آهه،
جنهن ڇڏي هي راهه سو گمراهه آهه.
ٻن جهانن ۾ محمد نامدار،
شاهه اعظم آهي بيشڪ شهسوار.
خود وٺي آيو احد احمد جو نام،
ٻن جهانن جو ڪيائين اهتمام.
ڇا ٻڌايان حال ڪنهن بيدرد کي،
ڇو ته هي رستو وڃن ٿا مرد ڪي.
جي اچا آهين خودي سان محترم،
رک نه هن درياه ۾ پنهنجو قدم.
اچ عدم جي بحر ۾ ٿي بي مثال،
پس هميشه پنهنجي جانب جو جمال.
مون اُتان پنهنجو ڪيو شوريده حال،
بند ٿي منهنجي هميشه قيل قال.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

ڄاڻ ٻن کي هڪ هميشه پاڪباز،
جلد منهنجي گفتگو جو سمجھ راز.
مرد مولىٰ جا ٻيائي کي وسار،
يار سان هڪ ٿي هميشه گڏ گذار.
هڪ نبوّت جو اکر آندو هتي،

هڪ ولايت جو ودر اندو هتي.
هڪ ٿي آيو انبيا جو رهنما،
هڪ ٿي آيو اوليا جو پيشوا.
هي سمورو آهي هڪڙي جو بيان،
سمجھ واري وٽ نہ رهندو ڪو گمان.
هو ٿو ٻولي ناهي منهنجي گفتگو،
ٻول هڪ ۽ ڳول هڪ اي راهرو!.
جو چوي ٿو يار سو ئي ٿو چوان،
حڪم جي تعميل وينو ٿو ڪيان.
گفتگو منهنجي سراسر راز آهہ،
اصل ۾ ان يار جو آواز آهہ.
مان ڪٿي منهنجي نہ معلومات آهہ،
ظاهر و باطن خدا جي ذات آهہ.
بادشاهي پوش پھري ٿو ڪڏهن،
گودڙيءَ ۾ لعل ٻڌجي ٿو ڪڏهن.
پٽ ڪڏهن پھري ڪڏهن پائي ڪٿو،
چنپ ڪڏهن آهي ڪڏهن ماري مٿو.
آهي آدم خود حوا سان هو ڪڏهن،
آهي بلقيس ۽ سليمان هو ڪڏهن.
هو ڪڏهن گريان ڪڏهن خندان رهي،
هو ڪڏهن عيسيٰ ڪڏهن عمران رهي.
هو ڪڏهن خاصو صحابي ۽ رسول،
هو ڪڏهن ٻڌجي ٿو اولادِ بتول.
هو ڪڏهن آهي عبيدالله پير،
هو ڪڏهن صاحبڏنو روشن ضمير.
آهي ان هڪڙي جي سڀ ذات و صفات،
ڄاڻ هڪڙي جي جڳھ هي ڪائنات.
هيڪڙائي ۾ رهي ٿو پاڻ هڪ،

تون بہ ان هڪڙي کي هردم چاڻ هڪ.
سمجھہ ڏس ۽ چئو هميشه يار هڪ،
ظاهر و باطن ٿيو دلدار هڪ.
ڏس بہ هڪ ۽ چئو بہ هڪ ۽ چاڻ هڪ،
جيئن رهي هردم ڪنو تو ساڻ هڪ.
آهي ڦوٽو پاڻ پاڻيءَ جو شريڪ،
اصل ۾ الله چاڻي ٿو وڏيڪ.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

چڏ انهن لاهن ۽ چاڙهن جي پچر،
عشق جي مستي ۾ اي دل ڪر گذر.
جلد اي دل دوجهان کي ڪر ڦٽو،
جيئن ڏسين تون عشق جو عالم چٽو.
پير عبدالحق اسان جو رهنما،
جنهن اڳيان هڪ شخص آيو پارسا.
باادب ٿي ان چيو: "اي شاه دين،
مون کي سمجهايو اوهان "عين اليقين".
پير فرمايس تہ "بڌ اي نيڪ فال،
تو پڇيو مون کان اهو سهڻو سوال.
هن طرح علم اليقين آهي عيان،
باهہ جيئن معلوم ٿئي دونهين منجهان.
صاف دونهين مان حقيقت ٿي ملي،
باهہ مان نڪري هوا ڏي ٿو هلي.
تو اهو علم اليقين سمجهيو صفا،
بڌ هينئر عين اليقين جي ماجرا.
هن طرح عين اليقين حاصل ڪجي،

باھ کي ويجھو وڃي ۽ ٻڇجي.
جي ڪيئي عين اليقين کي دل نشين،
غور سان ٻڌ تون ھيئر حق اليقين.
پاڻ پنھنجو آڳ ۾ اڇلائجي،
پنھنجي ھستي کي سراسر ميٽجي.
ھي ٿيو حق اليقين تحقيق ڄاڻ،
ٿي فنا، ان مان بقا جو ماڳ ماڻ.
تن بدن فاني ٿيا ھڪ ذات ۾،
نور ظاھر ٿي ويو ظلمات ۾.
پنھنجي ھستي کي ڪري ڇڏ گم صفا،
بيخودي سان ڪر اناالحق جي صدا.
دم اناالحق جو اچي ٿو حق وٽان،
ھي حقيقت ڄاڻ تون ويساھ سان.
جيڪڏھن دل سان وٺين ھن راھ کي،
بيگمان حاصل ڪرين الله کي.
عشق ڏس طرحين تماشا ٿو ڪري،
ڪيئن تہ آٽي ٿو نرالي جاءِ تي.
جيئن جو پنھنجو پاڻ ڏيکاري ٿو عشق،
جان و تن کي جلد ۾ ڳاري ٿو عشق.
نور کي ڳولن ٿا پاڇا جابجا،
پر ٿين ٿا نور جي آڏو فنا.
ھن طرح جيڪو بہ ڳولي ٿو خدا،
سو خدا آڏو ٿئي ٿو خود فنا“.

ڪير آھيان، ڪير آھيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آھيان، عجب ۾ ٿو رھان.

ھڪ ڏھاڙي ھڪ سچي سالڪ صفا،

منهنجي مرشد وٽ اچي ڪئي هي صدا:
"هت اچي حاضر ٿيان ٿو هر گهڙي،
ڇا هتي پڻ ٿيندي منهنجي رهبري.
ڇا هتي پڻ هٿ ۾ دامن ڪي ڪبو،
پنهنجي مرشد سان سدا رهبو ڪئو؟"
پير مشڪي ۽ چيو اُن مرد کي،
"مان اسان ڪان هوءَ جڳهه آهي مٿي.
پاڻ پنهنجو ڄاڻ ۽ مون کي سڃاڻ،
منهنجي دامن کي وٺي رک منهنجي ڄاڻ.
هيڪڙائيءَ ۾ سدا هجبو هتي،
هيڪڙائيءَ ۾ ٻيو آهي ڪٿي!.
هن حقيقت تي برادر غور ڪر،
پيچ سڪندر واري پٽ کي سربسر.
تنهنجي هستي پٽ سڪندر جي ٻٽي،
باخبر ٻڌجي انهيءَ کي پيچ ڪٽي.
پٽ پيچڻ ڏاران نه ملندو دگ سڌو،
ناهي سڀ ڪنهن کي پتو هن رمز جو".

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

ڇڏ ڪٿي ڪشف ۽ ڪرامت جي پڇر،
هي دعائن جا دلاسا دور ڪر.
راهه موليٰ جي لطيفن ۾ نه آهه،
عشق وارو غم وظيفن ۾ نه آهه.
قلب، روح ۽ نفس وارو ذڪر ڇڏ،
پر نه درد- عشق وارو فڪر ڇڏ.
اصل ۾ سارو ٿڳيءَ جو ناهه آهه،

راهہ و ھردم ھتي گمراھہ آھہ.
ذڪر قلبي ۾ وڏن تا وسوسا،
عاشقن جي راھہ ٻي آھي صفا.
ڪاسبي ھي راھہ ڪن تا اختيار،
جنھن تي ناھي واقفن کي اعتبار.
ھي سراسر آھي، شيطاني عمل،
بيخودي ۾ آھي سبحاني عمل.
چڏ لطيفن جي نمائش جي پچر،
ھي نمائش آھي ذلت سربسر.
عام ليڪي ھو ولي الله آھہ،
پر اھا جور و جفا جي راھہ آھہ.
ورد بيشڪ آھي، ليڪن درد ناھہ،
درد ڌاران ڪوبہ ڪامل مرد ناھہ.
ڊوھہ سان حيلا بھانا تو ڪرين،
بي سبب مڪر ۽ دغا ۾ تو مرين.
جو ٻيائي کي ڇڏي ھوشيار ٿيو،
جان و دل ڏئي يار کي خود يار ٿيو.
حق بنا دنيا ۾ ناھي ڪو ٻيو،
باخبر ٿي رک پتو ھن راز جو.
حق بنا ڪونين ۾ ڪونھي ٻيو،
آھي فرمودو اھو توحيد جو.
ڪيئن ڪٽي مان ڪيچ ٻنجي تا پون،
ڏس وري سي ماڻ ۾ تا ماپجن.
ڪيئن خدائي ۾ خدا گم تو رھي،
بادشاھي ٿي گدائي ۾ ڇپي،
بحر ڪيڏو موج ۾ مخفي ٿيو،
آھي پاڻيءَ جي مثان پردو پيو.
بحر کان ٻاھر ٿيو پاڻي ڦڙو،

بحر سڏبو بحر جي اندر اهو.
بحر توڙي نهر سارو آهي آب،
هر ذري جو مرڪز آهي آفتاب.
موجزن درياه دل ۾ ٿو رهي،
هي قلم ٿو 'راز نامي' کي لکي.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

مان نٿو ٻوليان اهو ٻولي ٿو پاڻ،
مان نٿو ڳوليان اهو ڳولي ٿو پاڻ.
مان نڪي مسلم نڪي ڪافر ڪٿو،
منتر ۽ جادو منجهان ڄاڻان نٿو.
ملحد ۽ زنديق ناهيان بي گمان،
دور آهيان انت ۾ بي انت کان.
مان نہ آهيان بزرگ ۽ ڪو شيخ پير،
فقر جي تڪميل ۾ آهيان فقير.
عابد ۽ زاهد گدا مون کي نہ ڄاڻ،
پيشوا ۽ پارسا مون کي نہ ڄاڻ.
مفتي و ملا نڪي قاضي ٿيس،
هر طرح هر حال ۾ راضي ٿيس.
مان نڪي نوڪر نڪي آقا غلام،
سڀ کي سچ پچ دور کان آهي سلام.
دور آهيان دين ۽ اسلام کان،
ويجهڙو حق ٿو رهي هن رمز سان.
هن طلسمي رنگ ۾ رهجي ويس،
عشق جي ميدان ۾ پهچي ويس.
پڌ سراسر راز وارو هي سخن،

دور ڪر سڀ مان، اسان ۽ جان تن.
جيڪي دروازا هيا، تن کي ڇڏيم،
يار پنهنجي شهر مان حاصل ڪيم.
دم اناالحق جو هڻان تو دار تي،
جنهن جو غوغا ساري دنيا تي پڌي.
عشق جون موجون رهن تيون بي ڪنار،
راز عالم ۾ تين ٿا آشڪار.
مثل- حيدر فتح ڪر خيبر جو ڪوٽ،
هل هنئين سان هوت ڏي غازي تي گهوٽ.
پڇ ڪٽي هي ڪوٽ خيبر جي مثال،
دوجهان ۾ جيئن ڪرين حاصل ڪمال.
صدق دل سان علم سک توحيد جو،
پيٽ وارو علم ڪر سارو ڦٽو.
دوش تي منصور جي جهنڊو رکيم،
ان جي بيرق کي مٿان ڪولي ڇڏيم.
مان ڪيان تو ان جي رمزن جي پچار،
جيئن ٿئي دنيا سڄي تي آشڪار.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

مئي وٺي توحيد جي مخمور ٿيس،
ملحدن ڇاتو ته مان مشهور ٿيس.
هر هميشه پي شراب ۽ پي شراب،
لاهه تسبيح ۽ مصلي جو حجاب.
پاڻ کان شيخي بزرگي دور ڪر،
ڇڏ اميري ۽ وزيري جي پچر.
ماءُ پيءُ پٽ زال وارو ميل ڏس،

ڪيئن نہ پتريو آهي قدرت ڪيل ڏس.
عام ڪي ان ڳالھ جو ناهي پتو،
حشر چا ٿيندو انهي احوال جو.
چڏ انهن وردن وظيفن جي پچر،
عشق ڏاران ڪجھ نہ ٿيندو ڪارگر.
ٽوڙ تسبيح ۽ مصلي کي وسار،
پاڻ تان چوغو بزرگي جو اتار.
پنهنجي قاتل گودڙي کي باھ ڏي،
هر طرح سان چڏ ننڱيءَ جي ناھ کي.
چُست ٿي ڪيڏيون نمازون تو پڙهين،
سُست موليٰ جي طلب ۾ تو رهين.
خلق جو خادم ٿي مخدومي وسار،
خوءِ فرعوني چڏي ڏي هوش ڏار.
جو رهيو مخدوم سو محروم ٿيو،
جو رهيو محروم سو مخدوم ٿيو.
ناهي مخدومي ۾ رندن جو گذر،
آفتون آهن انهي ۾ سربسر.
ڄاڻ اڳ ۾ اصل تنهنجو چا هيو،
ڪيئن فرشتن تو اڳيان سجدو ڪيو.
هت اچي غافل غلامي تو ڪرين،
عبد ٿي سڀ جي سلامي تو ڪرين.
بادشاهي مان ٻڌايئون غلام،
سخت حيرت ۾ رهان تو والسلام.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

جى منور تو ڏسين شمس و قمر،

تن کي خود روشن ڪيو تنهنجي نظر.
ڏس وري هي برگ- گل شاخ ۽ شجر،
ڀهرور، جن کي ڪيو تنهنجي نظر.
آسمان تي تنهنجي اک جو نور آهه،
چا ڏسي جيڪو نظر کان دور آهه.
تنهنجي اک هر راز کي ظاهر ڪيو،
پر نٿو توکي پوي پنهنجو پتو.
تيز تلوار آهي مستن جي نظر،
پيچ پري مون کان هٽي وڃ ڪر حذر.
آهي مستي سان ڀريل منهنجي نگاهه،
هٽ پري زاهد مبادا ٿئين تباهه.
سربسر آهي اها خوني نظر،
غير واصل کي ڪندي زير و زبر.
آهي مستي سان ڀريل منهنجي نگاهه،
دور ٿي ان کان هميشه گهر پناهه.
ناهي هرگز منهنجي معمولي نظر،
وٺ خزانو عشق جو ڏي جلد سر.
شينهن جي اک ڏي ڏسڻ دشوار آهه،
پر ڏسي سو جنهن کي حاصل يار آهه.
منهنجي اک ديدار جي قابل بڻي،
ڪيئن نہ هرڪنهن واسطي قاتل بڻي.
آهي منهنجي اک مثال- ذوالفقار،
جنهن کي جڻ هٿ ۾ کنيو حيدر ڪرار.
ڪير سهندو عاشقن جي اک جو تاب،
پنهنجي هستي کي وڃائيندو شتاب.
آهي صورت کان سواءِ منهنجي نظر،
پاڪ اعليٰ ذات بيشڪ سربسر.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

اڳ ۾ پنهنجي ماءُ مان پيدا ٿئين،
پوءِ دائي جي هٿن ۾ تون وئين.
پرورش ڪئي تنهنجي دائي چار ڏينهن،
تو لڳايو آهي ان سان پنهنجو نينهن.
ڇڏ انهي دائي کي مادر کي سڃاڻ،
ڪر پري هي غير جي پوشاڪ پاڻ.
تنهنجو خلقيندڙ خدا آهي ٻيو،
معجزو سمجهين مٿان تون ماءُ جو.
جسم جي دائي جو واري ڇڏ اڪر،
جسم توڙي جان و دل جي ڇڏ پڇر.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

ٿورڙو پاڻي اگر ٿئي ٿو روان،
موج دريا ۾ هٽي ٿو زور سان.
دم هٽي دريا ٿو سمجهي پاڻ کي،
جابجا پنهنجو ئي غوغا ٿو ٻڌي.
جيڪڏهن پاڻي کي ڪجهه رستو ملي،
موج سان مهراڻ بڻجي سو وهي.
راهه جاري ٿي ته جهٽ دريا ٿيو،
ان جي لهرن جو لقاءُ پيدا ٿيو.
هڪ جڳهه تان سير بڻجي ٿي وڃي،
جا گهٽين ٻيڙين جا تختا ٿي پچي.
پاڻ خود هڪ موجزن درياءَ ڇڏي،

هت لٽا آهيون متيءَ جي ملڪ تي.
ٻن جڳن ۾ ڪج ڪلاهي ٿا ڪيون،
خود گدا هوندي بہ شاهي ٿا ڪيون.
جابجا آهي سدا هڪ ذات۔ حق،
خود اناالحق جو پڙهايائون سبق.
بحر معنيٰ جو کليو منهنجي مٿان،
"لا" ڇڏي "الا" ۾ آيس عشق سان.
اصل ۾ تون بحر آهين بي ڪنار،
تو منجهان موجون اٿن ٿيون بي شمار.
فرق ناهي موج ۽ مهراڻ ۾،
سچ تہ سڀ ڪجهہ آهي پنهنجو پاڻ ۾.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

آهي موجودات موجن جي مثال،
جنهن ۾ حق جي ذات جو آهي ڪمال.
اي سچڻ تون پنهنجي دل کي صاف ڪر،
پاڻ اڳ ۾ ڇا هئين انصاف ڪر.
هي سيئي قانون رسمي ڪر ڦٽا،
پنهنجي ننگ و نامر کي تون ڇڏ صفا.
رسمر جي ڦندي ۾ هيئن ڦاسي نہ وڃ،
غرق ڪر رسمن کي منهنجي ڳالھ مڃ.
ڪيترا پاڻيءَ جا چشما ڌار ڌار،
چنڊ جي ڇهري کي ڪن ٿا آشڪار.
آهي چشمن ۾ سندس فاني مڪان،
روشني قائمر رهي ٿي چنڊ سان.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

خلق جي هر رسم کان آزاد ٿي،
ياد ڪر هڪ يار کي آباد ٿي.
هر طرح جي رسم کي تون ڏي ڏتو،
پاڻ وڪٽي هڻ محبت جو سٽو.
رسم جي هر راه شيطاني بٽي،
خود شناسي راه رحماني بٽي.
رسم جي هر ڪار دجّالي رهي،
دل الاهي عشق کان خالي رهي.
دور ٿي دجّال کان تون دور ٿي،
عاشقي جي راه ۾ مشهور ٿي.
ريت رسمن ۾ رهي ٿي ڪافري،
آهي ساري بت پرستي آذري.
ڪفر ۽ اسلام جون پاڙون پٽي،
مون مسلماني ڇڏي پنهنجي مٽي.
هر طرح سان مون مسلماني ڇڏي،
مذهب و ملّت پٽي پنهنجي مڏي.
مذهبن سان ناهي منهنجو واسطو،
مان انهيءَ ڪتراڳ مان ڇاٽان نٽو.
بت پرستي آهي رسمن ۾ صفا،
هيءَ حقيقت آهي ڇاٽي هڪ خدا.
روڳ رسمن جو پري ڪر پاڻ کان،
عشق رک لولاڪ واري شاه سان.
جاڻ رسمن کي صفا زنجير دام،
جن ۾ ڦاسي ٿا وڃن ماٺهو مدام.

اي سجڻ هن دام کي ٽوڙڻ کپي
منهن زماني کان صفا موڙڻ کپي.
جي زماني کان قدم ٻاهر ڪرين،
راز حاصل سربسر هر هر ڪرين.
سڀ کي سوگهو ٿو ڪري رسمن جو دام،
جو بچيو ان کان سو آهي شاد ڪام.
مرد سو آهي جو ٽوڙي دام کي،
هي جهان ڇا؟ هو جهان هڪدم ڇڏي.
عشق جون رمزون ڪيان ٿو آشڪار،
دين ۽ دنيا جي جهڳڙن کي وسار.
ننگ و نام ۽ ريت رسمن کي وسار،
ڪافري ڇڏ تون موحد ٿي گذار.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

آهي ان جو اسم، اسمن ۾ نهان،
سڀ فنا آهي، اهو آهي عيان.
اسم ايذا ڇا ڪندين اثبات ۾،
محو ڪر اسمن کي ان جي ذات ۾.
آهي اسمن ۾ سمورو اختلاف،
جاڻ معنيٰ کي ته سڀ ڪجهه آهه صاف.
تون فلاڻو پٽ فلاڻي جو نه ڇئو،
پاڻ تون آهين اهو ناهي ٻيو.
بحر گم موجن ۾ پنهنجو پاڻ ٿيو،
نيٺ موجن مان وري مهراڻ ٿيو.
گم ٿيون موجون ته دريا دم هنيو،
سڀ ڪجهه آهيان مان نه آهي غير ڪو.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

مون کي طنبورو بنائي پاڻ يار،
ڪيئن وڄائيندو وتي تو آشڪار.
مون منجهان نغما ٿا نڪرن بيشمار،
سي ٻڌي وٺ قرب سان اي قربدار.
سُر ڪڍي تو سوز مان هي ساز ٻڌ،
هر نموني جا اچي آواز ٻڌ.
يار جي هٿ سان وڄي ٿي ان جي تار،
راز قدرت جا ٿين ٿا آشڪار.
هجر جي يا وصل جي ٻولي ڪڍهن،
حال مستي جي ڪري هولي ڪڍهن.
ڪجھ نٿو ٿئي حڪم ان جي کان سواءِ،
پنهنجي هستي کي مٽائي ڇڏ صفا.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

منهنجو ڏاڏو مشتهر صاحبڏنو،
جو محمدحافظ اعليٰ شان هو.
هڪ ڏهاڙي شهر کان ٻاهر ٿيو،
سير خاطر واٽ ورتيون ٿي ويو.
ڪوٽڙي ۽ ڏيوٽي جي درميان،
هڪ اگهاڙي مست عورت ٿي عيان.
اصل ۾ "بصري" انهيءَ جو نام هو،
جنهن جي حالت کان نہ واقف عام هو.
ويجهڙو خواجہ جي بيهي پاڪباز،

درد واري داهن ڪئي هڪ دلنواز:
”ڏس تہ توکي ڪيئن نہ ساري ٿو خدا،
تون خدا کان ڇو ٿيو آهين جدا.“
بيت سنڌي ۾ ٻڌايائين ٻہ ٽي،
پيش خدمت ٿو ڪيان تن کي هتي:
”ڇري کري بصري، کري تا ڪر نانهن،
وئي پرائي وهاڻ تنجو هنئڙو تا هي ٿيو.
جئان گهٽو جڳ ۾، پر جمر نہ جيئڻ ڏئي،
باب نہ پڙهج بي، هج آلوده الف سان.
ورسان وجهئو ڪاڻ، کرسان کليو سمهين،
آيل هي اهڃاڻ، جو ڪڻ ڇڏي تهہ ابرين.“
هي ٻڌي خواجہ صفا بيخود ٿيو،
سربسر عاشق بڻيو الله جو.
پنهنجو پٽڪو پاڻ اڇلايائين مٿان،
مئي محبت جي چکيائين چاهہ مان.
بس محبت کان سوا سڀ ڪجهہ ڇڏي،
جهنگ ۾ ويهي رهيو گوڏا گڏي.
ڇهل ڇاليها ڪڍيا جيئن مرد راهہ،
پوءِ هلي آيو عبيدالله شاهہ.
پاڻ خواجہ کي بڻايائين مريد،
لامڪان تائين پڄايائينس ديد.
راز وحدت جو مليس مرشد هٿان،
حسن جانان جلوه گر ٿيس دل مٿان.
آهي الفت جي اهائي شاهراهہ،
رک طلب هڪ يار جي ٻئي کي نہ چاهہ.
بس عبيدالله اسان جو شاهہ هو،
هر طرح هر حال ۾ همراهہ هو.
هو سراپا نور هو مرد ڪمال،

کوڙہ جنهن پيدا ڪيا عيسيٰ مثال.
خضر خادم هو سندس درگاهہ جوہ
هر ولي جڻ هو سپاهي شاهہ جو.
ان جو هر دربان سڪندر جي مثالہ
چٽ ولايت جو هيس سر تي بحال.
ڪيترا خاقان وخسر و قيقبادہ
جم چا دارا، نوڪري ۾ شادہ شاد.
جڻ هيا "شبلي" "جُنيد" ان جا مريدہ
معتقد "ذوالنون" توڙي "بايزيد"
هر ملڪ ان جو ثناگو بي گمانہ
غوث توڙي قطب هرهڪ مدح خوان.
پاڻ هو آلِ محمد مصطفيٰ،
جنهن جو ڏاڏو هو علي المرتضيٰ.
سو عبيدالله هيو نورِ خدا،
خواجہ حافظ رهنما جو پيشوا.
تنهن عبيدالله هادي سرفرازہ
خواجہ حافظ سان رکيا راز و نياز.
پنهنجو مرشد پير "عبدالحق" سچوہ
جنهن جو اعليٰ مرتبو موليٰ ڪيو.
پير عبدالحق سخا جو بحر ٿيوہ
جڳ ۾ جنهن کوليو خزانو فيض جو.
وصف ان جي ڪين ٿي سگهندي تمامہ
جو چوان سو ڪجهہ بہ ناهي والسلام.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مانہ
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

هي سمورا اسم ٿيا هڪ ۾ فنا،

هڪ ٿيا سارا برابر هڪ ٿيا.
هڪ منجهان پيدا ٿيا نالا لکين،
هڪ منجهان ٿيون صورتون اعليٰ لکين.
"الف" پڙهه "بي" "تي" جي وائي کي وسار،
بت پرستي آهي "بي"، "تي" جي پچار.
الف مان پيدا ٿيا هي باب سڀ،
تون ڦٽا ڪر تن سندا آداب سڀ.
پيش وحدت پيو ادب جو سر پڇي،
دور ٿيا آداب وحدت کي ڏسي.
اوچتو وحدت جو خيمو جيئن کتو،
خود بخود اڏريو پکي آداب جو.
تي ادب کان پوءِ وحدت مستقيم،
جو بہ چاهيو سو ڪيو سڀ ڪجهه ڪريم.
لعل وحدت کي، ادب کي آب ڄاڻ،
هٿ ڪري هي لعل، هرڪنهن کي سڃاڻ.
ڇڏ وظيفا اسم وٺ الله جو،
غير ڪڍ، وٺ جابجا نالو اهو.
ناهي ڪجهه موليٰ جي نالي کان سواءِ،
ڪاهلي آهي وظيفن ۾ صفا.
هوش سان هل ڇڏ وظيفن جي پچر،
دربدر ڇو ٿو رُلين اي بي خبر.
راز رحماني جي ساري لهه خبر،
ڪر وظيفن کان پري پنهنجي نظر.
فڪر- حق جي ذات وارو رک مدام،
پاڻ تي بيون لذتون سڀ ڪر حرام.
بس انهيءَ هڪ فڪر ۾ هرگاه رهه،
ان جي وحدت کان سدا آگاه رهه.
تون نہ آهين يار آهي ياد رک،

جابجا جڳ ۾ جو ڏسجي ٿو عيان،
سو سراسر عشق آهي بيگمان.
عشق از خود ڏس اناالحق جو ڏنو،
جنهن جو هر نقصان آهي فائدو.
عشق ثابت ڪئي خدا جي پاڪ ذات،
محو، جنهن ۾ ٿي سموري ڪائنات.
بس هيو هڪ خاص عاشق معتبر،
پنهنجي هستي کان سراسر بي خبر.
وصل جي مئي سان صفا سرشار هو،
رمز روحانيءَ جو واقفڪار هو.
عام سڏبو جيڪو آڪيداس هو،
پرت وارن ۾ هميشه پاس هو.
اصل ۾ نالو هيس "عاقل فقير"،
مست ۽ مجذوب هو روشن ضمير.
رمز اثباتي ۾ هو هوشيار هو،
"لي مع الله" جو به واقفڪار هو.
جان تي ظاهر ۾ پاتائين جٽيو،
هرڪو ان جي حال کان واقف بڻيو.
هي خبر قاضين جي ڪن تي پئي جڏهن،
گڏ ٿيا مُلاَ ۽ مفتي سڀ تڏهن.
جلد عاشق سان لڙڻ لئي ٿيا تيار،
صبر جو دامن ڪيائون تار تار.
اڳ ۾ هڪ سالڪ اچي ان کي چيو،
"پاڻ کي تو قرب جو قيدي ڪيو.
تنهن ڪري قاضين ۽ مفتين جو سپاهہ،
توکي مارڻ ٿو اچي اي مردِ راهہ."
رڙ ڪري عاشق ڏنس ورندي اها،
"جو چيئي پيهر به چئو تون مرحبا.

جي حقيقي عشق کي حاصل ڪرين،
پنهنجي هستي کي صفا واري ڇڏين.
عشق جي تلوار آهي ڇيلهه سان،
ڪيئن نہ ان جو سير حاصل مان ڪيان.
عشق جي تلوار جي قابو ڪندس،
خوف اڳتي جو رکي ڪئن ويهندس.
يار جي قدمن ۾ سر قربان ڪندس،
عالمن کي هر طرح حيران ڪندس.
يار جي رستي ۾ قرباني ڪبي،
محب منڙي جي ھي مهماني ڪبي.
راز سڀ منصور جيئن ظاهر ڪبو،
عشق سان سولي تي سر پنهنجو ڏبو.
عاشقن جي صف ۾ جيڪو بيهندو،
پنهنجو سر سولي اڳيان حاضر ڪندو.
دل ۾ آهي بحر غم جو موجزن،
موج ان جي موج ۾ آئي تي من.
عشق منهنجو خون هاريندو بجا،
تيغ ان جي سان ڪسڻ آهي روا.
سر ڏيڻ هن راه ۾ آهي ڀلو،
راز ظاهر ٿئي زبان سان عشق جو.
يار جيئن چاهي خوشيءَ سان تيئن ڪيان،
مان سندس قدمن اڳيان قربان ٿيان."
اوچتو ملڻ اچي ڪڙڪو ڪيو،
جن جي اڌو پاڻ ڏاڍو خوش ٿيو.
پاڻ پنهنجو غير کان آزاد رک.
"قل هو الله" آهي "الله الصمد"،
ڄاڻ معنيٰ باليقين آهي "احد".

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

دوبدو بيهي ڪيائين هيءَ صدا:
"مرحبا صد مرحبا صدر مرحبا.
خوش هجو اي قاضيو! اي مفتيو!،
پنهنجي دل جي مدعا پوري ڪيو.
جي شريعت حڪم ڏئي تي قتل جو،
سيگهه ۾ هي ڪوٽ هستي جو ڀڄو."
حق جو ڪلمو سڀ ٻڌي حيران ٿيا،
جوش ۾ تن کي وڏا جولان ٿيا.
عالمن فتويٰ ڏني: "رسوا ڪجيس،
منهن مٿان دانگي ملي گهمرائجيس."
ڪيس چاڙهيائون گڏه تي خار مان،
لپ متيءَ جي ٿي هنيس خورد و ڪلان.
هر طرف هي هُل ٻڌو ٿي خاص و عام،
شير هو سيني جي وچ ۾ شاد ڪام.
عام ماڻهن ڪيس طعنا ٿي ڏنا،
هر طرف کان ٿي پٿر اُن کي لڳا.
ڏاند ان کي هو چڙهيءَ جي واسطي،
سو کهي ڪائڻ لڳا ماڻهو اُتي.
هي ٻڌي عاشق صفا سڀ کي چيو:
"هن ڪڏي ڪم کان اوهان توبهه ڪيو.
گوشت کائيندو جو منهنجي ڏاند جو،
پڪ انهيءَ کي موت ايندو اوچتو.
موت جي تلوار ايندي تن مٿان،
قتل ٿي ويندا هي قاضي ناگهان."

نيٺ هن بانڪي بهادر ڪي ڇڏي،
ويو هليو هر ڪوئي پنهنجي جاءِ تي.
گوشت سؤ چاليهه ماڻهن ۾ هليو،
جن ٻه ڪاڏو تن جو سڀ ڪِي هو پتو.
اوچتو تن جي مٿان آئي قضا،
جن ٻه ڪاڏو ڏاند هو سيئي ڪٺا.
جي هيا ملا ۽ مفتي سڀ مئا،
نيٺ ان عاشق ٻه پورا دم ڪيا.
مون انهيءَ بابت گهڻو ماريو مٿو،
جڳ ۾ هرڪو ناهي طالب راز جو.
هاءِ مخفي راز ڪيئن رهجي ويا،
مان ٻڌايا، پر نه جڳ ظاهر ڪيا.
ڪيستائين ٻيو ٻڌائيندس ڪلام،
اي برادر بس ڪيان ٿو والسلام.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

سڀ سچا عاشق وڃي رستي لڳا،
مان هتي افسوس ڪاوان ٿو ڏڪا.
عشق وارا ويا ڇڏي هن حال ۾،
جو اچا تائين رهان ٿو قال ۾،
عشق وارا ويا هليا حيران ڪري،
جن جي خاطر جيءُ منهنجو ٿو جلي.
عشق وارا ويا هتي حيران ڪري،
سوز جن جي ۾ ٿي دل سڏڪا ڀري.
دوستن وٽ عاشقن ديرا ڪيا،
ٻئجي بي گهر مون هتي ڦيرا ڪيا.

عشق وارا ويا ڇڏي هٿ واءِ،
حال پنهنجي تي ڪيان ٿو هاءِ هاءِ.
مون کي هن حالت ۾ حيراني ڏئي،
عشق وارا ويا پريشاني ڏئي.
عشق وارن کان سوا لاچار ٿيس،
دربدر دانهون ڪري بيڪار ٿيس.
عشق وارا جڳ ڇڏي آزاد ٿيا،
جاوداني عيش سان آباد ٿيا.
درد واريون ڪيتريون دانهون ڪندس،
عشق وارن واسطي آهون ڪندس.
دل ۾ تن جي درد جي جاگير آهه،
بس انهن ڳالهين جو هي تاثير آهه.
سر تي آيو عشق وارن جو فراق،
مون کي ماري ٿو انهن جو اشتياق.
عشق وارا ويا انهيءَ جي راهه ۾،
سڀ دعاگو ٿيا سندس درگاهه ۾.
غم جي رمزن کي سڃاڻي ڪر نظر،
جيئن پوي توکي حقيقت جي خبر.
پير عبدالحق اسان جو يار ڏس،
حق جي رمزن جا لکين اسرار ڏس.
حق ڏنيون جنهن کي هزارين حڪمتون،
هر گهڙي آهن مٿس لک رحمتون.
پاڻ هادي رهنما، جنهن جو ٿيو،
حق جي رمزن جو پتو اُن کي پيو.
جنهن کي بخشيائين پيالو فقر جو،
اُن جو پارس سان وڃي پاسو لڳو.
عشق جي جوهر کي حق جي ذات ڄاڻ،
آيتون حق جون ڏسي ان کي سڃاڻ

هر صفت موليٰ جي هٿ آيو ڪٽي،
غير ناهي آهي ساڳيو ئي ڏٽي.
جڳ جي شاهي ۽ بزرگي ڪان مٽي،
هن خدائي کي پڇايائين ڪٽي.
دڳ وڻايائين سڌو درويش کي،
مئي محبت جي پيارييائين سڌي.
ڪوڙ مون جهڙا سندس در تي مريد،
سر ڏيڻ ۾ جيڪي سمجهن پنهنجي عيد.
پنج پٽ هن عشق جي سلطان جا،
گنج آهن دين ۽ ايمان جا.
چا ڪري سگهندي زبان تن جي ثنا،
پاڻ آهن پنهنجو مٽ عارف سچا.
منهنجو پهريون پيرزادو با اصول،
مرحبا آهي محمد وٽ قبول.
خود صفا تحقيق جا گوهر ڪري،
غير جي تقليد ڪان ٿئي ٿو پري.
دين ۾ دائم رهيس هڪ مشغلو،
معرفت جي ذڪر جو ۽ فڪر جو.
آهي هادي رهنما بيشڪ پلو،
مصطفيٰ ۽ مرتضيٰ جو دادلو.
اوليا ۽ انبيا جو پيشوا،
حق جو بندو خاص جڳ جو رهنما.
جنهن جي آڏو پئي جهان آهن ڦڙو،
عرش رسي، جنهن اڳيان هڪڙو ذرو.
آهي معنيٰ جو خزانو هي فقير،
جو بزرگي ۾ رهي ٿو بي نظير.
پير زين الدين پيو والا صفات،
آهي هر هادي جي زينت جنهن جي ذات.

آهي ساڳيو سر انهيءَ هڪڙي ۾ پاڻ،
تون ٻ هڪڙي ۾ اهوئي سر سڃاڻ.
دين محمد آهي ثالث دلربا،
عشق واري سلسلي جو رهنما.
پيشوا چوٿون محمد جو ولي،
فخر دنيا جو سچو عاشق سخي.
بعد ۾ خاصو خداداد آهي پير،
عشق واري راه ۾ روشن ضمير.
هي سمورا نام ٿيا هڪ نام جا،
يار هڪڙو آهي بيشڪ جابجا.
هڪ منجهان هر هڪ لقا پيدا ٿيو،
عقل کي هن حال حيرت ۾ وڌو.
هڪ اهوئي سر هتي آيو هلي،
اصل ۾آهي حقيقت هيءَ پڪي.
تون انهيءَ ڪثرت ۾ وحدت کي سڃاڻ،
سچ ته وحدت آهي ڪثرت پنهنجو پاڻ.
هت قلم جو سر صفا ڪٽجي ويو،
جو هيو لکڻو اهو لکجي ويو.
هي خدائي ٿيو سندس در جو غلام،
"راز نامو" ختم ٿيو بس والسلام.
حڪم ان جي سان ڪلي ڀيهر زبان،
جيئن چيو مون کي سڄڻ تيئن ٿو چوان.
مختصر آهي برابر هي ڪلام،
فائدو حاصل ڪري هر خاص و عام.
خون مان ٻوڙي قلم کي بار بار،
هن رسالي کي ڪيو مون آشڪار.
عشق جا اسرار ظاهر ٿو ڪيان،
محو آهن ذڪر ۾ دل ۽ زبان.

ڪنهن ڪي طاقت ناهي جو خطرو ڏئي،
حڪم ان جي ساڻ هلچل ٿي رهي.
عام ماڻهن کان پري ڪن ۾ اچي،
يار مون سان ڳالهه ڪئي اسرار جي.
ڪي ڏهاڙا بند هئي منهنجي زبان،
اوچتو هي بار ايو دل مٿان.
فرض سنت مستحب ڪي خاص و عام،
نفل واجب سان پڙهن ٿا صبح و شام.
ياد هرڪو ٿو ڪري قران ڪي،
پر وظيفن سان نٿو موليٰ ملي.
هو پڙهن ٿا جيئن اجورو ڪوملي،
جيءُ سندن جهوري انهيءَ ۾ ٿو جهجي.
نفس پنهنجي ڪي ڦٽو ڪر وٺ خدا،
جسم ڪر موليٰ جي رستي ۾ فدا.
پڌ ذار سالڪ سخن منهنجو سچو،
دل ۾ ان جي عشق جو ديرو لڳو.
حال ۾ هر هڪ سخن چاٽو بجا،
حال ذاران آهي هر گفتو خطا.
ڪيفيت جاتي نه ڪنهن هن حال جي،
آهي ساڳي ڳالهه حال ۽ قال جي.
ديناريءَ ڪي صفا واري ڇڏيم،
هن مسلماني ڪي ميساري ڇڏيم.
بس پڇي ويا زهدم علم ۽ قيل و قال،
ويو زماني تان ڪچي منهنجو خيال.
آگ ۾ اڇلائي ڇڏ سارا ڪتاب،
پڌ "خدائي" جي حڪايت لاجواب.
عقل جان ۽ دل ۾ آهي سڀ ٺڳي،
غيب کان اهڙي خبر مون کي ملي.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

ڪجهه ته ماضيءَ جو تصوّر دل ۾ ڪر،
پنهنجي گذريل صورتن تي ڪر نظر.
تنهنجي پيري ۽ جواني جو مثال،
جڻ ته هڪڙو خواب هو يا ڪو خيال.
خواب غفلت جو ڇڏي بيدار ٿي،
حال پنهنجي ڪان سڄڻ هوشيار ٿي.
ڇاڻ ساريون صورتون خواب ۽ خيال،
ٻڌ ذرا ويساهه سان منهنجي مقال.
سمجهه هن صورت جي هستي کي فنا،
پاڻ کي هردم انهيءَ ڪان رک جدا.
جيڪي وهمي صورتون سمجهي ٿو پاڻ،
هي به تن ئي صورتن وانگر سڃاڻ.
پاڪ معنيٰ سان ڪري ڇڏ پاڻ کي،
هل سدائين تون سڌو هن راه تي.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

اسم ذاتي جو هميشه ذڪر ڪر،
ذڪر ۾ مشغول رهه ۽ فڪر ڪر.
ذڪر جي تمثيل آهي سؤ سپاهه،
فڪر آهي جڻ ته ان جو بادشاهه.
شاهه لشڪر ڪان سواءِ لاچار آهه،
شاه ري لشڪر وري بيڪار آهه.
شاهه جي عزّت وڌائي ٿو سپاهه،

ياد ڪر هي خاص نڪتو خيرخواه.
ذڪر سان ٿي پنهنجي هستيءَ کي وسار،
جسم کان بيهوش رهه ليل و نهار.
ذڪر جو فرمان موليٰ تو ڪري،
تنهن ڪري هي فرض بڻجي ٿو رهي.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

آهي ڪن پيٽن ۾ هڪ مشهور وڻ،
جنهن کي چندن ٿا چون سڀ اي سڄڻ!.
ان جي ڪل شاخون ۽ پن سڀ سربسر،
هر هميشه ٿا رهن خوشبو ۾ تر.
ان جي پرسان پيا به آهن اي سڄڻ!،
ڪيترائي مختلف جنسن جا وڻ.
جيئن هتي هردم هوائون ٿيون گهلن،
وڻ سيئي چندن جي خوشبو ٿا ونن.
ان جي نالي ۾ سمورا ٿا اچن،
اصلي نالا تن جا گم ٿي ٿا وڃن.
هر شجر اهڙيءَ طرح چندن ٿيو،
جڻ ته چندن آهي چندن مان ڦٽو.
هر شجر چندن ٿو سڏجي هر گهڙي،
ان منجهان خوشبو اچي ٿي مشڪ جي.
آهي پر اسرار هي وڻ ايترو،
ڪنهن به ان کي ناهي ظاهر ۾ ڏٺو.
جو اُتي ويندو اهو ٿيندو فنا،
سر وڃائيندو انهيءَ وڻ ۾ صفا.
حال ڪهڙي ذات هر شيءِ ۾ عيان،

هي مڪان آهي برابر لامڪان.
اگر ۾ پنهنجي هوڏ هستي کي وسار،
پوءِ بلاشڪ ڪر اناالحق جي پڪار.
خاڪ جو پتلو نہ آهي تنهنجي ذات،
تنهنجي هستي کي ڪڏهن ايندي نہ مات.
هي پراڻو پوش ٿي ويندو فنا،
تنهنجي هستي کي سدا هوندي بقا.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

تو فقط هڪ دم منجهان آندا بہ دم،
ٻن دمن توکي ڏنا هت ڪيئي غم.
وٺ فقط هڪ دم ڇڏي ٻن جي پچر،
هٿ ڪري وٺ خاص وحدت جي خبر.
ٻن دمن مان ڇاڻ هڪڙو دم پلو،
علم هرڪنهن کي نہ آهي راز جو.
ظاهر ۽ باطن انهي جو آهي گنج،
پاڻ هڪ آهي نہ آهن چار پنج.
ڪفر ۽ ايمان ۾ ڪانهي وٿي،
آهي ساڳي ڳالهہ نيڪي ۽ بدي.
پاڻ کي نيڪي بدي کان رک جدا،
وٺ طريقت جو سڌو رستو صفا.
پاڻ کي نيڪي بدي کان پاڪ ڪر،
بس ٻنهي کي تون ملائي خاڪ ڪر.
ظاهر ۽ باطن جڏهن آهي خدا،
پوءِ ڇئو نيڪي بديءَ جو آهي ڇا؟
پاڻ کي پڪڙي وري رهندين ڪٿي،

جابجا دلدار ڦيرا ٿو ڪري.
مان نہ آهيان آهي ان حاڪم جو ڪم،
آهي دو عالم مٿان منهنجو قدم.
پنهنجي هستي تان ڪٿي سارو خيال،
مون ڪيو منصور جو جهنڊو بحال.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

روز شب تون راڳ سان همراز رهہ،
ساز جي آواز سان دم ساز رهہ،
جي رکين ٿو عشق جي دل ۾ لغار،
ٻڌ ذرا مون ڪان جدائي جي پڪار.
راڳ جو آواز عاشق تا ٻڌن،
سوز وارا ان جي ويجهو تا وڃن.
جلد اي عاشق مزو وٺ راڳ جو،
يار پنهنجي سان وڃي ٿي ويجهڙو.
راڳ کي معراج سمجهن تا ولي،
روز شب ان کي ٻڌن تا متقي.
غير جو هر فڪر ميٽي ٿو ڇڏي،
وسوسا ۽ وهم ريٽي ٿو ڇڏي.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

وٺ سبق هي معرفت جي راهہ جو،
فرق ڇڏ هادي جو ۽ گمراهہ جو.
نيڪ و بد کي بحر وحدت ۾ وجهي،
ڇڏ شڪايت ۽ گلا شيطان جي.

هو ڪڏهن هادي ڪڏهن همراه آ،
راهرو هن راز کان آگاه آ.
رهنما ٻنجي ڪڏهن پلجي پوي،
هو ڪڏهن غنچو ڪڏهن گل ٿو ٿئي.
ياد ڪر "مجنون" جي ۽ "ليليٰ" جي ڳالهه،
يا ٻڌي وٺ "وامق" ۽ "عذرا" جي ڳالهه.
اڪ ملي مجنون کي ليليٰ واسطي،
جنهن کي گهايو هڪ نظاري نينهن جي.
ان جي صورت جو سدا حقدار هو،
روز شب مفتون مٿس هر بار هو.
ڪجهه ڏٺائين ڪين ليليٰ کان سواءِ،
جنهن جي الفت ۾ رهيو ٿي مبتلا.
راهه ۾ ان جو ڪديائين انتظار،
ان جي غم جي مئي چکيائين باربار.
غير کان مجنون وڌو منهن تي نقاب،
صرف ليليٰ کي ڏٺائين بي حجاب.
راز کان آگاه ٿي اچ راهه ۾،
هڻ ٽبي توحيد جي درياهه ۾.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

شهر قندار ۽ هرات آڏو عيان،
آهي قلعو هڪ "قلايش" نام سان.
چو طرف قلعي جي آهي ڪوهسار،
عام سڌجي ٿو تڏهن تڪشير غار.
وقت پنهنجي ۾ عجب اسرار سان،
هن کي جوڙايو هيو نوشيروان.

ان ۾ هڪ مخفي جڳهه آهي جڙيل،
جنهن ۾ هڪ پارس پٿر آهي پيل.
چار تلوارون اُتي آهن عيان،
ان جي چوڌاري ڦرن ٿيون هر زمان.
ور وڪڙ دڳ ۾ وڃڻ آهي محال،
مون گهتائي ڪئي اجا آهي مقال.
هر طرح سان بند ٿيا رستا پيا،
در تي تلواريون ڪليل آهن سدا.
جيڪو پارس واسطي ويندو اُتي،
پاڻ پنهنجو سر وڃائيندو اُتي.
جسم سان ڪوئي نہ ٿيندو ڪارگر،
هيءَ حقيقت ٿو ٻڌايان سربسر.
جو بہ ويندو ان جو سر ٿيندو قلم،
ڪير تلوارين مٿان رکندو قدم.
قتل ٿي ويا هت بهادر ڪيترا،
جن ڪتايا پير بازو ۽ مٿا.
جيڪڏهن ايندو ڪو پارس جي قريب،
پاڻ پنهنجو سر وڃائيندو غريب.
جي ڪرين حق جي طلب جو حق ادا،
ڪر انهيءَ جي راه ۾ سر کي فدا.
جان و تن سان ڪيئن ملي توکي خدا،
ڪر انهيءَ جي راه ۾ خود کي فنا.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

آهي سڀ ڪنهن ۾ سمايل ان جي ذات،
مان ٻڌايان ٿو صفا انجون صفات.

حسن- ڪامل سان ڪليو هو گل مثال،
پاڻ پن پن ۾ پسائي ٿو جمال.
سبز ڳاڙها ۽ اڇا ڪارا هزار،
رنگ رنگي ٿو پسائي بي شمار.
جيڪڏهن گل جي پنن ڪي مهٽبو،
صرف پاٽي تن منجهان پيدا ڪبو.
هي سيئي گل جا پتا ٿيندا فنا،
آب خوشبوءِ دار ڪي رهندي بقا.
ڏس زمين ۽ آسمان جي ويڪراڻ،
پاڻ ۾ ڪيئن ٿو سمائي يار پاڻ.
ڪيتري دلڪش ٿي ڏسجي ڪائنات،
آهي اندر تورڙي ٻاهر ان جي ذات.
سير سلطاني ڪري جو ڪجهه ڏٺم،
سربسر ان جو پتو سڀ ڪي ڏنم.
جو ڏسين ٿو سو سندس آهي جمال،
آشنا ٿي پنهنجي هستي ڪر حلال.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان؟.

آهي هڪڙي ٻيٽ ۾ هڪ ڳئون عجيب،
جا ٻجي ٿي ٻڪ لڳڻ سان بدنصيب.
بحر ۾ بي خوف ماري ٿي ٽٻي،
جهٽ اچي ٿي بي بها موتي ڪڍي.
چنبُ جيئن چمڪاٽ موتي ٿو ڪري،
هوءَ تڏهين ٿي چاه مان چارو چري.
دور اونداهي ڪي موتي ٿو ڪري،
روشني ۾ جابجا هوءَ ٿي چري.

اوچتو موتي جا طالب تا اچن،
ان مٿان پردو مٽي جو تا وجهن.
روشني بدران تي اونداهي ٿئي،
بدحواسي ۾ تي هوءَ ڊوڙي ڊڪي.
سخت حيران ٿئي تي موتيءَ واسطي،
غور ڪر اي راهرو هن ڳالهه تي.
آهي ناداني سڄي ڳئون جي عيان،
جا مٽي ڪان ڀئي طرف ٿئي تي روان.
خود مٽي کي ڪين جاچي تي ڏسي،
خاص موتي جنهن ۾ مخفي تو رهي.
بحر ۾ ٻيهر اچي ڏئي تي ٽپو،
ان منجهان آڻي تي هڪ موتي پيو.
غور سان ٻڌ هي قصو ڪر ڪجهه خيال،
بي خبر ٻڻجين متان ڳئون جي مثال.
خاڪ جو پتلو پري ڪر سربسر،
شاه شاهن جو صفا ايندئي نظر.
هي مٽي جو بت پري ڪر پاڻ کان،
بي بها گل هٿ ڪري وٺ ان منجهان.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ چا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

دم خدائي جو هٽان تو مان ڪڏهن،
گڏ گدائي سان رهان تو مان ڪڏهن.
جسم سان آهيان ته ٻڻجان تو گدا،
پاڻ ۾ ناهيان ته آهيان خود خدا.
ان گهڙي پرواز اعليٰ تو ڪريان،
پنهنجي سر کي پاڻ بالا تو ڪريان.

مان نہ آهيان آهي ان جي ذات پاڪ،
جا ڪري ٿي وسوسا ۽ وهم خاڪ.
گم ٿيا سڀ روز شب ارض و سما،
اصل توڙي نسل جا نالا ويا.
چا مصلو چا جٽيو توڙي ڪتاب،
گم ٿيو ڏوهن ثوابن جو حساب.
شڪ عقيدا خوف بالڪل دور ٿيا،
دين، ايمان، ڪفر سڀ ڪافور ٿيا.
غم خوشي ۽ جان و تن سارا ويا،
ذڪر جا ۽ فڪر جا وارا ويا.
دور ٿيا هر ريت سجدا ۽ سلام،
ختم ٿي ساري عبادت صبح شام.
رد رياڪاري جا سڀ رستا ٿيا،
لڙ لٿا لاهي ۽ چاڙهي جا صفا.
گم ٿيا اوري پري هجر ۽ وصال،
ناهي هت ڪنهن جو تصوّر يا خيال.
ڪوبہ قلبي يا زباني ذڪر ناهہ،
هت عبادت ۽ سخا جو فڪر ناهہ.
ناهي مسجد ۽ مڙهي جو ڪو نظام،
رد وظيفا، رد جماعت، رد امام.
برج سڀ سج چنڊ تارا ٿيا تمام،
ناهي ايرڻ ۽ لهڻ جو انتظام.
گم ٿيا ڪشف ۽ ڪرامت جا قصا،
ڪين هت آهن حڪومت جا قصا.
ناهي ڪوئي جو ڪري ڪنهن جو سلام،
گم ٿيو نيڪي بدي جو انتظام.
حج زيارت جي غنيمت دور ٿي،
عقل ۽ تدبير جي هستي چٽي.

پنهنجي هستي کان جڏهن پاسو ڪيم،
اندر ۽ ٻاهر سمورو حق ڏٺم.
هو ڪڏهن ناسوت مان ملڪوت ٿيو،
هو ڪڏهن جبروت مان لاهوت ٿيو.
عشق ۾ پرواز مون ايڏو ڪيو،
راز محرم ناهي ڪو هن حال جو.
ڪم نہ ايندو علم جو چرچو هتي،
ناهي ڪو بازار جو سودو هتي.
علم سان عالم جو ٿيندو احترام،
پير ڪوٺيندا انهيءَ کي خاص و عام.
تون اگر موليٰ جو طالب ٿي پوين،
پاڻ تسخيرات کان پاسو ڪرين.
عشق جي تلوار کڻ ۽ مرد ٿي،
مرد ٿي، پر درد ٿي ۽ فرد ٿي.
آهي شيخي ڇا بزرگي رهزني،
هي نڱي جا ناه ناهي ٿي خودي.
هي طريقو آهي ڏاڍو پر خطر،
بيخبر هن راهہ کان رهہ باخبر.
نور مرسل جو ڪيو موليٰ عيان،
معرفت جا بحر نڪتا جنهن منجهان.
جنهن بہ ٽوٻي بحر ۾ ماري ٽٻي،
سو اتان هرگز نہ ٿيو واپس وري.
بحر گوهر ۽ شناور گم ٿيا،
حال جي مستي پسايو هي لقا.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

صوف جو وڻ صوف پيدا ٿو ڪري،
انب سان ٿي انب جو وڻ ٿو ڦري.
ٻن کي بيشڪ نالو هڪڙو ٿو ڏجي،
هن کي ميوو هن کي وڻ ٿو ڄاڻجي.
آهي ساڳي ڳالهه آدم ۽ خدا،
سمجهه "الانسان سرّي" کي صفا.
پر نرالو آهي ميوي جو سواد،
ڪاٺ پڻ تاري ۾ ناهي ڪو سواد.
وڻ ۾ ناهي شاخ ميوي کان جدا،
آهي ميوو شاخ سان محڪم سدا.
ڇڏ فنا جو ماڳ ماڻي وٺ بقا،
مڃ نصيحت منهنجي، پس پنهنجو لقا.

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ ٿو رهان.

مرد آهين تون ته واري ڇڏ حساب،
حج زڪواتن سان نه ٿيندين ڪامياب.
عبد ٿڄڻ جي عيوض عارف ٿجي،
عبد واري وهم کان واقف ٿجي.
هو نتا ڄاڻن ته ڇا هي "يعرفون"،
تنهن ڪري زاهد چون ٿا "يعبدون".
عبد جي معنيٰ تي پردو ٿا وجهن،
معرفت کي ڪين سمجهي ٿا سگهن.
پاڻ ۾ رهجي ته چئجي "يعبدون"،
پاڻ کان ٻاهر ٿي پڙهجي "يعرفون".

ڪير آهيان، ڪير آهيان، ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان، عجب ۾ تو رهان.

استقامت "اهدنا" جو راز آهه،
بينيازي جو اهو آواز آهه.
"اِهدنا" جو راز سمجهايو علي،
جنهن سڄي دنيا کي بخشي روشني.
اگ ۾ پڻ پنهنجو هيو اعليٰ خيال،
بينيازي ۾ ٿيو بالا خيال.
مان ڀهاريدار موليٰ جو غلام،
نوڪري ڏيندو رهان ٿو صبح شام.
مصطفيٰ جي در جو سگ بڻجي رهيس،
جان و دل سان ان جو طالب ٿي رهيس.
مان ڪمينو ڪير جو دعوا ڪيان،
ڪيئن انهيءَ جي دوستي جو دم هڻان.
يا خدا درگاه ۾ مون کي رساءِ،
ان جي ادنيٰ خادمن سان گڏ رهاءِ.
مصطفيٰ ۽ مرتضيٰ جو مان غلام،
آل- اطهر تي پڙهان ٿو سئو سلام.
مان نبي جي آل تان قربان ٿيس،
ان جي قرباني منجهان سلطان ٿيس.
شاهه جي گهوڙي جي پيرن جي مٽي،
شل پوي منهنجي لڱن تي هر گهڙي.
عشق آهي مصطفيٰ جي اسم سان،
مرتضيٰ جي نام تان صدقو وڃان.
پاڻ فرمايو محمد مصطفيٰ،
آهي بربادي محبت ڪانسوا.

راز وحدت جو پڌايائون صفا،
مون گدا کي بادشاهي تي عطا.
مهر ڪئي مون تي رسولن جي امام،
عاشقن جي صف ۾ آيو منهنجو نام.
دم نہ هڻ هستي جو، سوچي کڻ قدم،
ياد ڪر موليٰ کي بيشڪ دمبدم.
غير جو هر وهم دل تان دور ڪر،
مشورو منهنجو اهو منظور ڪر.
پنهنجي آڏو غير کي هرگز نہ آڻ،
ماسوا ڇڏ حق جي هستي کي سڃاڻ.
رک پتو ويساهه سان هن راز جو،
جيئن وٺين هردوجهان جو فائدو.
خود ڪيائون مهر جي مون تي نگاهہ،
حق بنا هر شئي جي هستي تي تباهہ.
هي "خدائي" تيو غلامن جو غلام،
رازنامو ختم تي ويو، والسلام.

گداز نامو

جا بجا موجود آهي هڪ خدا،
سربسر مشهور آهي هڪ خدا.

هر جڳهه تي آهي هو جلوه نما،
ظاهر و باطن سندس آهي لقا.

ان جو نور آهن زمين و آسمان،
پاڻ ذاڪر آهي پنهنجي ذڪر سان.

ڪائنات اندر خدا جي آهه ذات،
پيون سيئي ان ذات جون آهن صفات.

پاڻ ظاهر ۾ تي آيو مصطفيٰ،
پر حقيقت ۾ اهو آهي خدا.

پاڻ تي وينو شريعت جو ڏٺي،
خودبخود قرآن کي آيو ڪٺي.

هڪ محمد ۽ خدا کي ڄاڻجي،
هن عقيدي ۾ نه ڪو شڪ آڻجي.

چپ چپاتي يار جو ديدار ٿيو،
منهنجي آڏو گنج معنيٰ جو کليو.

هڪ اٿل آئي انهيءَ درياهہ مان،
جنهن منجهان اسرار ظاهر ٿو ڪيان.

گفتگو منهنجي نہ آهي ان جي آهہ،
جستجو منهنجي نہ آهي ان جي آهہ.

هن ڪتابت جي ڪيان ٿو ابتدا،
جان و دل محبوب تان آهن فدا.

هن جو نالو ٿو رکان نامئہ گداز،
جسم و جان ڳاري ٿو ان نامي جو راز.

برف آڏو منهن ڪدي ٿو آفتاب،
سا ڳري پاڻي ٿي بڻجي پئي شتاب.

اصل پاڻي هو، اهوئي برف ٿيو،
برف مان پاڻي بڻيو جو تو ڏٺو.

برف هئي جيتر منجهس هستي رهي،
پنهنجي هستي کي وڃائي اصل ٿي.

ان ڳرڻ کان پوءِ نرالا ڪم ڪيا،
فيض ان جي سان سوين سبزا ٿٿا.

هو ڪڏهن پاڻي، ڪڏهن ٿو برف ٿئي،
اصل مان پيدا ٿو هرهڪ ظرف ٿئي.

چند پاڻي آهي نوڪر جي مثال،
آب جاري آهي رهبر جي مثال.

برف ۽ پاڻي جو هڪڙو آهي حال،
جيئن قمر ۽ بدر جو آهي مثال.

راه موليٰ ۾ فنا ڪر جسم و جان،
پن جهانن ۾ ملي جيئن توکي مان.

آهي بيشڪ عاشقن جو ڪم جلڻ،
پنهنجي هستي کي جلائي ڇڏ سڄڻ.

ري جلڻ جي ڪين ملندين يار سان،
ري جلڻ جي ڪين ٿبين رازدان.

آب کان نڪري حباب آهي ٿيو،
آب ۾ آيو ته آب آهي ٿيو.

بحر ۾ آيو حباب ۽ لهر ٿيو،
لهر مان ساڳيو ڦري ۽ بحر ٿيو.

جي مٿو ٻاهر ڪندو ٿبو حباب،
بحر ۾ هوندو ته رهندو فيضياب.

نوڪر ۽ آقا جو فرق آهي اهو،
ڪول عبرت جون اکيون ڪر غور ڪو.

غرق ٿي توحيد جي درياه ۾،
جيئن رسين الله جي درگاه ۾.

عشق جي آڙاهه ۾ خود کي جلاءِ،
ٿي چڙي مان باز، پنهنجا پر هلاءِ.

جيڪڏهن ڪجهه لوڻ پاڻيءَ ۾ پوي،
سو ڳرڻ ڪان پوءِ ڏس ڇا ٿو ٿئي.

جي وڃي ٿي لوڻ جي هستي مري،
خود بخود پاڻي ٿو بڻجي ان گهڙي.

عبد جي معبود سان گڏجي وڃي،
غير ڪان آجو ٿي حق بڻجي وڃي.

جيئن سهاڳو ڇاڻ مرشد جي نظر،
جنهن ۾ حق جو فيض آهي سربسر.

تنهنجي هستي آهي چانديءَ جي مثال،
عشق ۾ آهي سهاڳي جو ڪمال.

جو خدا جي راه ۾ ٿئي ٿو فنا،
سو فنا مان ٿو ڪري حاصل بقا.

اي سڄڻ، هن خاڪ جي پتلي کي ڳار،
عاجزي ڇڏ، بي نيازي ۾ گذار.

مرد هڪڙي کي پلو گهوڙو هيو،
جنهن کي هو پاڻي پيارڻ تي ويو.

جيئن جو دريا جي ڪناري تي پهچو،
وهٽ کي پاڻي پياري خوش ٿيو.

اوچتو گهوڙي کي لوڙهي لهر وئي،
مرد جي دنيا تي ساري زهر وئي.

غرق ٿيو دريا ۾ گھوڙو بيگمان،
وائڙو مالڪ ٿيو هن حال ڪان.

پاڻ کي درياه ۾ اڇليائين ڪٽي،
جيئن ڪڍي گھوڙي کي پنھنجا هٿ هٽي.

پر نہ گھوڙي کي پڳو، بيوس ٿيو،
خوب غوطا کائي، خود واپس ٿيو.

ويڙهجي لهرن ۾ ويچارو ويو،
هاءِ پنھنجي حال ڪان بي حال ٿيو.

نيٺ غوطن ۾ سندس اک وئي کلي،
اوچتو هن هڪ پٿر جي پٽ ڏٺي.

پٽ سموري سخت هئي قلعي مثال،
ان منجهان ڪنهن جو بہ نڪرڻ هو محال.

ڪين نڪتو پٽ منجهان مجبور ٿيو،
جسم ان جو ويو ڳري وهلور ٿيو.

ان جو سارو جسم پاڻي تي پيو،
موج دريا ۾ وري مارڻ لڳو.

ڪجھ ڏهاڙا هو رهيو هن حال سان،
آب شيرين عام تي پيتو اتان.

تن بدن ان جو ڳري ۽ پاه ٿيو،
سرفرازي ڪان تڏهن آگاه ٿيو.

آب جاري ٿيو انهيءَ ديوار مان،
جسم ٻيو پيدا ٿيو ان جاءِ تان.

نام ٿي ويس "بادشاهہ عارفين"،
سڀ سڏين پيا ان کي شاهہ عاشقين".

اي سڄڻ هن راز کان آگاهه ٿي،
عبد جو اولو ڇڏي الله ٿي.

فڪر سان حاصل سمورو حال ڪر،
دور ساري غير واري قال ڪر.

پنهنجي ساري ڄاڻ حاصل ڪر صفا،
ڪير آهين، تنهنجي هستي آهي ڇا؟

جسم جي چولي کي ڦاڙي دور ڪر،
پاڻ کي تون هوبهو منصور ڪر.

عاشقن جو شاهه سو منصور هو،
عارفن، جنهن کي ڪيو منظور هو.

عشق جي سوليءَ مٿان هسوار ٿيو،
عاشقن جي صف منجهان نروار ٿيو.

جنهن سمورا سير سلطاني ڪري،
ٻاهر آندو عشق جي تلوار کي.

اُت هيا عارف بمع شبلي جُنيد،
ٿيا سيئي حيران، پاتائون نہ پيد.

شيردل آٽي وڏا واڪا ڪيا،
شاهه آڏو سڀ سپاهي تي لڳا.

عاشقن جي راهه ۾ هن سر ڏنو،
پنهنجي جسم ۽ جان کان آجو ٿيو.

خاڪ واري جسم کان هو پاڪ ٿيو،
آسمانن تي انهيءَ جو ٿاڪ ٿيو.

تون هستي کي رکي پنهنجي شناس،
لاهه لحظي ۾ هي پانهپ جو لباس.

پير هيٺان هي سيئي عضوا ستي،
رک قدم پنهنجا بقا جي ملڪ تي.

صاف دل تي، پاڪ رک پنهنجي نظر،
يار کي ڏس، غير کان دل دور ڪر.

ديد پنهنجي ديد ان جي سان ملاءِ،
دل ۾ ويهي پور دلبر جا پچاءِ.

هي زمين ۽ آسمان ويا ميٽجي،
بيخودي سالڪ کي هن مستي ڏني.

ڪر عدم جي بن ۾ هستي کي فنا،
جيئن فنا کان پوءِ حاصل ٿئي بقا.

ڪيئن تين ڪاغذ ۽ پاڻي ٻئي ڪنا،
هي ٻري ۽ هو ڪري هن کي فنا.

ڪر انهيءَ ڪاغذ کي پاٽي ۾ تباھ،
پاڻ تان هن جان و تن جو بار لاھ.

بت بٽيو ڪاغذ ۽ پاٽي ذات- حق،
پير عبدالحق ٻڌايو هي سبق.

عام رب جي راھ روزو ۽ نماز،
خاص ڪن ٿا جان ۽ تن کي گداز.

جان ڳارڻ کان سوا ڇا حاصلات؟،
جان ڳارڻ سان ملي ٿي حق جي ذات.

اي سجڻ هن راھ ۾ ٿي وڃ فنا،
ڇڏ بلندي کي ۽ پستي کي صفا.

درحقيقت آهي ڪائو جسم جو،
روح جنهن ۾ آهي نوراني ڏيو.

هي ڏيو ڪائي ۾ مخفي ٿو رهي،
پچ اهو ڪائو ته سارو غم وڃي.

ٿي وڃي ظاهر هي روحاني ڏيو،
دور ٿئي سارو هي جسماني ڏيو.

غور ڪر ۽ جاڻ هرهڪ رمز کي،
ڪو تصور شاھ جي هستي ڇڏي.

"عبده" جو قول آهي شاھ جو،
عام ماڻهن واسطي آهي اهو.

شاه بيشڪ پاڻ کي ٻانهو سڏي،
پر اسان ڄاڻون ٿا ان جي شان کي.

ٻئي کي ٻانهي جي سڏڻ جي ڇا مجال،
آهي بيشڪ شاه اعظم باڪمال.

عارفن سمجهو محمد کي خدا،
ان جي خدمت ۾ ڪندا سڀ ڪجھ فدا.

جي پکي آني جي اندر ٿو رهي،
سو هوا ۾ ڪٿ اڏامي ٿو سگهي.

بعد مدت جي اهو آنو ڀڃي،
پر هٽي پنهنجا اڏامي ٿو پکي.

ڪيئن اڏامي ٿو هوا ۾ شاد ٿي،
جيئن وڃي ٿو قيد کان آزاد ٿي.

هر گهڙي جهڙي طرف ڏي ٿئي تيار،
پل اڏامي، ان جو آهي اختيار.

ان جو آني ۾ ڪٿي پرواز هو،
ڪٿ سندس سر سوز ۽ آواز هو.

اي سڄڻ، هن جسم جي آني کي ڀڃ،
عرش اعلیٰ تي اڏامي جلد وڃ.

مرغ آهين پاڻ کي آنو نہ ڄاڻ،
ڪر يقين ۽ پاڻ کي جلدي سڃاڻ.

بي خبر ٻڄين ته آنو تي رهين،
مرغ ٻڄين جي خبر پنهنجي لهين.

مرغ آهين تون جڏهن لاهوت جو،
تو اچي هت آشيانو ڪيئن ڪيو؟

عرش اعليٰ جي مٿان پرواز ڪر،
آشياني ۾ وڃي آواز ڪر.

ڇو وسارين تو بلندي جو مڪان،
ڪيئن وٺيو توڪي هي پستي جو مڪان.

هڪ جڳهه جنهن کي همالہ تا چون،
جت پهچڻ انسان جو آهي ڪٺن.

ات هميشه برف ايڏي تي وسي،
جو نٿو ان جاءِ تي هرڪو رسي.

جو هجي طالب اهو بيشڪ وڃي،
اڳ ۾ ليڪن ڪوٺ هستي جو پچي.

پنهنجي هستي جا ڪدي ڌاڳا ڇڏي،
عشق جي آئين تي پختو رهي.

پاڻ ٿئي دنيا ۾ اهڙو پاڪباز،
ٻن جهانن کان رهي جيئن بي نياز.

هڪ تکو گهڙو ڪدي ٻڄي سوار،
ٿيو همالہ جي طرف طالب تيار.

ران هيٺان پنهنجي گهوڙي کي رکي،
ويو گهڙيءَ ۾ برف جي پاسي وڌي.

برف جي دريا ۾ آيو سربسر،
برف ڏاران ڪين ڪجهه آيس نظر.

جسم ڳاري جان جاني سان گڏي،
ويو ڳري گهوڙي سميت ان جاءِ تي.

فضل ڪر بندي مٿان، بنده نواز،
پنهنجي پيارن جي طفيل، اي ڪارساز.

عاشقن جي صف ۾ شامل رک سدا،
ماسويٰ کان بي نيازي ڪر عطا.

اي سڄڻ، هي راهه آهي پر خطر،
پير ۽ سر کان سوا ٿيندو سفر.

هٿ اچي ۽ جسم کي فاني ڪجي،
پوءِ حاصل راز روحاني ڪجي.

ڏس سپيءَ ۾ پنهنجو گهر موتي ڪيو،
پنهنجي جوهر کي منجهس مخفي ڪيو.

پيچ سپي ۽ هٿ ۾ ڪر موتي اهو،
جلد بڻجي ويهه واپاري وڏو.

هي سپي موتي ڇپائي ٿي ڇڏي،
پنهنجي هٿ سان ڪر اهو پردو پري.

بي بها موتي جو ملھ آھي اتاھ،
ھٿ اچي توکي تہ بڻجين بادشاھ.

جسم تنھنجو پڻ سپي وانگر ٿيو،
توڙ ان کي فيض حاصل ڪر سگھو.

ڪيئن ملي موتي سپي توڙڻ بنا،
پاڻ کي دوئي جا پردا تو ڏنا.

ڇڏ ھي فاني جسم، ماڻي وٺ بقا،
پنھنجي ھستي کي وساري ڇڏ صفا.

ڪيئن تو ھستي ساڻ حاصل ٿئي خدا،
ڇڏ اھا ھستي تہ ھو ناھي جدا.

ڪر خدا جي راھہ ۾ خود کي تباھ،
ويھہ بڻجي دوجھان جو بادشاھ.

جسم جي ھرڪار کي بيڪار ڄاڻ،
عاشقن کي صرف سوليءَ تي سڃاڻ.

خاڪ جي ڪوزي ۾ پاڻي ٿو رھي،
ڪيئن ٿئي ظاھر نہ جي ڪوزو ڀڄي.

آب آھين پاڻ کي ڪوزو نہ ڄاڻ،
ڀڄ اھو ڪوزو حقيقت کي سڃاڻ.

جسم ڪوزو آھي، پاڻي پاڪ ذات،
ذات کي مخفي رکيو آھي صفات.

پاڻ کي ڪوزو بنائي تو ڇڏيو،
خاڪ ۾ خود کي ملائي تو ڇڏيو.

آب آهين تون تڪر خود کي نہ ڄاڻ،
آفتاب آهين، ڪڪر خود کي نہ ڄاڻ.

اگ ۾ جيڪو آب جاري تو رهي،
سو ڦري ازخود ڳڙو تي تو پوي.

جي ڳڙي کي تي لڳي ڪوسي هوا،
جهٽ ڳري ۽ آب بڻجي تو صفا.

اگ ۾ توڙي پوۓ پاڻي تو رهي،
ڪا گهڙي ساعت هو صورت تو مٽي.

اي سڄڻ، ڪر جسم فاني کي فنا،
جيئن حقيقي ذات سان ماڻين بقا.

پيچ ڪٽي هن جسم واري ڪوٽ ڳي،
شاه بڻجي وڃ ڇڏي هن اوٽ کي.

شيخ جامي جيئن ڏنو اسرار کي،
جهٽ ڪيائين بند هر گفتار کي.

اگ لکيائين تي ڪتابن جا ڪتاب،
پر تيس هاڻي سمورا بند باب.

هن ڪتابن سان صفا ناتو ڇنو،
ويو لڙهي پاڻي ۾ ان جو هر پنو.

شيخ کي حاصل ٿي حق جي آگهي،
هن صفا دنيا جي هر لذت ڇڏي.

پيو پٽو ان کي جڏهن الله جو،
ٿيو وڃي طالب عبيدالله جو.

ان جي ذات آهي ڪبي توڙي سچي،
هوئي آهي عرش تي ڇا فرش تي.

عزم سان ڏس ڪوهه ڪيئن ٿو ڪوٽجي،
اڻ ڏٺل پاٽيءَ کي ٿو ظاهر ڪجي.

اگر ۾ ڪيجي ٿو مٽي کي سربسر،
پوءِ پاٽي ٿو اچي سڀ کي نظر.

ان طرح سان غير تي آڻي يقين،
آب حاصل ٿو ڪجي ڪوٽي زمين.

ڪر پري پردو مٽيءَ جو ڏس خدا،
جسم جي اولي کي لاهي پس لقا.

ڦاڙ چادر کي ۽ ٿي وڃ بي حجاب،
ابر ۾ آهي لڪل هي آفتاب.

ڇڏ انهيءَ هستيءَ، کي حاصل ڪر خدا،
پاڻ سان هر وقت واصل ڪر خدا.

پاڻ کان ڪر دور هي ڪاري بلا،
شهوت ۽ حرص و هوس واري بلا.

جلد ماري ڇڏ هي شهوت جي بلا،
تون متان ٿئين هن بلا ۾ مبتلا.

ڪيئن هوا ۾ ٿو هوا ڪافور ٿئي،
جسم ڪافوري ٿو جهٽ پٽ دور ٿئي.

ڪيئن هوا سان هيڪڙائي ٿو رکي،
اي سڄڻ! تون ڄاڻ هن اسرار کي.

ذات ٻڌڻ سان وڃن ٿيون سڀ صفات،
جسم ڪان آجو ڪري ٿي جڳ ۾ ذات.

مان نٿو ڪولي ٻڌايان هي بيان،
ڇو ته هت مجبور ٻڌجي ٿي زبان.

مچ نه مچ، منهنجو سخن آهي اهو،
مان ٻڌائي ٿو ڇڏيان رستو سڌو.

ديندريءَ ۾ هيس سالن جا سال،
هو سدا تسبيح ۾ منهنجو خيال.

سر وظيفن ۾ کپائيندو رهيس،
من کي مسجد سان ملائيندو رهس.

زهد تقويٰ ۾ هيس شام و سحر،
سوزِ غم جي ڪين هئي مون کي خبر.

بندگي حق جي ڪيم سالن جا سال،
ڪين هو منهنجو رياضت ۾ مثال.

مون ڪيو تي ذڪر اثباتي مدام،
آفرين هرڪنهن ڪئي تي صبح و شام.

نيٺ ورتم پير عبدالحق جو در،
جت ڪيم نيڪي بدي کي درگذر.

بحر وحدت ۾ هٿايائين تبي،
پوءِ بخشيائين هيءَ دولت درد جي.

مون تي ايڏي عشق جي امداد ٿي،
دل جو ويرانو ويو آباد ٿي.

دينداري جو تڏو پٽجي ويو،
مذهبن سان واسطو مٽجي ويو.

هي مسلماني ڪٿي ۽ مان ڪٿي،
يار جو حسن آهي هر هڪ جاءِ تي.

هر طرح هستي جي سامان کي ڇڏيم،
ڪفر توڙي دين و ايمان کي ڇڏيم.

دل الاهي عشق سان معمور ٿي،
غير جو سودا ويو ڪافور ٿي.

خاڪ جي پتلي جي هستي ٿي فنا،
عشق سان هر چيز اڏري وئي صفا.

عشق جو مهراڻ موجون ٿو هڻي،
ان جي آڏو ڪير پنهنجو سر کڻي.

موج خوني آهي بيشڪ بي پناه،
ڪير سر ڪوڙو ڪري ٿيندو تباه.

رت ۾ رڱجي تيز پاڻي ٿو رهي،
پنهنجي خوني وهڪرن سان ٿو وهي.

مون ڪي ان مهراڻ ۾ مرشد وڌو،
غم لٿو نيڪي، بدي ۽ جان جو.

جسم جو پاندبو توجه سان پڳو،
هن ٿيڻ سان جو هيو سو هو ٿيو.

ڪنهن ڪي ناهي منهنجي حالت جي خبر،
ٿيا فنا اعمال منهنجا سربسر.

مون کي فرمايو هي منهنجي پيشوا،
پير عبدالحق حقيقي رهنما.

هن مٽيءَ جي مٽ ڪي پيرن ۾ ڪري،
هٿ ڪري وٺ جلد حق جي ذات کي.

خاڪ جي پتلي ڪي اگ ۾ ڏي ڌڪو،
"مان اسان" وارو حجاب آهي وڏو.

هڪ ٿي ويندا پاڻ ۾ ذات ۽ صفات،
دور ڪر هر وهم ڪي ڪر چپ چپات.

آفتاب ۽ روشنيءَ ڪي جاڻ هڪ،
پنهنجو جلوو ٿا پسائين پاڻ هڪ.

جيڪو موجود آهي سو نابود ڪر،
جيڪو نابود آهي سو موجود ڪر.

پاڻ ماري پاڻ کي موجود ڪر،
هوڏ هستيءَ جو هجڻ نابود ڪر.

هن فنا مان جلد حاصل ڪر بقا،
وٺ مزو هن مئي جو پس پنهنجو لقا.

مهربانيون پير جون ڪهڙيون لڪان،
جنهن ڪيا ايڏا ڪرم منهنجي مٿان.

جڳ ۾ اهڙو ڪير ٻڌجي ٿو سگهي،
لامڪان تي جو رسائي ٿو چڏي.

جسم و جان و دين و دل کي هٿ ڇڏي،
خاڪبازي ڪان مٿي ڪر پاڻ کي.

لامڪان تائين وڃي پرواز ڪر،
جيئن پوي هر راز جي توکي خبر.

خاڪ جي هستي کي جلدي دور ڪر،
پاڻ پنهنجو نور سان معمور ڪر.

رک مٿي مخلوق کان پنهنجو خيال،
عرش و ڪرسيءَ کي ڪري ڇڏ پائمال.

دار تي منصور جيئن هسوار ٿي،
دم اناالحق جو هڻي نروار ٿي.

جابجا تون ئي ٿو ڏسجين سربسر،
تن بدن واري پيائي دور ڪر.

تون ئي تون آهين اڪين آڏو سدا،
پاڻ کي ڏس، دور ڪر دوئي صفا.

ڇاڻ صورت ڪان سواءِ پنهنجو جمال،
پاڻ جيئن حاصل ڪرين پنهنجو ڪمال.

ڇڏ وڃائي پنهنجي هستيءَ جو وبال،
رک نظر ۾ صرف پنهنجو ئي خيال.

پاڻ کي پنهنجي نظر ۾ محو ڪر،
جيئن ڏسين درگاه رب جي سربسر.

پٽ وري دل جي نگاهن جي دري،
ماڻ ويهي دوجهان جي سروري.

جسم کي گم ڪر نگاهن کي سڃاڻ،
عقل ۾ ايندي نه هن معنيٰ جي ڄاڻ.

گم ڪري ڇڏ خاڪ جي پتلي جو گوڙ،
بحر وحدت جي ۾ ان کي جلد ٻوڙ.

تنهنجي اندر جي اکين ۾ هرزمان،
نور جو هڪ بحر آهي بيڪران.

پاڻ کي هن بحر ۾ داخل ڪري،
ڪر فنا هن خاڪ واري جسم کي.

تنهنجي هستي آهي خيمو خاڪ جو،
تون انهيءَ خيمي کي ڦاڙي ڪر ڦٽو.

آهي ان خيمي جي اندر حق جي ذات،
ڏس انهيءَ کي ڪر متيءَ جي مٽ کي مات.

ڪر يقين ٻيو ناهي هو توکان سوا،
پاڻ کي ڄاڻي سڃاڻي پس لقا.

تون ڪڏهن اڏرين ٿو هرهڪ عرش تي،
پر ڪڏهن ڦيرا ڏئين ٿو فرش تي.

تون گداگر، بادشاهه ۽ تون وزير،
تون ئي دربان، تون ئي ٻڌجين ٿو امير.

جو ڪجهه آهي، تون ئي آهين جابجا،
وچ ۾ آهي ڪين ٻيو تو کان سوا.

جيئن جو پنهنجا پر هلائي ٿو خيال،
لامڪان تائين پڄائي ٿو خيال.

آهي موجان موج هردم بحر ۾،
سربسر سالڪ لڙهي ٿو لهر ۾.

زور سان هڪ موج ٻاهر تي ڪڍيس،
ٻي ٿڦڙ ماري تري ۾ تي هنيس.

هو ڪڏهن اندر ڪڏهن ٻاهر وڃي،
جهٽ لڙهي لهرين ۾ ان جو سر وڃي.

بحر سارو نور جو آڙاهہ آهہ،
ڪير ويندو جنهن کي پيارو ساهہ آهہ.

جو وجي ويجهو وڃائي پنهنجو ساهہ،
جان پنهنجيءَ کي جلائي ٿئي تباهہ.

بحرِ اعظم جو عجب آهي لقاءِ
ان کي ناهي ابتدا ۽ انتها.

بحرِ اعظم آهي بيشڪ بي ڪنار،
ڪين ٿيندو ان جي موجن جو شمار.

ان جي موجن ۾ جڏهن پهتو خيال،
موج سان ٿي موج ويو منهنجو خيال.

ان خيالي موج جو آهي لقاءِ
جيڪا پاڻي تي وهي ٿي جابجا.

منهنجي اهڙي گردش احوال آهہ،
حال کان ٻاهر هي منهنجو حال آهہ.

هن طرح ظاهر ڪيان ٿو حال کي،
جيئن پڇاڙي جو پتو جڳ کي پوي.

ناهي ٻيو ڪجهہ بحرِ اعظم کان سواءِ
موج ۾ هڪ موج آئي ٿي صفا.

بحر جي موجن جي طغياني ڏٺم،
موج ٻڏجي خود پريشاني ڏٺم.

هت مزو ۾ معرفت آهن مدام،
جسم جو ۾ جان جو ناهي مقام.

ڪير آهي معرفت جي عيش سان،
ڪنهن کي طاقت ناهي جو کولي زبان.

هر گهڙي حيرت ۾ حيران ٿو رهان،
لامڪان جو مرغ ٻڌجي ٿو اذان.

خاڪ جي پيري منجهان نڪتس مگر،
مان انهيءَ حيرت ۾ آهيان سربسر.

مون اشارن ۾ گهڻو ظاهر ڪيو،
پر نه سيڪو راز کي سمجهي سگهيو.

مون کي مرشد راهه ڏيکاري ڇڏي،
دل وٺي سيني خيالن تان کڄي.

منهنجو مرشد ٿو درازن ۾ رهي،
پير عبدالحق هدايت ٿو ڪري.

هي "خدائي دم غلامي جو پري،
ان جي در جي خاڪ سرمو ٿو ڪري.

ڇو نه چشمن سان ٻهاريان بارگاهه،
مان سندس خادم، هو منهنجو بادشاهه.

پنهنجي هادي جي حڪايت ڇا ڪيان،
ٿي نه سگهندو ان جي وصفن جو بيان.

وڻ قلم ۽ بحر مس بڻجي پون،
پير منهنجي جي صفت پوري نہ ڪن.

ختم ٿي ويو خير سان نامۂ گذار،
درد وارن لاءِ ٿيندو دلنواز.

هت قلم جو سر صفا ڪٽجي ويو،
جو لکڻ ۾ آيو سو لکجي ويو.

عشقنامو

عشق مان آدم خدا پيدا ڪيو،
ان کي مخلوقات ۾ اعليٰ ڪيو.

پنهنجي مخفي راز جون رمزون رکي،
ان ۾ سونپيائين امانت عشق جي.

گهر وٺي دنيا ۾ هو آباد ٿيو،
انت ۾ بي انت آيو، شاد ٿيو.

سچ سراسر آهي جيڪي ٿو چوان،
ڳجهه ڳجهاندر ڳالهه ظاهر ٿو ڪيان.

آدمي ناهي اهو الله آهي،
جابجا موجود شاهنشاهه آهه.

پاڻ خلقي سڀ جو مظهر پاڻ ٿيو،
دور دوئي کي ڪري ڏس، ناهي ٻيو.

جوڙ جوڙي پاڻ هر شئي ٿيو خدا،
ان کي ٻيو ڄاڻڻ خطا آهي خطا.

پاڻ خالق پوش انساني ڍڪي،
آدمي جي نام سان آيو هتي.

گودڙي ۾ لعل آيو هٿ لڪي،
جوش ڪائي مئي صراحي ۾ پئي.

جو ڪجهه آهي سو اهو آهي هتي،
ظاهر ۽ باطن ٻيو ناهي هتي.

دوجهان جي مِير يعني مصطفيٰ،
سربسر اسرار جنهن ظاهر ڪيا.

سو محمد ۽ احد هڪ ڄاڻ پڪ،
هڪ ٿيا سي هڪ ٿيا، آئج نه شڪ.

جنهن ڪيا اسرار ظاهر بيشمار،
جنهن "انا احمد" چيو ٿي بار بار.

سو محمد ۽ علي ٻئي هڪ ٿيا،
شڪ نه آئج هن عقيدي ۾ صفا.

"عشقنامو" نام ٿيو هن نظم جو،
هن قلم کي حڪم رحماني ٿيو.

چند بيتن ۾ ٿيو پورو ڪلام،
تنهنجي ڪاغذ کي پڙهن جيئن خاص عام.

منهنجي هٿ ۾ اوچتو آيو قلم،
جنهن لکي ڪاغذ مٿان روداد_ غم.

دل ۾ دريا ٿيو روان اهڙيءَ طرح،
موج ۾ موجون اچن جهڙيءَ طرح.

ٻڌ ذرا منهنجي زباني هي بيان،
عشق جي رمزن کي ظاهر ٿو ڪيان.

تاج شاهي عشق جو سر تي رکي،
آدمي عالم کي بخشي روشني.

بيت ۾ گفتا نہ آهن مون وتان،
هي ڳجهيون ڳالهيون پلا آيون ڪٿان؟

هن حقيقت سخت عبرت ۾ وڌو،
مون کي عبرت بعد حيرت ۾ وڌو.

ايترا ظاهر ڪيا اسرار ڪنهن،
هي سيئي نڪتا ڪيا نروار ڪنهن؟

مون کي سمجهايو هي منهنجي پيشوا،
پير عبدالحق حقيقي رهنما.

حق جو گهر آدم جو گهر ٿيو بيگمان،
ان جي ذات۔ پاڪ جو آهي بيان.

تون نہ آهين، آهي هو ڇڏ هاءِ هاءِ،
بحرِ وحدت ۾ اها هستي وڃاءِ.

دل ۾ حق جي هيڪڙائي ٿي رهي،
ٻن ڇپن ۾ پر ٻيائي ٿي رهي.

معرفت ۾ آهي هر ڪنهن کي بقا،
جو نٿو سمجهين، اهو آهي خدا.

پنهنجي ٻولي پاڻ تو ٻولي ٻڌي،
پاڻ دلبر تو ڏسي ۽ وائسي.

ان جو گفتو آهي هي منهنجو بيان،
ان جي رمزن کي ئي ظاهر تو ڪيان.

جاڻ ڳُجهه الله جو انسان کي،
جنهن ڪيو ظاهر خدا جي شان کي.

پاڻ سڀ ڪنهن کي سڃاڻي تو ڪڏهن،
ڪين ڪنهن شيءِ کي ٻه ڄاڻي تو ڪڏهن.

ڇا ٻڌيو ان جو مقدر، يار ڏس،
ظلم توڙي جهل ان جي ڪار ڏس.

ظلم معنيٰ نفس پنهنجي کي ڪهڻ،
جهل معنيٰ پاڻ کان پاسي رهڻ.

هڪ "الستي عهد"، ٻيو "قالو بليٰ"،
عشق ڏاران ٻول ٻيا ڪنهن جا هيا.

عشق جيئن نروار هي نڪتا ڪيا،
عشق وارا پنهنجي هستيءَ کان هٽيا.

آدمي واقف ٿيو هر رمز کان،
حڪم جو بندو ٿي بيٺو بي گمان.

ان کي حق بخشيو نيارو ذوق شوق،
جنهن کي چئجي عشق وارو ذوق شوق.

لامڪان جو راز انسان ۾ رکي
آڳ لاتائين انهيءَ ڪي عشق جي

آدمي آهي برابر نور پاڪ،
بيخبر ٻڄي متان سجهيس خاڪ.

عرش وارن جو نشان آدم ٿيو،
ان منجهان پيدا سڄو عالم ٿيو.

ان منجهان پيدا اُهي آثار ٿيا،
ان منجهان ظاهر سڀئي اسرار ٿيا.

آدمي ڪونين ۾ ممتاز آهه،
لامڪان جي ملڪ جو شهباز آهه.

آهي هرهڪ رمز جو هو رازدان،
سڀڪو واقف ناهي ان جي راز کان

ملڪ جو مالڪ اهو معبود آهه،
جمله عالم جو بشر مقصود آهه.

آدمي ۾ عشق جو غوغا ٿيو،
راز مولا جو منجهس پيدا ٿيو.

عاشقن کي عشق حيراني ڏني،
پاڪبازن کي پريشاني ڏني.

عشق مستيءَ جو ڪٽي نعرو هنيو،
زير- آتش هر دوعالم کي ڪيو.

مسجد و مندر ڪيا ويران عشق،
مفتي و قاضي ڪيا حيران عشق.

عشق آيو عقل پاڇوڪڙ پڳو،
امر انجي سان ادب راهي ٿيو.

آسمان تان عشق ڊوڙايو بشر،
هت متيءَ جي ملڪ تي آيو بشر.

جيئن اڏامي عشق جو گهوڙو هليو،
آسمان سان نعل ان جو ٿي لڳو.

چو طرف ان نعل جو چمڪو ٿيو،
ان منجهان خورشيد روشن ٿي ويو.

آسمان کي عشق گردش ۾ وڌو،
ان پنيان سج چنڊ کي چڪر ٿيو.

لامڪان ڪان عشق جي شهباز جو،
عرش اعليٰ جي مٿان پرواز ٿيو.

عرش اعظم جي اچي عظمت ڏني،
حق جي ڪرسيءَ جي وڏي وسعت ڏني.

آسمان واري بلندي کي ڏسي،
پاڻ جنّت ڏي وري آيو وڏي.

جا گهڙي جنّت ۾ هو، نعمت هيس،
هن متيءَ جي ملڪ تي محنت مليس.

هن جڳهه تان هن جڳهه تي جيئن پڳو،
بس سراسر رنج ۽ محنت ۾ رهيو.

هت اچي جوڙيائين محبت جو مڪان،
خاڪ جو پتلو ڀريائين درد سان.

آهي محنت ۽ محبت جو خيال،
موج ۽ دريا جي صورت جي مثال.

عشق ۾ مجنون سوين سلطان ٿيا،
هن جهان ۾ هر طرح حيران ٿيا.

عالم ۽ قاضي سوين حيران ٿيا،
مفتي ۽ ملاّ سوين مستان ٿيا.

عشق جي سلطان جو خيمو لڳو،
جو به آيو سو اچي قابو ٿيو.

عقل کي هڪدم هٽائي ٿو ڇڏي،
دين ۽ ايمان کان ڇڏائي ٿو ڇڏي.

ناهي طاقت عقل کي هن جاءِ تي،
عشق جو شهباز اڏري ٿو مٿي.

عشق آڏو عقل عاجز ٿو رهي،
عقل کي ٿو هڪ اشاري سان ڪهي.

عقل شاهہ عشق جو دربان آهہ،
هي سپاهي آهي، هو سلطان آهہ.

عشق کان مخفي نہ آهي ڪوئي راز،
ٻن جهانن ۾ هو آهي شاهباز.

عشق آهي ذات حق جي سربسر،
ان جو صورت کان سواءِ ديدار ڪر.

ڇو نہ ٿيندو عشق جو عالي مقام،
عشق آهي ٻن جهانن جو امام.

جو ڪجهہ آهي، عشق آهي جابجا،
دور ڪر سڀ وهم وارا وسوسا.

عشق ڌاران جڳ ۾ ٻي ڪا راهہ ناهہ،
عشق آهي شاهہ ٻيو ڪو شاهہ ناهہ.

عشق هرڪنهن جي مٿان غالب ٿيو،
معرفت وارو سندس طالب ٿيو.

جنهن اچي هن عشق جو درشن ڪيو،
دين ۽ اسلام کان ٻاهر ٿيو.

جسم کي ۽ جان کي فاني ڪري،
عشق آٿي تو بقا جي ملڪ تي.

عشق آهي ذات، مولا تو ڏئي،
ناهي اهڙي چيز جا لکجي سگهي.

عشق جو درياهہ آهي بي ڪنار،
موج تي موج آهي جنهن ۾ بي شمار.

عشق ازخود هر گواهي ٿو ڏئي،
هڪ گدا کي بادشاهي ٿو ڏئي.

عشق جي آتش تي ساڙي سربسر،
جسم، توڙي جان، دل، توڙي جگر.

عشق واري باه پڙڪا تي ڪري،
دل پتنگن جيئن انهيءَ ۾ تي پچي.

عقل چئي ٿو پڙهه وظيفا روز شب،
عشق چئي ٿو ڇڏ خساري جو سبب.

عقل چئي ٿو طاعت ۽ تقويٰ ڪجي،
عشق چئي ٿو پاڻ کي رسوا ڪجي.

عقل چئي ٿو هر وظيفو ياد ڪر،
عشق چئي ٿو درد کي آباد ڪر.

عقل چئي ٿو ڪر سدا عجز ۽ نياز،
عشق چئي ٿو رهه هميشه بي نياز.

عقل چئي ٿو ڇڏ نہ روزو ۽ نماز،
عشق چئي ٿو ڄاڻ هرهڪ رمز راز.

عقل چئي ٿو پاءِ پيريءَ جو لباس،
عشق چئي ٿو هي وڪڻ ڪنهن ۾ نہ قاس.

عقل چئي ٿو تون زريءَ جو پوش پاءِ،
عشق چئي ٿو پاڻ تي واري وساءِ.

عقل چئي تو هر ملامت دور ڪر،
عشق چئي تو ڪفر کي مشهور ڪر.

عقل چئي تو ڪر ڪتابن سان رهاڻ،
عشق چئي تو رک ربابن سان رهاڻ.

عقل چئي تو ڇڏ نہ پنهنجو ننگ و نام،
عشق چئي تو لاهہ هي ڦاسڻ جو دام.

عقل چئي تو ڪين لاهي ڇڏ نقاب،
عشق چئي تو رهہ هميشه بي حجاب.

عقل چئي تو زهد سان تسبيح پڙهہ،
عشق چئي تو جلد ڪر سوليءَ تي چڙهہ.

عقل چئي تو رهہ برائيءَ کان بري،
عشق چئي تو ڇڏ گڏي نيڪي بدي.

عقل چئي تو عيش جو خانو بڻاءِ،
عشق چئي تو گهر کي ويرانو بناءِ.

عقل چئي تو پارسا بڻجڻ کپي،
عشق چئي تو بينوا بڻجڻ کپي.

عقل چئي تو عابد ۽ زاهد تجي،
عشق چئي تو دور ڪر هن وهم کي.

عقل چئي تو علم جي تحصيل ڪر،
عشق چئي تو محو ٿي وڃ سربسر.

عقل چئي تـو قاضي و ملاَ تـجي،
عشق چئي تـو "لا" منجهان "الا" ڪجي.

عقل چئي تو ماڻ سان ڪر ڪار ڪم،
عشق چئي تـو مار "سبحاني" جو دم.

عقل چئي تـو رهه هميشه تون خموش،
عشق چئي تو جوش مان ڪر مئي کي نوش.

عقل چئي تـو پاڻ کي موجود چاڻ،
عشق چئي تـو جڳ سڄو نابود ڄاڻ.

عقل چئي تـو هوڏ ۾ هستي ۾ اچ،
عشق چئي تـو موج ۾ مستي ۾ اچ.

عقل چئي تـو عالمن جو ڪر لباس،
عشق چئي تـو پي شراب ۾ رک شناس.

عقل چئي تو ذڪر ڪر تسبيح تـاهه،
عشق چئي تـو جلد ڪر جڻئي کي لاهه.

عقل چئي تـو تون جماعت سان رهاءِ،
عشق چئي تـو درد کي رهبر بڻاءِ.

عقل چئي تـو هار ۾ سينگار ڪر،
عشق چئي تـو حال کي همـوار ڪر.

عقل چئي تـو جابجا مشهور تـي،
عشق چئي تو جڳ سڄي کان دور ٿي.

عقل چئي تو پاڻ وٽ ميڙو مچاءِ،
عشق چئي تو پاڻ کي سڀ کان بچاءِ.

عقل چئي تو ٻڌجي وچ ماڻهن جو پير،
عشق چئي تو رهه محبت ۾ اسير

عقل چئي تو ويهه مسجد ۾ مدام
عشق چئي تو مئڪدي جو ڪر سلام.

عقل چئي تو ڪر طهارت هر گهڙي،
عشق چئي تو جسم کان آزاد ٿي.

عقل چئي تو ڪر سوال ۽ ڏي جواب،
عشق چئي تو سڀ جي آڏو ٿي خراب.

عقل چئي تو نيڪ پنهنجو نام ڪر،
عشق چئي تو پاڻ کي بدنام ڪر.

عقل چئي تو هوش رک، هشيار ٿيءُ،
عشق چئي تو مست و عاشق، يار، ٿيءُ.

عقل چئي تو دين کان آگاهه ٿيءُ،
عشق چئي تو فقر جو همراهه ٿيءُ.

عقل چئي تو پاڻ کي مرشد ٻڌاءِ،
عشق چئي تو وهم اهڙي کي وڃاءِ.

عشق بيشڪ هر طرح هشيار آهه،
عشق پنهنجي پاڻ کان بيزار آهه.

عشق رب جا راز پيدا تو ڪري،
عاشقن کي پاڻ شيدا تو ڪري.

عاشقن کي عشق حيران تو ڪري،
سالڪن کي پڻ پريشان تو ڪري.

عشق هر راحت وڃائي تو ڇڏي،
نيڪنامي کي جلائي تو ڇڏي.

عشق جي نعرن جي آهي ڌم ڌڙي،
"لي مع الله" ۽ "اناالحق" هر گهڙي.

عشق جيئن ماري تو "سبحاني" جو دم،
جڳ ۾ هي غوغا تو ٻڌجي دم بدم.

عشق واري تو ڇڏي هرهڪ ڪتاب،
هر دوڪانداري ڪري تو هو خراب.

عشق جڳ ۾ آهي بانڪو بادشاه،
هڪ تو سمجهي هر مڙهي ڇا خانقاه.

عقل ۾ آهي ٻيائي جو اکر،
عشق ۾ توحيد آهي سربسر.

عقل ۾ آهي هميشه افتخار،
عشق ۾ آهي سراسر انڪسار.

عقل کي آهي ڪمينن جو سلام،
عشق جو آهي سدا عالي مقام.

دم "اناالحق" جو لڳي ٿو عشق ۾،
ڪوٺ هستيءَ جو ٻجي ٿو عشق ۾.

عشق جي دريا ۾ موجان موج آهه،
لامڪان تائين انهيءَ جو اوج آهه.

عشق جي چوغي ۾ "هو حق" جي پڪار،
عشق ۾ "مان مان" جي وائي کي وسار.

"لوڪشف" جو راز ظاهر تو ڪري،
عشق تو "بي ميم" احمد کي سڏي.

ڪاميابي عشق جو دستور آهه،
پر ملامت ۾ سدا مشهور آهه.

عشق هرهڪ علم ظاهر تو ڪري،
گفتگو جا رنگ ان ۾ تو پري.

جان کي جوهر اچن ٿا عشق سان،
ٿي سچا انڊا پون ٿا عشق سان.

عقل دنيا جي پنيان آهي تباهه،
عشق آهي دوجهان جو بادشاهه.

عقل آهي خودپرستيءَ جو مقام،
عشق آهي موج مستي جو مقام.

عقل دائم آهي دنيا جو غلام،
عشق جو دنيا ۽ عقبيٰ کي سلام.

عقل هرجا گهر ٻڌائيندو رهي،
عشق ويرانا وسائيندو رهي.

عقل جي آڏو رهن ٿيون صورتون،
عشق ميٽي ٿو ڇڏي سڀ مورتون.

عقل جي آڏو رهن ٿا سئو نقاب،
عشق لاهي ٿو ڇڏي هرهڪ حجاب.

عقل سجدن ۾ ٿو سمجهي پنهنجو سود،
عشق هر شئي جو وڃائي ٿو وجود.

عقل چاهي ٿو ته رکجي سر بلند،
بي نيازي عشق کي آهي پسند.

عقل جي ناهي سدا قيل و مقال،
عشق آڻي ٿو صفا احوال حال.

عقل آهي بس ٻيائي سان ٻڌل،
عشق آهي هيڪڙائي سان ٻڌل.

عقل اٽڪيل ٿو رهي تقليد ۾،
عشق هردم ٿو رهي توحيد ۾.

عقل ڏيکاري ٿو جسماني جمال،
جان و تن تي عشق آڻي ٿو زوال.

عقل سان دنيا جو درشن ٿو ڪجي،
عشق سان پسجي ٿو حق جي ذات کي.

ڏينهن جمعي جي ڪيم پورو ڪلام،
"عشقنامو" ختم ٿيو، بس والسّلام.

درد نامو

اڄ وري آيو نرالو هڪ خيال،
ٻڌ ٻڌايان تو انهيءَ جو توکي حال.

درد جي ٿوري ذري تي بار بار،
آسمان تائين ڪرين ٿو تون پڪار.

حيف، اُن جي شان کي چاڻين نٿو،
درد ۽ غم جو مزو ماڻين نٿو.

درد ڏاران جڳ ۾ ڪائي راهه ناهه،
درد آهي شاهه ٻيو ڪو شاهه ناهه.

درد موليٰ سان ملائي ٿو ڇڏي،
پل ۾ پرور وٽ پڄائي ٿو ڇڏي.

سربسر آهي سعادت درد ۾،
هر طرح آهي هدايت درد ۾.

درد هر منزل مٽائي ٿو ڇڏي
دوجهان ۾ عشق لائي ٿو ڇڏي.

درد سان مٽجي ٿو شاهي جو غرور،
تخت جو ۽ تاج جو سارو غرور.

جي نٿو حاصل ڪرين تون درد ڪي،
آهي صد افسوس تنهنجي حال تي.

ڪشف جو توڙي ڪرامت جو ڪمال،
درد ڌارن پاڻ آٿيندو زوال.

در حقيقت درد سپ جو يار آهه،
درد جنهن کي ناهه سو بيڪار آهه.

پير کي هيڪر ڪچهري ۾ ڏٺم،
درد ري جنهن وٽ نہ ڪو گفتو پڌم.

عام توڙي خاص هرهڪ پر خمار،
ان جي محفل ۾ رنو تي باربار.

بيخودي جي حال ۾ مرشد اچي،
عشق جي تلوار دل مان تي ڪڍي.

جنهن کي جادو جي نظر سان ان ڏٺو،
سو صفا سرمست ديوانو ٿيو.

عشق جو خنجر نظر آئي نگاهه،
يار جو مظهر نظر آئي نگاهه.

درد مان ٿي آه نڪتي پير کان،
رهنمائي ٿي ڪيائين آه سان.

راهه ڏيکاري ٿي مرشد عشق جي.
عام توڙي خاص جي دل تي لٿي.

صبر ۾ اچ شور ڇڏ اي جان نثار،
ورنہ هت ايندي قيامت آشڪار.

جوش ۾ هي جان منهنجي ٿي جلي،
سوز ۽ ساڙي ۾ هي دل ٿي سڙي.

مهر مان مرشد ڏنو مون ڏي جڏهن،
درد جو ديرو لڳو دل ۾ تڏهن.

اصل ۾ جنهن تي ڪيائين ٿي نظر،
سو ڪري پٽ ٿي پيو ٿي سربسر.

ڏس ڏنائين غم پرايو عشق جو،
عاشقن تي آهي سايو عشق جو.

درد وارو مرد منصب دار آهہ،
درد جهن کي ناهي سو مردار آهہ.

درد مان هر معرفت ٿئي ٿي وصول،
مان ٿو سمجهان ان کي مولا ۽ رسول.

درد ڏئي ٿو هر خبر الله جي،
آهي ان ۾ دوجهان جي بهتري.

پاڻ اوّل توڙي آخر ٿو رهي،
پاڻ ٿو ٻولي، ٻڌي، توڙي ڏسي.

ڪنهنجي هستي ناهہ مولا کان سواءِ،
آسمان توڙي زمين تي جابجا.

جيئن ڏٺم ان ڏينهن مرشد جون اکيون،
تيئن حياتي ۾ نہ هرگز مون ڏٺيون.

فيض واري ديد کي جيئن مون ڏٺو،
درد دل ۾ جان منهنجي کي لڳو.

خوفناڪ ان جي نظر مون کي لڳي،
جا زمين کان آسمان تائين پڳي.

هر طرح سان حال جو غلبو ٿيس،
منهن ڪڏهن ڳاڙهو ڪڏهن پيلو ٿيس.

جيئن ٻڌايائين ٿي ڪولي داستان،
درد سان ظاهر ڪيائين ٿي بيان.

هر هميشه ان جي اک آلي رهي،
ان جي مجلس مست متوالي رهي.

يار سڀ مدهوش مستي جي ڪري،
خود پرستي کان هيا هردم پري.

درد وارو جو بہ آيو ٿي اتي،
ان ڏي مرشد هٿ وڌايو ٿي اتي.

ڪيس ويهاريو ٿي سائين پاڻ سان،
پاڻ ويهي ٿي ڪيائين آجيان.

اُن جي دلجوئي ڪيائين ٿي گهڻي،
آبرو عزّت ڏنائين ٿي گهڻي.

جيڪڏهن آيو تي ات بيدرد ڪو،
پير فرمايو تي "هي گهرجي نٿو".

درد وارو پاڻ وٽ منظور آهه،
درد ري ماڻهو مٽي جو سور آهه.

درد وارو شال محفل ۾ هجي،
دل نٿي چاهي ڪڏهن بيدرد کي.

جيئن پوي ٿي ياد مون کي هي گهڙي،
موت چڻ مون تي وجي ٿو ڇانئجي.

جيئن ڪيانٿو ياد محفل پير جي،
جان ۽ دل کي وجي ٿو غم وني.

جو به آيو تي جماعت ۾ بشر،
دل ٺرايائين تي پنهنجي سربسر.

درد جون دانهون ڪري عاشق اهو،
لامڪان تائين ٿي لحظي ۾ پڄو.

روح ۽ راڙو هيو هيهات هئي،
ڪين ڪنهن کي ڪابه وائي وات هئي.

رڙ ڪري هر هڪ رنو ٿي سربسر،
جان ۽ تن جي نه هئي ڪنهن کي خبر.

جنهن مٿان ٿي پير ڦيرائي نظر،
سو حواسن کان رهيو ٿي بي خبر.

اُن جي سامهون منهن ڪرڻ جي ڇا مجال،
ڪير آڏو ٿي ڏسي ان جو جمال.

شير وانگر مست ديواني نظر،
سڀ ڪي حيرت ۾ وڌو ٿي سربسر.

دل جي درياءَ جوش ڪاڏس ٿي گهٽو،
فيض بخشيائين ٿي ماڻهن کي گهڻو.

ٻئي ڏهاڙي مون کي هيئن مرشد چيو،
"پاڻ ڪر تون پنهنجي هستي کي ڦٽو.

پنهنجي هستي سان ڪندين جيڪي ثواب،
تنهنجي رستي ۾ اُهي ٿيندا حجاب.

سربسر سيني ثوابن جا حجاب،
بڻجي ويندا جان تنهنجي تي عذاب.

جو سچي دل سان نمازون تو پڙهي،
ڪين ان تي ڪا ملامت ٿي اچي.

بي خيالو ٿي نہ پڙهہ هرگز نماز،
ڇڏ هجڻ کي پوءِ ڪر جائز نماز.

بيخودي ۾ نيڪ پڙهجي ٿي نماز،
پر خودي ۾ غير ٿئي ٿو سازباز."

ڪير آهي جو تلاوت تو ڪري؟
ڪير ويهي ۽ وظيفا تو پڙهي؟

ڪير طاعت ۾ جهڪائي ٿو ڇڏي؟
ڪير آهي جو ڪنبائي ٿو ڇڏي؟

پنهنجي هستي کي ڪڏهن وچ ۾ نہ آڻ،
پاڻ کان پاسي ٿي دلبر کي سڃاڻ.

تون ڪڏهن ناهين اهو آهي خدا،
پر ڪٿي آهي خدا توکان جدا.

"مان اسان" سڀ ڪجھ انهي کي ڄاڻ تون،
پاڻ کي هرگز نہ وچ ۾ آڻ تون.

سر جهڪائي ٿو پڙهي بعضي نماز،
ناز ۾ بعضي رهي ٿو بي نياز.

بيخودي ۾ رهہ سدائين ڇڏ خودي،
لهہ خبر الله جي اسرار جي.

خودبخود تسبيح ڦيرائي ٿو پاڻ،
جان پنهنجي تي جٽيو پائي ٿو پاڻ.

تلڪ پيشاني تي لائي ٿو ڪڏهن،
پنهنجو رخ رنگين بڻائي ٿو ڪڏهن.

هر وڳي ۾ ملڪ جو مالڪ سڃاڻ،
هر ذري پرزي ۾ ان جي ذات ڄاڻ.

هن يقيني راهہ کان تون منهن نہ موڙ،
جابجا هر شيءِ ۾ آ جاني جي جوڙ.

آهي سارو جڳ انهي مولا جي ذات،
ڄاڻ هرجا ذات ان جي جون صفات.

پنهنجي هستي ساڻ جو ڪجهه ٿو ڪرين،
ڪجهه نه آهي راهه ڪهڙي ٿو ونين.

جي خدا سان صرف هڪڙو دم رهين،
بيخودي ۾ پنهنجي هستي کي ڇڏين.

پاڻ ڄاڻين هٿ ڪيم پروردگار،
ايترو ئي آهي ڪافي "آشڪار"

هٿ ڪري وٺ راهه وحدت جي اها،
ڪر انهيءَ ۾ سير ڪثرت جو سدا.

ڄاڻ هڪ وحدت ۾ ڪثرت سربسر،
عشق جي منزل ۾ ڪوئي شڪ نه ڪر.

جڳ ۾ تون ۽ تو ۾ آهي جڳ سڄو،
رک پڪو پختو عقيدو هي سچو.

در حقيقت آهي سارو جڳ خيال،
وهم آهي ان جي ساري قيل قال.

اصل ۾ آهي جو پائي پير هٿ،
اندر ۽ ٻاهر سمائي ڪير هٿ.

سخت حيرت جي جڳهه آهي اها،
هن جڳهه تي پير ۽ سر گم ٿيا.

جسم توڙي جان باقي ڇا بچي،
هن جڳهه تي هي نڪو هو ٿو رهي.

هاءِ ڪير آهي خياليِ هي جهان،
گفتگو ساري پِلا آئي ڪٿان.

بحر وحدت جي اٿل ڪاڏي جڏهن،
غرق ٿيس حيرت جي موجن ۾ تڏهن.

"مان، اسان ۽ تون" ٿياسون گم صفا،
جابجا ٿيو بحر اعظم جو لقا.

غسل واري وٽ ڏسي مردي جو حال،
پنهنجي هستي جو وني ڇڏ تون مثال.

مان ٿيس مردو اهو آهي حيات،
هو هلائي ٿو هلان ٿو ڏينهن رات.

رهبر نامو

غور سان پڙ هي حقيقت حال جي،
ڇڏ وساري ڳالهه ٻي هر تال جي.

ڪير آهي جو هي گفتا تو ڪري،
ڪير ظاهر تو ڪري اسرار ڪي.

مان نٿو ٻوليان اهو ٻولي تو پاڻ،
مان نٿو ڳوليان اهو ڳولي تو پاڻ.

ڪير آهيان ڪير آهيان ڪير مان،
پاڻ ڇا آهيان نٿو سمجهي سگهان.

غرق آهيان بحر حيرت ۾ ڪڏهن،
محو آهيان عين عبرت ۾ ڪڏهن.

هي اثر عبرت تہ ڇا آهيان هتي،
ڪم جي شيءِ يا ڪابہ شيءِ ناهيان هتي.

ظاهري زهد ۽ عبادت دور ڪر،
ڪوٽ هستيءَ جي ڪي ڇڪنا چور ڪر.

درد سان ڀرپور آهي هي ڪتاب،
صدق دل جي سان پڙهي ٿي ڪامياب

آهي نامو رهبري جو هي ڪتاب،
جو هٽائي تو ڇڏي سارا حجاب.

تون نہ آهين جا بجا آهي اهو،
ڏس اکيون کولي ڪٻي ساڃي اهو.

هي سخن هرگز نہ آهي مون وتان،
پاڻ ٻولي ٿو اهو ٻڌ اي جوان.

مان خيال آهيان پڇايان ٿو خيال،
مان ڪڏهن وڇڙيل ڪڏهن واصل بحال.

وصل آهي پاڻ کان پاسي رهڻ،
هجر آهي پنهنجي هستي ۾ هجڻ.

دور ڪر هستيٴ تہ هو ٻڄي پوين،
جو تو هستي سان ٻيائي ۾ رهين.

پاڻ پاسي ڪر خودي کي باھ ڏي،
تو اڳيان هر ڳالھ روشن ٿي پوي.

پاڻ کان جي پاڻ کي غافل ڪندين،
پاڻ کان ويندين خدا حاصل ڪندين.

جيڪڏهن کو چوڏهين جي چنڊ کي،
چنڊ گرهڻ ۾ ڏسي قيدي سڏي.

سو حقيقت ۾ غلط آهي صفا،
چنڊ ناهي قيد ۾ ڄاڻي خدا.

آسمان جي برج اندر تُو اچي،
ڪي گهڙيون پردي ۾ پنهان تُو رهي.

برج کان ٻاهر اچي تُو هو جڏهن،
روشني پنهنجي پسائي تُو تڏهن.

پنهنجي حالت جي مٿان افسوس ڪر،
ناهي پنهنجي شان جي توکي خبر.

تون ڀ آهين چنڊ جيئن روشن مگر،
توتي ڇانئيل آهي هستيءَ جو ڪڪر.

برج وانگر تنهنجي هستي تي رهي،
تنهنجي جوهر کي ڇپائي تي ڇڏي.

دور هستيءَ کي ڪندين جي پاڻ کان،
تنهنجي ذاتي روشني ٿيندي عيان.

مان ٻڌايان تُو وري هڪ ٻيو مثال،
جنهن جو دل ۾ اوچتو آيو خيال.

برج تنهنجي جسم جو آهي مثال،
جسم سان تون ڪيئن ڪري سگهندين ڪمال.

ٻن گهڙين جي واسطي هي پاڪ نُور،
خاڪ جي پڃري ۾ آيو بي قصور.

خاڪ جي پڃري منجهان آزاد ٿي،
نور ساڳيو نور رهندو شاد ٿي.

درد ريءَ حاصل نہ ٿيندو مرتبو،
درد ريءَ ٻڄي نہ سگھندو مرد ڪو.

درد جو طالب سچو رھہ پاڻ تون،
پاڻ ڪي مردن جي صف ۾ آڻ تون.

معرفت جو در ڪلي ٿو درد سان،
مرتبو اعليٰ ٿئي ٿو درد سان.

درد ڌاران ڪين ملندي حق جي راھہ،
درد سان ٿئي ٿو گداگر بادشاھہ.

ڪفر ۽ اسلام جون واٽون وسار،
درد حاصل ڪر هميشھ خوش گذار.

درد رھبر ٿي ڏسي ٿو حق جي راھہ،
بينوائن کي ڪري ٿو بادشاھہ.

درد ان جي جو ذرو حاصل ڪري،
پـڇ انهيءَ هستيءَ جي ڪاري ڪوٺ ڪي.

درد ريءَ هرگز نہ ٿيندي حاصلات،
درد آهي عاشقن سان ڏينهن رات.

درد سان پئي ٿو پتو اسرار جو،
جان ۽ دل کي ملي ٿو چا مزو.

موج ۽ مستي اچي ٿي درد سان،
جنهن جي ساري ڳالھ توسان ٿو ڪيان.

وجد واري راهہ ۾ آئي تو درد،
عبد کي درگاهہ ۾ آئي تو درد.

ڪي گهڙيون ٻجون ٿا غم سان بي زبان،
ڪي گهڙيون غم سان رهون ٿا خوش بيان.

آهي سڀ ڪان درد جو درجو مٿي،
چو جو حق جي ذات ان ۾ ٿي رهي.

هن ريا واري عبادت کي ڇڏي،
مڪر جي پيري مريدي ڪر پري.

پنهنجي هستي جي حقيقت ڄاڻ تون،
چيز يا ناچيز آهين پاڻ تون.

اگ ۾ پنهنجو پاڻ اي طالب سڃاڻ،
سؤ لباسن جا پرين پهرين تو پاڻ.

آهي سڀ ڪجهہ يار تون آهين ڪٿي،
ڪجهہ بہ ناهين ڪين آهين تون هتي.

تون هجين يا هو هجي آهي خيال،
ڪين آهي هت جدائي يا وصال.

ڪجهہ نٿو ٿئي ذات حق جي ڪان سوا،
مون کي سمجهايو هي منهنجي پيشوا.

ڏس اکيون کولي تہ تون آهين ڪٿي،
جابجا هر رنگ ۾ هو تو وسي.

ٿوڙ دنيا جا سمورا واسطا،
دور ڪر دل جي پريشاني اھا.

خاڪ جي پيجري ڪي اگ ۾ تون وسار،
دم اناالحق جو انهيءَ ڪان پوءِ مار.

ھي مڪان تنهنجو نہ آھي هوش ڪر،
لامڪان جا مرغ لھہ پنهنجي خبر.

دام ٿوڙي خاڪ جي پيجري ڪي پيج،
عرش اعلیٰ تي اُڏامي جلد وڃ.

وھم جي صورت ۾ گم آھين صفا،
ڇڏ اھا مورت مٿيءَ جي بيوفا.

اصل ۾ ھي تنهنجي هستي آھي ڪين،
ذات ان جي آھي سڀ ڪجھ ڪر يقين.

تنهنجي هستي نيستي وھم ۽ خيال،
ان جي هستي ھر طرح آھي بحال.

تنهنجي هستي ناھي هستي ان جي آھ،
تنهنجي مستي ناھي مستي ان جي آھ.

پاڻ عاشق آھي ۽ معشوق پاڻ،
جان و دل ڇا نيڪ و بد سڀ اُن ڪي ڄاڻ.

ھر گھڙي ھن جو نرالو شان آھ،
پاڻ پنهنجي حسن تي حيران آھ.

پاڻ کي پنهنجو پسائي تو جمال،
حال ۾ ڇا قال ۾ آهي بحال.

هو ڪڏهن تو ٻو تو ٻڻجي بحر ۾،
هو ڪڏهن گفتا ڪري تو شهر ۾.

هو ڪڏهن چئي تو تہ مان آهيان ڪٿي؟
ڪير آهيان مان، ڪڏهن هو تو پڇي.

"رب ارني" خود پڪاري تو ڪڏهن،
"لن تراني" خود پچاري تو ڪڏهن.

جو چوان تو سو انهيءَ جو شان آهه،
حاضري ۾ جسم، دل، ڇا جان آهه.

ڪين جاٽج غير جسم ۽ جان کي،
ڇا حوا ڇا آدم ۽ شيطان کي.

آدم ۽ جبرائيل ابليس ۽ حوا،
هي سمورا روپ آهن يار جا.

صرف هڪ نالي منجهان نالا ٿيا،
دور ڪر تون پاڻ کان سڀ وسوسا.

هن بنا ڪنهن کي بہ ڪونهي اختيار،
هو ڪڏهن ڏک ڏئي ڪڏهن بخشي قرار.

گفتگو ساري سندس آواز ڄاڻ،
هي سمورا راز ان جا راز ڄاڻ.

هي سموري چال ان جي چال آهه،
شاعري منهنجي انهيءَ جو قال آهه.

حق بنا ڪا شيءِ نظر ايندي ڪٿي،
حق اناالحق تي چوي هر شيءِ هتي.

عبد جا آواز ٻولي تو ڪڏهن،
خود خدا تي راز کولي تو ڪڏهن.

هر گهڙي اُن جو نرالو شان آهه،
جان سان آهي ڪڏهن بي جان آهه.

اُن جي رمزن ۾ سمورا راز ڄاڻ،
هر صفت ۾ ذات اُن جي ڪي سڃاڻ.

هر عمل ۾ يار شامل تو رهي،
پاڻ ٻولي تو، ٻڌي تو، پاڻ ڪي.

رنگ ڇا بيرنگ ۾ آهي اهو،
هو ڪڏهن مومن ڪڏهن ڪافر ڪٿو.

جان پنهنجي تي جٽيو پائي ڪڏهن،
هر گهڙي تسبيح ڪڙڪائي ڪڏهن.

منهنجو موسيٰ پير عبدالحق ٿيو،
جنهن ڪيس انڪار هو احمق ٿيو.

مون کي ڏيکاري انهيءَ هي حق جي راهه،
آهي بيشڪ عارفن جو باشاهه.

ڪوڙ توڙي هٺ وڏائي ڪان هٽي،
ان جي مئي جي پاڪ سرڪي مون چکي.

مون کي سمجهايون سڄڻ رمزون تمام،
هو خريدار آهي مان آهيان غلام.

هڪ ذرو آهيان انهيءَ خورشيد جو،
پاڻ جنهن بدڪار کي بهتر ڪيو.

مون کي سمجهائي ڏني مرشد جڏهن،
جوش ۾ ايڏو ته آيس مان تڏهن.

خاڪ جو بوتو وساريم خير سان،
جسم جو جامو لٿو منهنجي مٿان.

پاڻ کان هر حال ۾ تون دور ٿي،
غير چڏ خود ذاڪر ۽ مذڪور ٿي.

پاڻ کي چڏ جان کان آزاد رهه،
عين حق حاصل ڪري آباد رهه.

تون نکي مالڪ نکي آهين غلام،
ڪجهه به ناهين تون اُهو آهين مدام.

اوچتو قطرو سمايو بحر ۾،
بحر وارو دم هٽي ٿو لهر ۾.

بحر آهيان مون کي تون قطرو نه ڄاڻ،
منهنجي خاطر خوف ۽ خطرو نه ڄاڻ.

شور واري بحر اندر گم هيس،
اوچتو موجن منجهان ظاهر ٿيس.

بحر سارو مون ۾ غائب ٿي ويو،
منهنجي نظرن جي مٿان پردو پيو.

عام توڙي خاص داٽو ٿو سڏي،
ڪير ڪوٺيندو ذرو خورشيد کي.

بحر آهي ذار قطرو ذار آهه،
رمز کان هرڪو نه واقفڪار آهه.

هر طرح سان منهنجي هستي دور ٿي،
مون کي پنهنجي کان ملي آزادگي.

آهي سڀ اُن بحر جي هستي هتي،
مان ڪٿي آهيان؟ ڪٿي آهيان ڪٿي؟

حال ريءَ هن قال جو احوال ناهه،
هي سمورو حال آهي قال ناهه.

قال توڙي حال ساڳي ڳالهه ڄاڻ،
حق ٻنهي ۾ آهي تون ويساهه آڻ.

موج جيئن مهراڻ ۾ ڪاڏي اَٿل،
جهنگ جي پاسي ڪيائين منهن اُڇل.

ٻوڏ اندر جهنگ سارو آب ٿيو،
بعد ۾ سرسبز ۽ شاداب ٿيو.

جي نہ ڪائي ها اُتل درياهہ پاڻ،
ڪيئن ڪري ها جهنگ ڏي سوڪاهہ پاڻ.

اگ ۾ ڏس منصور ڪيئن پنجاهہ سال،
هر ڳلي ۾ پاڻ ڪئي تي قيل قال.

هن سليو تي راز سڀ توحيد جو،
جيئن پوي مخلوق کي ان جو پتو.

نيت اُن تي حال جو غلبو ٿيو،
تنهنڪري هن دم اناالحق جو هنيو.

قال بهتر آهي پر ويساهہ سان،
حال ۾ آڻي ٿو جيڪو راهہ سان.

اصل ۾ هي قال سارو حال آهہ،
مون سليو توسان سچو احوال آهہ.

بد دعا توڙي دعا جي ڇڏ پچر،
حق جي رستي مان رڪاوٽ دور ڪر.

خلق ڇڪجي ٿي اچي ويساهہ ۾،
روڪ بڻجي ٿي طلب جي راهہ ۾.

جيئن دعا تنهنجي ٿئي ٿي مستجاب،
تيئن تڪبّر ٿو ڪري توکي خراب.

ڇو وڏائين ٿو وڏائي جو خيال،
ڇڏ خودي کي بيخودي کي ڪر بحال.

جاڻ تون علّت اها ابليس جي،
لعنتي جيڪو بڻيو خود کي ڏسي.

هي خدا جي راهه ناهي هوش ڪر،
صرف سالڪ تا رکن اهڙي خبر.

هڪ وجود آهي گهڻا هرگز نه چاڻ،
دور ڪر سڀ وهم وحدت کي سڃاڻ.

غير ناهي ڪوبه موسيٰ کان سوا،
صرف هڪڙي ذات آهي جا بجا.

اهلِ وحدت تا چون توري تڪي،
جنهن جي هستي ناهي سو آهي ڪٿي؟

جيڪي آهي سو فقط الله آهه،
هر جڳهه تي پاڻ بيپرواهه آهه.

غير سمجهي تون متان ڪائين خطا،
صرف هڪڙي ذات آهي جا بجا.

هي غلط رستو خطا جي راهه آهه،
جو به موجود آهي سو الله آهه.

جي نه اهڙي ڳالهه کي تون سمجهندين،
ڪيئن خدا جي ذات کي حاصل ڪندين؟

پاڻ ڏي ڏسبو ته ڪيئن پسبو خدا،
پاڻ کي ڇڏبو ته پوءِ ڏسبو خدا.

جنهن ۾ آهي عشق سا دل آهي دل،
عشق جنهن ۾ ناهي سا دل آهي گل.

جنهن کي دل ۾ دلربا جو درد ناهه،
تنهن کي دل کانهي اهو خود مرد ناهه.

درد سان جيڪا بہ دل آباد آهه،
ٻن جهانن ۾ اها دل شاد آهه.

جنهن بہ دل ۾ درد جا ڏيرا لڳا،
دين و دنيا کان متي آهي اُها.

عشق واري راهه کان پاسو نہ ڪر،
جيئن ٿئين دارين ۾ تون بهره ور.

عشق جي قيدي ٻڌائي ٿو ڇڏي،
شان شاهن سان ملائي ٿو ڇڏي.

درد واري دل هميشه شاد آهه،
ڇو جو دنيا کان صفا آزاد آهه.

جنهن بہ دل ۾ عشق پنهنجو گهر ڪيو،
تنهن وڃايو وسوسو هر ڳالهہ جو.

دل بہ هڪ آهي تہ هڪ آهي خدا،
عشق پڻ هڪ آهي بيشڪ جابجا.

جنهن جي دل ۾ عشق پنهنجو گهر ڪيو،
سو سدا ثابت قدم محڪم ٿيو.

ٻن جهانن ۾ خدا جي راز ڪي،
دل جي آڏو عشق ظاهر ٿو ڪري.

پاڻ پرواني جي پر ڪر اختيار،
حسن واري شمع تان ٿي وڃ نثار.

عشق ڏاران دل ڪي ويران ڄاڻجي،
خاڪ ۾ پاٽيءَ جو سامان ڄاڻجي.

عشق ريءَ اي دل سهين ٿي تون عذاب،
بي سبب ٿجين ٿي بيگاني خراب.

عشق جي تاثير سان آباد ٿي،
وٺ حياتي، موت کان آزاد ٿي.

دل مثل آهي، جي ان ۾ ناهي درد،
عشق وارن جو رهي ٿو رنگ زرد.

درد ڏئي ٿو دل کي پنهنجي روشني،
ان جي گلشن ۾ رهي ٿي تازگي.

دل هميشه عشق سان آهي حيات،
عشق آهي سربسر موليٰ جي ذات.

جنهن به دل ۾ عشق جي غم گهر ڪيو،
آهي ان ۾ خاص گهر الله جو.

جنهن به دل ۾ ناهي ديرو درد جو،
سا سڙي دل آهي بتخانو وڏو.

جنهن تنل دل جا گهڻا ٽڪرا ٿيا،
تنهنجي خيمي ۾ گهلي حق جي هوا.

هر ٽٽل شيءِ آهي بيڪار ۽ خراب،
پر ٽٽل دل سان نه آهي هي حساب.

هت ٽٽل دل کي وٺن ٿا چاهه سان،
هت قتيل دل سانڍجي ٿي ساهه سان.

جو وٺي ٿو دل اها سو يار آهه،
هردو عالم ۾ سندس ديدار آهه.

جو الاهي عشق سان مخمور ٿيو،
ڪوٽ ٽوڙي واڌ ڪان سو دور ٿيو.

اوچتو ان ڪان ڇٽي وئي قيل قال،
حال جو غلبو ٿيو ان تي بحال.

عشق جي هستي سندس هستي لٽي،
بيخودي ۾ پاڻ ڪان هو ويو ڇٽي.

ڪي گهڙيون بڻجي وڃي ٿو بيزبان،
ڪي گهڙيون ازخود رهي ٿو خوش بيان.

عاجزي ۾ پاڻ کي آڻي ڪڏهن،
بينيازي جا مزا ماڻي ڪڏهن.

درد مان دانهون ڪري ٿو هو ڪڏهن،
چپ رهي ٿو فڪر ۾ قابو ڪڏهن.

پاڻ بعضي آه زاري تو ڪري،
مُرڪندي بعضي بهاري تو ڪري.

ڪا گهڙي نازڪ نچي تو ناز سان،
ڪا گهڙي ويهي رهي تو راز سان.

هو ڪڏهن ننگو ڪڏهن پائي لباس،
ڪنهن کي ناهي ان جي رمزن جي شناس.

هو ڪڏهن بازار ۾ جلوا ڪري،
هو ڪڏهن توحيد جون رمزون ڏسي.

هو ڪڏهن ويراڳ جي محفل ڪري،
هو ڪڏهن سڀ سان ڪڏهن سڀ کان پري.

پاڻ صدقي تو ڪري جامو ڪڏهن،
خود هڻي تو دم اناالحق جو ڪڏهن.

هو ڪڏهن عبرت ڪڏهن حيرت ۾ آهه،
هو ڪڏهن الفت ڪڏهن عزّت ۾ آهه.

هر طرح هر حال ۾ هادي سچو،
هيئن ڪڏهن ۽ هوئن ڪڏهن اهي اهو.

هي "خدائي" تيو غلامن جو غلام،
صبر سان ويهي چوي تو هي ڪلام.

پنهنجي هستي کي پري ڪر پاڻ کان،
خود بخود هرگز نه ڪر ظاهر بيان.

پاڻ جاري ٿو ڪري هر گفتگو،
هر جڳهه تي يار آهي روبرو.

جيڪڏهن تون ڄاڻندين پنهنجو وجود،
جهٽ خدا سان گڏ وساريندين سجود.

نفي ۽ اثبات سان آهي وجود،
حق جي سجدو ٿيو ته پوءِ ناهي وجود.

هر طرح هر حال ۾ سالڪ سچو،
ڪنهن کي موليٰ کان سواءِ چاهي نٿو.

جنهن کي موليٰ جي طلب هوندي مدام،
سو نه ڳوليندو شرارت جو مقام.

عام خاطر اسم سان گڏ جسم آهه،
خاص خاطر جسم ڪونهي اسم آهه.

جسم تن جو گم رهيو ڄاڻي خدا،
عشق بچيو باقي سڀ ڪجهه ٿيو فنا.

گل منجهان تن گل حقيقي هٿ ڪيا،
خاڪ جو بوتو ڇڏي روشن ٿيا.

ڪول دل واريون اکيون دلدار ڏس،
هر طرح هر رنگ ۾ هڪ يار ڏس.

تو وڃايو آهي پنهنجي ڄاڻ کي،
غير ڪونئين ٿو تڏهن تون پاڻ کي.

جابجا جلوه نما الله آهہ،
ظاهر ۽ باطن خدا همراه آهہ.

تنهنجي تيڏي اک ڏسي ٿي عام رنگ،
اسپ، اٺ، هاٿي جو ظاهر آهي زنگ.

اگ ۾ رک علم اليقين سان واسطو،
پوءِ اچ عين اليقين ڏي تون سگهو.

تون جڏهن حق اليقين حاصل ڪندين،
ڪاميابي سان مٿي منزل ڪندين.

جابجا توکي اچي جو ڪجھ نظر،
آهي سو الله تون ويساهہ ڪر.

حق بنا ڪنهن ڏي نہ ڏس ڪجھ هوش ڪر،
رک مٿي ڪونين کان پنهنجي نظر.

حق بنا ڪا شيءِ نہ ڏس ڪر اعتبار،
جابجا آهي اهوئي آشڪار.

جو ڪندو انڪار سو ٿيندو خراب،
باهہ دوزخ جي ۾ کائيندو عذاب.

"مان اسان" جي قيد ۾ جيڪو پيو،
باهہ دوزخ جي ۾ سو داخل ٿيو.

هن حقيقت کان نہ جو واقف ٿيو،
ڪين ٿيندو ان جو اعليٰ مرتبو.

راھہ مولیٰ جي سڌي ڏس اک پٽي،
مک بہ ٿيندي مٽ ڪڍھن شھباز جي.

ڇڏ ڪٿي اي دل عبث گفتار کي،
ھٽ ڪري وٺ يار جي اسرار کي.

دور ڪر اي دل صفا نيڪي بدي،
حق جي طرفان ھٿ ڪري وٺ رھبري.

ھر طرح حرص ۽ ھوس کي دور ڪر،
بدنظر ڪنھن تي نہ وجھہ اي بيخبر!

ڪر ڦٽا اي دل سيئي وھم ۽ گمان،
توکي جيئن حاصل ٿئي حق جو نشان.

جيستائين پاڻ کان ٿيندين نہ ڌار،
تيستائين ڪين ملندو توکي يار.

جي ڇڏيندين پنھنجي ھستي جي پچر،
جابجا توکي سڄڻ ايندو نظر.

عاجزي ڌاران نہ آھي ڪا ڳلي،
عاجزي سان ئي نھي ٿي بندگي.

حق جي رستي ۾ ڪپي ٿي عاجزي،
جنھن بنا آھي صفا بيھودگي.

بيڪس ۽ مسڪين عاجز ٿي گذار،
ھي سچو گفتو ٻڌي ڪر اعتبار.

ڪر غريبي بيڪسي کي اختيار،
پنھنجي موليٰ سان ويجھو ٿي گذار.

ھوڏ ھستي ۽ حسد جي ڇڏ پچر،
پيءُ ڇڪو وحدت جي مئي جو جلد ڪر.

جو جڳائي توکي، سو ڪم ڪار ڪر،
رک الستي عھد پنھنجي تي نظر.

انڪساري ڪر خودي کان رھ پري،
حق جي رستي ۾ قتو ڪر پاڻ کي.

عمر پنھنجي انڪساري سان گذار،
بندگي سان زندگي پنھنجي سنوار.

زندگي ڇا جنھن ۾ اُن جي درد ناھ،
درد ريءَ دارين ۾ ڪو مرد ناھ.

درد حق جي کان سواءِ ڇا زندگي،
آھي اھڙي زندگي شرمندگي.

پاڻ ڀانئڻ سان ٿري ويندئي خيال،
ٻڄي ويندين ڪافر ۽ مرتد مثال.

پر جي ايندين بيخودي جي راھ ۾،
پھچندين الله جي درگاھ ۾.

جو يگانو ٿي ڪندو حق جي طلب،
درد جون دانھون ڪندو سو روز شب.

خود بخود حق پاڪ ٿيو توحيد ۾،
چست ۽ چالاڪ ٿيو تجريد ۾.

واقفي جنهن جي رهي توحيد ۾،
سو پيڳو تجريد مان تفريد ۾.

مرد ٻڌجي پاڻ جيڪي ٿيا فنا،
تن مٿي محبوب جو ماڻيو لقا.

مرد آهين تون ته ٻڌجي رهه نه زال،
پاڻ ڪان پاسي رهي ٿي بيمثال.

مان نه آهيان، مان نه آهيان بيگمان،
جو ڪجهه آهيان ڪجهه به ناهيان ڪير مان؟

هر طرح سان يار جو ديدار آهه،
خالق ۽ مخلوق سڀ ڪجهه يار آهه.

خالق ۽ مخلوق هڪڙي ڳالهه جاڻ،
ناهي تن جي وچ ۾ ڪو ٻيو شڪ نه آڻ.

فرق ناهي وار جي هڪ تار جو،
هر طرح بندو خدا سان هڪ ٿيو.

وڻ خدائي ۽ سچو وارو مثال،
آهي ساڳي شيءِ وڇوڙو ۽ وصال.

ذڪر ڪر اي يار ذاتي ذڪر ڪر،
ذڪر سان هر وقت ويهي فڪر ڪر.

نيٺ ذڪر ۽ فڪر ويندا بند ٿي،
دل وظيفن تان صفا وندي ڪڇي.

پاڻ هر شيءِ تان هٽي ويندو خيال،
حال رهندو ڪين رهندي قيل قال.

واردات آهي عجب هن حال جي،
هوش بعضي آهي بعضي بيخودي.

منزلون ماري چڍي تو هي خيال،
خاڪ ۽ پاڻي تي آئي تو زوال.

سڀ اُتڻ ويهڻ رهي تو يار سان،
دور ڪرڻو آهي پردو پاڻ کان.

رهه بقا ۾ يار پنهنجي سان سدا،
پر فنا ۾ پڻ نه ٿي ان کان جدا.

نفس سان جيڪو ڪندين نيڪي جو ڪم،
ليکبو بيجا، ڪڏو تنهنجو سو ڪم.

يار سان گڏجي ڪندين جو ڪم ڪڏو،
ڪم چڱائي جو اهوئي ليکبو.

نيڪ بد کي پنهنجي طرفان تون نه ڄاڻ،
حق جي طرفان ئي ڀنهي کي سمجھ پاڻ.

ڄاڻ هر نيڪي بدي الله کان،
سڀ کي ٿئي ٿو صرف ان جي حڪم سان.

ڄاڻ حق سان هر ڪني ڪم کي چڱو،
حق بنا تنئي تو چڱو ڪم پڻ ڪنو.

راز مخفي يار جو ظاهر ڪيم،
پنهنجي طرفان ڪين ڪجھ هرگز چيم.

ٻڌ سخن ۾ راز کي کولي تو پاڻ،
هي خدائي ناهي خود ٻولي تو پاڻ.

جي پڇين مون کان تہ تون قدري نہ ٿي،
راھ موليٰ جي ۾ تون جبري نہ ٿي.

پنهنجي مختاري ۾ قدري آهي خوار،
پاڻ تي جبري کي ناهي اختيار.

پاڻ تي قدري رکي ٿو اعتماد،
آهي جبري کي خدا ۾ اعتقاد.

محو مختياري ۾ قدري ٿو رهي،
پاڻ کان بيزار جبري ٿو رهي.

ڪيئن هوا سان ڪک اڏامي ٿو سگهي،
خود اُڏامڻ جي نٿو طاقت رکي.

جيڪڏهن درياھ ۾ ڪک ٿو پوي،
جابجا پاڻيءَ ۾ وهندو ٿو رهي.

ڪک تري ٿو ڪين پنهنجي زور سان،
ڪيس پاڻي ٿو وهائي شور سان.

حال هي قدري ۽ جبري جو ٿيو،
صاف دل سان مون بيان توسان ڪيو.

آهي قدري کان اجا جبري چڱو،
هي خودي سان هو خدا سان گڏ ٿيو.

پاڻ سان آباد قدري ٿا رهن،
پاڻ کان آزاد جبري ٿا رهن.

جبر توڙي قدر ساڳي ڳالهه جاڻ،
شڪ انهيءَ وحدت جي رستي ۾ نه آڻ.

ڪنهن سمي غزني ۾ هڪ گمراهه هو،
جو نه حق جي راهه کان آگاهه هو.

هڪ ڏهاڙي جيئن ٿي آيو راهه سان،
اوچتو ڊوڙيو وئي هڪ جاءِ تان.

هن چيو اڳ ۾ هي پاڇو ٿو ڏڪي،
اُن پٺيان منهنجو بدن پيو ٿو هلي.

هڪ سياڻي شخص هي گفتو ٻڌي،
اُن اَياڻي کي چيو هڪ دم ڪلي.

بيخبر سمجهين نٿو هن ڳالهه کي،
حيف آهي تنهنجي اهڙي حال تي.

جو چوين ٿو سو غلط آهي خيال،
تنهنجي ناداني ڪيو آهي ڪمال.

پاڻ پاڇو تنهنجي تابع ٿو رهي،
هر طرف تي تنهنجي پويان ٿو هلي.

خودبخود پاڇو ڪري ٿو پيروي،
هي سراسر ڳالهه آهي عقل جي.

جي رهين ٿو تون ته پاڇو ٿو رهي،
تو بنا پاڇو نه ٿو هستي رکي

جي هلين ٿو تون ته پاڇو ٿو هلي،
جي سمهين ٿو تون ته پاڇو ٿو سمهي.

جي ڀڄين ٿو تون ته هو پڻ ٿو ڀڄي،
هر طرح رفتار تنهنجي ٿو رکي.

ڪيئن ته پاڇو ٿو رهي توسان ڪٺو،
تون اجا هن ڳالهه کي سمجهين نٿو.

تنهنجي هستي ناهي سڀ ڪجهه يار آهه،
تون نه آهين جا بجا دلدار آهه.

هر طرح آهي خدائي سان خدا،
هي حقيقت ٻڌ سڄڻ مون کان صفا.

شهر غزني ۾ هيو هڪ ماستر،
دل جي دنيا جي نه هئي جنهن کي خبر.

شوق سان ٻارن کي پاڙهيندو هيو،
الف بي تي جو سبق ڏيندو هيو.

تن ۾ هڪڙو ڇوڪرو هو باخبر،
جنهن پڙهيو تي هڪ الف وارو اکر.

هي ڏسي هو شوڪجي ويو شور سان،
ڇوڪري کي ڏڪ هنيائين زور سان.

پوءِ چيائين تون پڙهين ٿو هڪ اکر،
ڇونٿو بي تي پڙهين اي بيخبر!

هن چيس: استاد هي چاٿو چوين،
ريءَ الف بي تي ۾ اٽڪي ٿو پين.

مان پڙهان ٿو هڪ الف وارو اکر،
ڪين آهي مون کي بي تي جي خبر.

مان الف جو ورد جاري ٿو رکان،
تون ڪٿي ۽ مان ڪٿي ڏس غور سان.

جلد ڪر بي تي جو بت برباد ڪر،
پت سڪندر جي پڇي دل شاد ڪر.

حق چڏي بيسود بي تي ۾ نہ ڪڙهہ،
وڃ وڃي عطار جي نامي کي پڙهہ.

ڪول "منطق‌طير" کي پڙهہ ۽ پراءِ،
عشق واري بحر ۾ هستي وڃاءِ.

جلد "وصلت نامہ" جو پڙهہ هڪ پنو،
جيئن پوي توکي پتو اسرار جو.

يا تہ ”رهبر نامہ“ کي پڙهہ بار بارہ،
يا وجي کنهن کندہ ۾ ويهي گذار.

عاشقن وٽ ويهہ کر صحبت سچي،
عارفن جي ڳالهہ ٻڌ تن کان پکي.

حال حاصل کر گهڻو، آباد ٿي،
ڇڏ خوديءَ کي غير کان آزاد ٿي.

وچ وجي احوال ٻڌ عشّاق جو،
درد پنهنجي ۾ اضافو کر سگهو.

غم حکايت سان هميشه تو وڌي،
فيض کيئن کنهن کي شڪايت مان ملي.

عشق جي ڳالهين ۾ رحمت ٿي رهي،
خاص الفت جي عنايت ٿي رهي.

يار پنهنجي جي حڪايت خوب چاڻ،
هر طرح ان ۾ هدايت خوب جاڻ.

عشق ۾ آهي هدايت ءِ ڪمال،
عشق بخشي ٿو ولايت ءِ ڪمال.

عشق ٻن کي هڪ بڻائي ٿو ڇڏي،
پاڙ دوئي جي پٽائي ٿو ڇڏي.

عشق بخشي ٿو بلنديءِ جو مقامہ،
مهربانيون عشق جون آهن مدامہ.

عشق آٿي ٿو ملامت ۾ ڪٿي،
هر گھڙي جنهن ۾ هدايت ٿي رسي.

مرد هڪ واپار جو سانگو رکي،
ٿوم بصرن جو وکر وينو ڪڍي.

ميڙ ماڻهن جو اچي هن وٽ متو،
جهٽ وڪامي ويو سندس سودو سچو.

هو وري زربفت جو ڪپڙو وٺي،
پاڻ وڪري لاءِ وينو هٽ ڪڍي.

ڪن اچي ورتو ته ڪي موتيا ڏسي،
عام ڪي طاقت وٺڻ جي ڪين ٿي.

پنهنجي گھر موتيا اُنهن مان ڪيترا،
دل شڪسته ٿيا خريدي ڪان سوا.

ميڙ مان ٿورن اهو سودو ڪيو،
حيثيت ۽ حوصلو جن کي هيو.

بند ڪپڙي کي ڪري هيرا وٺي،
پاڻ سوداگر اچي ويٺو وري.

هن ڇيو سودو هي آهي بها،
ڪير وٺندو بادشاهن کان سوا.

نيٺ هي سودو وٺي ويا بادشاهه،
عام توڙي خاص ورتي پنهنجي راهه.

هڪ وظيفا پيو ڪرامت جو ڪمال،
مون ڏنو توکي پنهي سودن جو حال.

عشق وارو آخري سودو صفا،
ڪنهن نه ورتو بادشاهن کان سوا.

عشق آهي زهر هيري جي مثال،
جنهن اڳيان بيدرد جي ناهي مجال.

حج زڪواتن ۽ وظيفن جو ثواب،
هٿ ڪري سيڪو سگهي ٿو بي حساب.

عشق جي ويجهو نه ويندو عام ڪو،
واسطو جڳ سان نه آهي عشق جو.

ڪيئن پلا ڪو عشق جي آڏو اچي،
شينهن جي سامهون نٿي ٻڪري بچي.

صاف "شرح غوثيه" جو هي بيان،
ترجمو قرآن جو آهي عيان.

جي نٿا پنهنجو وجودي سير ڪن،
پوءِ ڪٿي ڪيڏا به هو سجدا ڏين.

سير ظاهر جي ۾ آهن مبتلا،
اصل ۾ الله کان آهن جدا.

آهي قدسي ڳالهه جو مطلب اهو،
پڌ پڌايان ٿو سخن توکي سچو.

جيڪڏهن ڪو آدمي اهڙو هجي،
محو ذڪر ۽ فڪر ۾ ويٺو هجي.

پر نٿو شامل رکي دل جو حضور،
جاڻ ان کي ظاهر ۽ باطن ۾ دور.

ڪين آهي ان کي "معڪم" جي خبر،
فڪر اُن جو ٿو رهي زير و زبر.

وٽ پتو مون کان حقيقي سونهن جو،
جنهن جو هر دل ۾ سدا ديرو لڳو.

جو نٿو ديدار دلبر جو ڪري،
سو رهي ٿو پنهنجي مقصد کان پري.

جي نه دل ۾ سمجهندين دلدار کي،
نور جو شعلو نظر ايندئي ڪٿي.

هي سمورو ظاهري آهي سفر،
مرد مولىٰ جا انهيءَ تي غور ڪر.

مان پري آهيان سندس تعميل کان،
دين کان، تسبيح کان، تحليل کان.

مون ڇڏي روزن نمازن جي پچر،
زهد و تقوىٰ کي وساريم سربسر.

واسطو آهي انهيءَ جو جسم سان،
بندگي غالب رهي ٿي جنهن مٿان.

جي انهيءَ ڪڏ جي تري ۾ تا ڪرن،
سي نٿا الله پنهنجي سان ملن.

عام نيڪن جون چڱايون ۽ ثواب،
خاص پهتل مرد سمجهن ٿا خراب.

جيئن جو هڪ هسوار پاٽيءَ ۾ ڪريو،
پنهنجي پيرن کي رڪابن مان ڪڍيو.

بس گهڙيءَ ۾ ان جي گهوڙو ويو ٻڏي،
پاڻ آيو خير و خوبي سان بچي.

خود چيائين: شڪر موليٰ جو ڪيان،
مهرباني ڪئي خدا منهنجي مٿان.

مون کي بخشيائين حياتي آب ۾،
منهنجو گهوڙو غرق ٿيو گرداب ۾.

هو ٻڏي ويو مان بچي نڪتس هتي،
هو ڪٿي آهي ته مان آهيان ڪٿي.

ٻڌ سمورو راز رهه ويساهه ۾،
بيخودي سان اچ خدا جي راهه ۾.

غرق ٿيندين جسم سان پڪ چاڻ تون،
پنهنجي هستي کي پري ڪر پاڻ تون.

جسم تنهنجو آهي گهوڙي جي مثال،
دور ڪر هي هوڏ هستي جو وبال.

بس وچان هن جسم خاڪي جو حجاب،
جي هٽائيندين ته ٿيندين ڪامياب.

جي اهو هوندو ته ٿيندين تون خراب،
يار جي رستي ۾ اٽيندو حجاب.

جسم جي جنجال کان آزاد رهه،
دوست جي درگاهه ۾ آباد رهه.

جسم جو بوتو صفا برباد ڪر،
پاڻ کي الله سان آباد ڪر.

هي سموري جاڻ اونداهي جي راهه،
آهي نازڪ حق جي آگاهي جي راهه.

ان جي رمزن کي سڃاڻيندين جڏهن،
دم اناالحق جو هڻي سگهندين تڏهن.

حيف هي رمزون نٿو سمجهي سگهين،
دام دوئي جي ۾ قابو ٿو رهين.

اچ ذرا توڙي ته ڏس هن دام کي،
ڇا خبر هن مام جي ڪنهن عام کي.

دام اهڙي کي جي توڙيندين صفا،
سرخرو دارين ۾ ٿيندين صفا.

جيئن جو ڪجهه دونهون هوا ۾ ٿي هليو،
هڪ گدا ويجهو وڃي ان کان پڇيو.

"اي سيه پوشاڪ وارا ڳالهه ڪر،
تون هتان ڪاڏي وڃين ٿو ڪر خبر؟

ڏس تہ ڪهڙي جاءِ تان آئين هتي؟
هن جڳهہ تان تون وري ويندين ڪٿي"؟

هن چيو، "اي گودڙي وارا گدا،
غور سان ٻڌ، منهنجي غم جي ماجرا.

ڪا اچڻ توڙي وڃڻ جي سڌ نہ آهہ،
پنهنجي هستيءَ جي هجڻ جي سڌ نہ آهہ.

هاءِ ڪاڏي ٿو وڃان ناهي پتو!
علم ڪجهہ ناهي سفر جي جاءِ جو.

هي خبر ناهي تہ مان آيس ڪٿان!
مان نہ آيس هن هوا يا خاڪ مان.

بن وجود آهيان ڪٿي آهي وجود،
ڪين آهي منهنجي هستي ڪي وجود.

بود ۽ نابود جو ناهي پتو،
مون کي حيراني ۾ هن حيرت وڌو.

ڪير آهيان پاڻ ڇا آهيان سڄڻ،
سچ پڇين مون کان نہ ڪجهہ ناهيان سڄڻ.

ڇا مجال آهي جو ڪجهہ دونهون ڪري،
ڪجهہ نہ هوندي ڪٿين هجڻ جو دم ڀري.

تون نہ آهين آهي سڀ ڪجهہ هڪ تِداء
تنهنجي هستي آهي اُن سان اي گدا.

بنسري ڪان هيئن پڇيو هڪ هوشمند،
ڪنهن سبب ڪان تون رهين ٿي بند بند.

ڪيئن ڪرين ٿي هي جدائي جي پڪار،
شوق منهنجو ٿو وڌي بي اختيار.

بنسري ان ڪي وراڻي هي ڏني،
مون ڪي ناهي ڪا خبر آواز جي.

ڪير آهي جنهن جو هي آواز آهہ؟
پيچ انهيءَ ڪان جنهن جي هٿ ۾ ساز آهہ

هن پڇيو ٻيهر تہ هي ڇاڻي ڪرين؟
ڦوڪ سان سيني ڪي ساڙي ٿي ڇڏين.

هن چيو، "اي هوش وارا غور ڪر،
ناهي مون ڪي ڦوڪ واري جي خبر.

ڪير آهي جو هي غوغا ٿو ڪري؟
پوش مان آواز پيدا ٿو ڪري؟

غور سان ڏس مون ڪي وچ ۾ تون نہ آڻ،
جو بہ آهي سو سمورو آهي پاڻ.

بيخبر ٿي پنهنجي هستيءَ ڪان شتاب،
پاڻ ڪان پاسي رهي ٿي ڪامياب.

پاڻ ٿو ٻولي ٻڌي توڙي ڏسي،
تون نہ آهين پاڻ سڀ ڪجهہ ٿو ڪري.

"مان اسان" واري خودي ڪي ڪر فنا،
پنهنجي هستي کي وساري ڇڏ صفا.

تون نٿو ٻولين اهو ٻولي ٿو پاڻ،
تون نٿو ڳولين اهو ڳولي ٿو پاڻ.

"القوال" اندر وڏو تجّار هو،
جنهن جو هڪ پٽ سونهن ۾ سردار هو.

سبز خط سان منهن منّور جو جمال،
ور وڪڙ سڀ وار واسينگن مثال.

هڪ ڏهاڙي پاڻ سينگاري بدن،
قيمتي ڪپڙا ڪيائين زيب تن.

پنهنجي ڪپڙن تي مڙهيائين ڪيترا،
لعل ۽ الماس موتي بي بها.

پنهنجي زلفن کي ڏنائين پيچ وتاب،
تن مٿان ڇڙڪيائين خوشبو ۽ گلاب.

سرس سهڻا ٿيا سندس رخسار ٻئي،
مست خوني نيڻ ٿيا نروار ٻئي.

آرسي ڏي منهن ڪيو جيئن قربدار،
پنهنجي صورت کي ڏنائين باربار.

پنهنجي صورت کي ڏسي مدهوش ٿيو،
بيخودي ۾ خودبخود خاموش ٿيو.

ڪيترو ئي وقت هو حيران هيو،
پنهنجي مورت جي مٿان مستان هيو.

راهه تي بيٺي رنائين زار زار،
درد جون دانهون ڪيائين بيشمار.

هيٺن ڪيائين ٿي جدائي جي پڪار،
آهي چاجو غم جڏهن گڏ آهي يار.

هن طرح جو يار پنهنجو ٿو ڏسان،
چو نه اوريان حال ڪنهن هشيار سان.

مان رهان ٿو مست هن جي حسن تي،
پر نٿو دلدار مون کي هٿ اچي.

هو ڪڏهن رقصان ڪڏهن پرجوش هو،
خود ڪڏهن نالان ڪڏهن خاموش هو.

پئي چيائين، "ڪير حيران ٿو ڪري؟
وصل ۾ چاجو وڇوڙو ٿو رهي.

خود ڏسان ٿو پر نٿو حاصل ڪيان،
مست کو واقف ڪري هن راز کان.

اوچتو هڪ اهل دل آيس نظر،
جنهن چيس توکي اها ناهي خبر.

ڪاٻه صورت ناهي تنهنجي درميان،
پنهنجو درشن ٿو ڪرين تون اي جوان.

توکي پنهنجو حسن حيران ٿو ڪري،
پاڻ آهين مست عاشق پاڻ تي.

ناهي ڪو محبوب پيو تو کان سوا،
کول اک ۽ پاڻ کي ڏس تون ذرا.

در حقيقت تون ڏسين ٿو پاڻ کي،
خودبخود عاشق رهين ٿو پاڻ تي.

دم به ناهي ڏار توکان بيمثال،
پاڻ ۾ ڏس پنهنجي دلبر جو جمال.

اي سڄڻ! ڪر دور دوئي کي سگهو،
ڄاڻ پنهنجو پاڻ کي آهين اهو.

عاشق ۽ معشوق خود کي پاڻ ڄاڻ،
شڪ نه ڪر تون پنهنجي وحدت کي سڃاڻ.

رات هيڪر ڏينهن کي ڏاڍيان چيو،
مان وساري ٿي ڇڏيان غم هجر جو.

پاڻ ۾ گڏجي رهون آباد ٿيون،
هجر جي تڪليف کان آزاد ٿيون.

مان وڃان ٿي جي اچين ٿو تون هتي،
هڪ نه ٿينداسون نه گڏباسون ڪٿي.

ڏينهن ٻولائي ٻڌايو رات کي،
مون کي تون حاصل ڪرين سگهندين ڪٿي.

مان نٿو ترسان تہ تون آهين هتي،
منهنجي هوندي ڪير بيهي ٿو سگهي.

تون رهين يا مان رهان هڪ جاءِ تي،
پاڻ گڏجي ڪين سگهنداسون ڪٿي؟

ٻن منجهان هڪڙو فقط رهندو هتي،
ڪر پري وحدت ۾ هرهڪ وهم کي.

جاڻ هڪ، ٻن کي نہ ڏس ٻن کي نہ ٻول،
حق جي رستي ۾ ڪڏهن ٻن کي نہ ڳول.

جنهن کي دوئي آهي سو برباد آهہ،
ڪين وهمن کان ڪڏهن آزاد آهہ.

توکي مون کولي ٻڌائي سڀ خبر،
پر اڃا توتي ذرو ناهي اثر.

ڪير آهين تون ڪٿان آئين هتي،
ڏس تہ هڪڙي جاءِ تان، آئين ڪٿي.

تنهنجي هستي ڪين هئي اڳ ۾ ڪٿي،
پوءِ هستي ۾ هلي آئين هتي.

تنهنجي هستي ناهي سڀ ڪجھ يار آهہ،
تون نہ آهين درميان دلدار آهہ.

"مان اسان" جي ڳالھ واري ڇڏ صفا،
ڪجھ بہ ناهي ذات حق جي ڪان سوا.

جسم ڪان آزاد ۽ بيباڪ ٿي،
"مان اسان" واري خودي ڪان پاڪ ٿي.

پھ پڇايا پاڻ ۾ ڇمڙن ملي،
ملڪ پنھنجي ۾ رهون آزاد ٿي.

سچ پڇيان هرگز نہ ڇپنداسون ڪڏهن،
جاڳنداسون ڪين سھنداسون ڪڏهن.

سچ پڇيان اُڏري ڏسون ٿا اڄ شتاب،
من ڪري موليٰ اسان کي ڪامياب.

سچ ڪٿي آهي ڪيو سيئي ڪلام،
جي هجي ها، سڀ پڏون ها ان جو نام.

سچ سڏن ٿا جنھن کي سو آهي ڪٿي،
جي هجي ها هو تہ ڏسجي ها هتي.

سچ ڪٿي ڪونھي ڇڏيو ان جي پڇر،
آهي ڪوڙي ڳالھ ان جي سر بسر

نيٺ سڀ اُڏري هليا ڇمڙا سڏو،
سچ کي ساري، چاھ مان سيني چيو.

"پاڻ کي هوندو هينئر سچ ويجھڙو،
دير ڪانھي جلد ان کي جاچبو.

بعد ۾ سيني چيو آهيون پري،
سچ ڪٿي هوندو اڳي يا پوئتي.

سچ اسان کان پوئتي رهجي ويو،
پنهنجي دل جو هي خيال آهي پڪو.

هر بيابان ۽ جبل جهاڳڻ لڳا،
پر هٽي پنهنجا سيئي ٿڪجي پيا.

ايتري ۾ ڪنب سيني جا ڪتا،
سي پليد آخر ڪري پٽ تي پيا.

سچ برابر آهي روشن سربسر،
پر اهو انڌن کي ڪيئن ايندو نطر.

هر جڳهه تي آهي ظاهر هڪ خدا،
ڏس آکيون ڪولي انهيءَ کي جابجا.

اک فقط ديدار سان اک تي رکي،
آهي خالي ڪل نٿي جيڪا ڏسي.

ڏس اکيون ڪولي خدا جي ذات کي،
اي گدا، ڪنهن کي نٿو انڌو ڏسي.

هن طرح مجنون جو اڳ ۾ حال هو،
رت رنو ٿي پرت ۾ پامال هو.

رت وهايائين اکين مان اَڻ ميو،
سرخرو سارو بيابان تي پيو.

جو ڦڙو اُن مان زمين تي تي ڪريو،
اُن منجهان ليليٰ جو نالو تي جڙيو.

عشق مان آهون سدا ڪيندو رهيو،
درد غم جي چاشني چکندو رهيو.

خط لکي ليليٰ جي پاسي بيشمار،
روز قاصد موڪليا تي قربدار.

غم الم تنهنجا هميشه تو سهان،
پر نٿو مون ڏي اچي ڪو تو وٽان.

ڪين قاصد ٿا اچن هت قرب جا،
هي وٽي ايڏي وجهڻ ناهي روا.

حال ڪان بيحال آهيان ڇا ڪيان،
چاهه ۾ آهيان چريو مان ڇا ڪيان؟

ڪو نٿو توکي ٻڌائي منهنجو حال،
خاڪ سر ۾ آهي ڪر منهنجو خيال.

حال نازڪ آهي هيڪر ڏس اچي،
سر تي واري ٿي وسائي بيڪسي.

عشق ۾ سڀ هوش راهي ٿي ويس،
سڀ لکڻ توڙي پڙهڻ وسري ويس.

پوءِ زباني حال اُن پٺي موڪليو،
جنهن ڪري آخر مصيبت ۾ اُڙيو.

نيٺ وسريس سڀ سنيها ۽ سلام،
ياد آيس صرف هڪ ليليٰ جو نام.

روز شب ليليٰ پڪاريندو رهيو،
ان جي نالي کي اُچاريندو رهيو.

نيٺ اهڙو حال آيو ان مٿان،
چپ ڪيائين اوچتو هر ڳالهه کان.

پاڻ کي ليليٰ چيائين برملا،
ناهي ٻي ليليٰ ڪٿي مون کان سوا.

عشق پنهنجو اوج ڏيکاري ٿو پاڻ،
خود بخود پنهنجي خودي ماري ٿو پاڻ.

عشق واري شاهه ڏيکاريو ڪمال،
ڪيئن نه هستي کي ڪيائين پائمال.

بيخبر ٿئجي ٿو پنهنجو پاڻ کان،
دم اناالحق جو هڻي ٿو هر زمان.

خود فنا ٿئي ٿو بچي باقي ٿو يار،
جو به ٻولي ٿو ته بس ۽ بي اختيار.

پنهنجي هستي کي هٽائي ٿو ڇڏي،
دين و مذهب کي مٽائي ٿو ڇڏي.

حق بنا ڪا شيءِ نٿي باقي بچي،
تنهنڪري اُن تي نٿي تهمت اچي.

هي وجود آهي وجود الله جو،
هن گدا ۾ شان آهي شاهہ جو.

پنهنجي هستي کان پري منصور ٿيو،
دم خدائي جو هٽي منظور ٿيو.

مرتبو ساڳيو هيو عطّار جو،
جيڪو محرم راز هو اسرار جو،

شمس پڻ اهڙي طرح عارف هيو،
حق جي رمزن کان صفا واقف هيو.

عشق جا ڪم ڏس عجب سرڪار آهہ،
تخت بعضي آهي بعضي دار آهہ.

ڪنهن چيو چبرن کي آهي ڇا سبب،
جو رهو ٿا هن جڳهہ تي روز شب.

هر پڪي آزاد آهي شهر ۾،
شاد ۽ آباد آهي شهر ۾.

ڇو وسايو ٿا هي ويرانو وطن،
آهي قبرستان بيگانو وطن.

هي ٻڌي چبرن چيو اي بيخبر!
ٻڌ اسان جي ڳالهہ ۽ ڪجهہ غور ڪر.

آهي ويرانو برابر هي مڪان،
پر ڪو ديوانو ٿو ڄاڻي ان جو شان.

در حقيقت هي وطن آباد آهہ،
جو اچي ٿو هت اهو آزاد آهہ.

هت اچي موٽي نٿو ڪو شهر ڏي،
جاءِ جوڙيسون تڏهن هن جاءِ تي.

شهر سارو موٽ هيڏي ٿو ڪري،
روز ايندو ٿو رهي هن جاءِ تي.

هن جڳهہ تان ڪو نٿو واپس وري،
پر هتي هر ڪو اچي ٿو گهر ڪري.

ڪيستائين ڪوئي چاهيندو فنا،
هت فنا ناهي مگر آهي بقا.

هي نصيحت آهي تنهنجي واسطي،
ڪر خبرداري ٻڌي هن ڳالهہ کي.

رهہ چريائي ۾ سياڻو صاف ٿي،
اصل ۾ آهي اها مردانگي.

جي مڃين مون کي تہ ديوانو ٿي رهہ،
دوجهان ۾ مرد مستانو ٿي رهہ.

سڀ چريائي آهي مستي کان سوا،
جو تہ اُن ۾ آهي غفلت برملا.

پاڻ کان آزاد مستي ٿي ڪري،
دور دنيا جي ڪمن کان ٿي رکي.

جلد عاشق ٿي ڇڏي وهم ۽ گمان،
جيئن ونين دنيا جي ڏنڊن کان امان.

ڪر ڦٽا دنيا جا ڏنڊا شاد ٿي،
پنهنجي هستي کان صفا آزاد ٿي.

آهي دنيا جو سمورو ڪم خراب،
جي پلو پائين ته پڄ ان کان شتاب.

رهه اڪيلو تون يگانو يار ٿي،
دوجهان ۾ صف شڪن سالار ٿي.

ڪم زماني جو پريشان ٿو ڪري،
خود پڇاڙيءَ ۾ پيشيمان ٿو ڪري.

حق جي رستي کان جو هوندو باخبر،
سو ڇڏيندو جڳ جي ڏنڊن جي پچر.

پنهنجي هستي کي وساري ڇڏ شتاب،
ورنه ٿيندين سخت رسوا ۽ خراب.

مان صفا کولي ٻڌايان ٿو خبر،
هر طرح سان ڇڏ زماني جي پچر.

ڪر ڦٽي فتني گڏيل فرزانگي،
جي ڇگو چاهين ته وٺ ديوانگي.

جو نه هن رستي ۾ ديوانو ٿيو،
ناهي لائق بادشاهي جو اهو.

جو زماني کان صفا آزاد آهه،
ان جي دل ۾ دلربا آباد آهه.

يار ناهي دور، ويجهو تو وسي،
پر نٿو سمجهي سگهين تون راز کي.

پاڻ کي سمجهين ٿو ڪجهه اي بيخبر!
ڪوڙ تي ناحق ٻڌين ٿو تون ڪمر.

جيڪڏهن ڄاڻين تہ سڀ ڪجهه يار آهه،
بيخبر! تنهنجي خودي بيڪار آهه.

پاڻ کي ٻاهر ڪندين جي پاڻ کان،
ذات موليٰ جي نظر ايندي عيان.

شام اندر هڪ وڏو تجار هو،
اُت مٿان تنهن کي گهڻو ڪجهه بار هو.

خود ويو ٿي روم ڏي سودو ڪرڻ،
قيمتي پوشاڪ جو وکرو ڪرڻ.

بس قضا سان اُت مري ويو اوچتو،
راهه ۾ جنهن بار ڪيرائي وڌو.

درد مان دانهون ڪرڻ مالڪ لڳو،
منهنجو سهٽو اُت مري ويو اوچتو.

قيمتي ڏاڍو هيو ڪم ڪار ۾،
تيز هردم ٿي رهيو رفتار ۾.

ڪيترا پئسا ڏئي ورتم اهو،
تيز تر سهڻو سنُو ۽ سيبتو.

سخت حيرت ۾ چيائين رڙ ڪري،
ڪير آهي جو ڪٽي هن بار کي.

ڪير ڪٽندو بار کهڙو بار آهه،
هي اهوئي اُٺ اهوئي بار آهه.

منهنجي اٺ کي ڪين طاقت هئي اُها،
ڪنهن نہ ڪنهن هستي جي قوّت هئي اُها.

اي سڄڻ! ڪاشيءِ نہ مخفي تي رهي،
جا هميشه ڪم سمورا تي ڪري.

آهي سڀ طاقت انهي جي سربسر،
وهم جي هر ڳالهہ ڇڏ، ويساهہ ڪر.

جسم تنهنجو آهي اُن اُٺ جي مثال،
رک نہ اُن ۾ پروسي جهڙو خيال.

ڇڏ فنا جي شيءِ کي، حاصل ڪر بقا،
جيئن ڏسين ظاهر ۾ سورج جو لقا.

تون تہ سمجهين مان هلان ٿو پنهنجو پاڻ،
خود چوان ٿو خدا پڌان ٿو پنهنجو پاڻ.

تون نٿو ٻولين، اهو ٻولي ٿو پاڻ،
تون نٿو ڪولين، اڪيون ڪولي ٿو پاڻ.

هي سموري يار جي رفتار آهه،
هر نموني ۾ سندس گفتار آهه.

روز شب موليٰ جو نالو ياد ڪر،
اُن بنا هر چيز کي برباد ڪر.

ڇڏ وظيفن جي سڀي چڪتاڻ تون،
حق جي نالي کي غنيمت ڄاڻ تون.

تون نه ٿورو ڄاڻ حق جي نام کي،
معرفت جو علم اُن مان ٿو ملي.

گهر ۾ جيئن هيڪر هيو خواجه فريد،
التجا ان وٽ اچي ڪئي هڪ مريد.

اي حقيقي رهنما ڪر رهبري،
دوجهان ۾ ٿئي بلندي بخت جي.

اي خدا جا دوست منهنجا مهربان،
ڏس اهو نالو جو هردم پيو وٺان.

التجا ان جي وڻي وئي شيخ کي،
ڪيس ڄاتائين مريدن ڪان مٿي.

ڏس ڏنائين ان کي حق جي راهه جو،
پاڪ سمجهي اسم پڙهه الله جو.

صدق سان طالب طلب ورتي تمام،
گهر وڃي هرهر چيائين حق جو نام.

ڪجھ ڏهاڙن بعد هو آيو وري،
با ادب ويهي رهيو ٻانهون ٻڌي.

پير پنهنجي کي چيائين عجز سان،
دل ڪٽي ايس خدا جي نام کان.

هي ٻڌي خواجه چيس منهنجا ٻچا!
ڪافر ۽ مرتد ٿئين تو بي خطا.

ڏس ته تون ڇا جي ڪري مرتد ٿئين،
ڇو ٿو ناحق ڪفر جو ڪلمو پڙهين.

هن چيو حضرت صفا سچ ٿو چوان،
پر ذرا دل سان ٻڌو منهنجو بيان.

هر گهٽيءَ ۾ جابجا جاچي ڏٺم،
هر جڳهه الله جو نالو ٻڌم.

هر دڪان جاچي ڏٺم بازار جو،
جا بجا نروار هي نالو هيو.

ذڪر هر ڪنهن تي ڪيو الله جو،
هر گلي ڪوچي ۾ هي نالو هيو.

دل سڙي وئي منهنجي سچ پچ ساڙ کان،
هر جڳهه تي اسم هي ايو ڪٿان؟

مون ته مخفي طور مرشد کان ٻڌو،
شهر ۾ اڳوات ڪيئن پڌرو ٿيو.

هي سخن خواجہ جڏهن هن کان ٻڌو،
درد کان هڪ ڏانهن نڪتس اوچتو.

هي چيائين ان کي ٻڌ اي بيخبر!
هڪ سروٽو هت کڻي اچ جلد ڪر.

هو سروٽو هڪ کڻي آيو سگهو،
پنهنجي مرشد وٽ اچي حاضر ٿيو.

ظاهري سر جو ٽڪر جيڪو هيو،
پاڻ خواجہ پنهنجي هٿ ۾ سو ڪيو،

پنهنجو هٿ پاسي ڪيو خواجہ جڏهن،
بي بها موتي سروٽو ٿيو تڏهن.

بس اتي ان کي چيائين اي ٻچا،
پڇ وڃي بازار ۾ ان جي بها.

هي ٻڌي بازار ۾ آيو وري،
سڌ رکيائين ڪين اصلي راز جي.

بس ڪيائين هر دڪان تان هي پڇا،
ڪو ٻڌائي مون کي هن شيءِ جي بها.

اگ ۾ حلوائي وڏي واڪو ڪيو،
ان جي بدران وٽ مٺائي جو ذرو.

ٻئي چيس: وٽ ٿوم بصرن جي ڏڙي،
ٻي دعا ان کان سوا وٽ هن گهڙي.

تئين چيس: جي يار آهين هوشمند،
هن عوض ڪر ڪير جو پيالو پسند.

نيٺ هڪڙي جوهري ڪان هن پڇيو،
ڏي خدارا هن جي قيمت جو پتو.

هن ٻڌايس، آهي موتي بي بها،
جو ٻہ ملھ چوندين اهو ٿيندو بجا.

هي وڏي قيمت جو موتي ٿو لڳي،
سون چاندي ايتري آهي ڪٿي؟

جو چوين هن وقت سو توکي ڏيان،
ڪر بها اُن جي تہ مان حاضر ڪيان.

سون سان آهي ڀريل منھنجو مڪان،
جو وٺي توکي اهو ڪڻ تون هتان.

ڪين آهي ايتري مون وٽ مڏي،
پر انھيءَ تان جان پڻ قربان ڪبي.

هي ٻڌي موتي ڪنيائين پاڻ سان،
گھر هليو آيو سڌو بازار مان.

پنھنجي مرشد وٽ وري وينو اچي،
سڌ ڏنائين ڪين ساري ڳالھہ جي.

پير فرمايس تہ اي منھنجا عزيز!
صرف هڪڙي جوهري کي پئي تميز.

قرب سان هن قدر موتي جو ڪيو،
عام ماڻهن کي نہ پيو ان جو پتو.

قدر جوهر جو ڪندو ڪو جوهري،
غير کي ڪهڙي خبر هن راز جي.

جيئن ڏنو تو پاڻ موتي جو مثال،
جاڻ تيئن الله جي نالي جو حال.

عشق سان الله جو نالو اُچار،
جو تہ ان جو قدر ڪن ٿا قربدار.

جوهري وانگر انهيءَ جو قدر ڪر،
ڇڏ ڪٽي هڪوار ٻن ٽن جي پچر.

عام ڇا ڄاڻن انهي جو مرتبو،
خاص ماڻهن کي ڀلا ڪهڙو پتو.

ورد ڪر هن نام جو تون صبح شام،
ذڪر ۾ رهہ مست ۽ بيخود مدام.

بيخودي ۾ اچ اهو نالو پڪار،
خود پرستي جي وظيفن کي وسار.

ذڪر سان حاصل ڪري وٺ بيخودي،
مهرباني جاڻ مولىٰ پاڪ جي.

پاڪ مرسل جڳ سڄي جو ڪارٽي،
مهر جنهن جي ٿي "خدائي" تي گهٽي.

مان سندس ادنيٰ غلامن جو غلام،
هن رسالي کي ڪيم آخر تمام.

هن رسالي کي پڙهي سڀ ڪو پڙهي،
مون لکيو آهي مريدن واسطي.

هي سخن آهي سمورو مستجاب،
مون هتي پورو ڪيو پنهنجو ڪتاب.

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياچوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌ
کان وَڌ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.
شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ
”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)